٢٤

وێنەیەکی تر لە کردەوەکانی ئینگلیز بۆ شکاندنی نفوزی شێخ مەحمود[١]

[١] **سەرەتای بەشی دوهەم**

دوێنێ بەشی یەکەمی ئەم "یادداشت"ە لەچاپ دەرچو. ئیمڕۆ بەشی دوەمی ئەخەمە ژێر چاپەوە. ئەمەوێت باسەکان یەکلەدوایەکو بە زنجیرە بگاتە خوێنەرە بەڕێزەکان. واتە ماوە نەکەوێتە بەینی بەشێکو ئەوی ترەوە. چونکە هەندێ بەرهەڵست نەبوایە هەمو بەشەکانم بە جارێك لەچاپ ئەدا. بەڵام ئەمە نەگونجا. کەوابو هەوڵی ئەوە ئەدەم کە ماوە نەکەوێتە بەینیانەوەو دوابەدواو بە زنجیرە لەچاپ بدرێن. ئنجا لێرەدا تکای ئەوەم هەیە کە خوێنەرە بەڕێزو خۆشەویستەکان هەروەکو فێری لێبوردنو چاوپۆشینیان کردوم، ئەمجارە ئەوەندەش لێم ڕاوەستن تاوەکو لێ ئەبمەوە. زو حوکم بەسەر بیروباوەڕو ئیتیجاهمدا نەدەن. چونکە بە نوسینەوەی بەرگی دوەمی "شیعرو ئەدەبیاتی کوردی" وام بۆ دەرکەوت کە هەندێ لەوانەی باسم کردبون زۆر بەدڵیان نەبو. ئەوان مافیان بە دەسەوەیە. هەمو کەسێك دڵی بە ستایشی زیادلەسنور خۆش ئەبێ. بەڵام من لام وایە کە ستایشێکی بەو جۆرە، خزمی "تانوت"ە. ئەوەش لەوێ بێ کە باسکراوەکان کوڕو کەسی خۆمن. لەبەرئەمە ستایشی زیاد ئەبو بە هۆی خۆهەڵکێشان!. ئنجا بێینەوە سەرباس: لەم یادداشتەدا. دیسانەوە بە پێی جێو شوێن لە ڕەخنە لام نەداوە. بەڵام ئەوەم لەبەر چاوە کە هەمو خوێنەرەکان لە یەك "زاویە"وە لەم ڕەخنانە ورد نابنەوە. بۆیە تا توانیومە هەوڵم داوە کە خوێنەرە بەڕێزەکان لە زاویەیەکدا کۆ بکەمەوەو یا بیانخەمە ویستاوێکەوە کە لە زاویەی عیبرەت وەرگرتنەوە بڕواننە ڕەخنەکان. جگە لەمەش لە سنوری ئەدەبو زمانپاکی نەچومە دەرەوە. چونکە مەبەس ئەوە نیە کەموکورتی ئەمو ئەو بخرێتە ڕو. بەڵکو ئەبێ لەوە بگەڕێین کە هۆی بەسەرهاتەکانمان بزانینو دەردەکانی کۆمەڵایەتیمان لێ ون نەبێو نەشارێتەوە! تکای ئەوەش دوبارە ئەکەمەوە کە لە هەڵەکانی خۆشم ببورنو باش بزانن کە لافی ئەوانە لێ نادەم کەوا ئەزانن بە هەڵە ناچن.

..ئیتر یەزدان لەگەڵ ڕاستەکانو پشتیوانی قەومی کورد بێ!.

بەغدا

بستان الخس

١/١٧/٤٦٩

ڕەفیق حیلمی

کەپتەن بیل بە هەمو مانای وشە ئینگلیزیەکی ئیستعماری بو و هەروەکو لەمەوپێش باسمان کردبو تۆندە تەبیاتی و بێڕەزایی لە ئەندازە چوبوە دەرەوە. کە لە ڕانیە گەڕاینەوە دەسبەجێ داوای "ئەحمەد نوری" کرد کە لەو ڕۆژەدا موفەتیشی پۆستەو تەلەگراف بو و لە بەغداوە بۆ تەفتیش هاتبوە کۆیە. پێشئەوەی بچینە ڕانیە هاتبوشە لای بیل و سەری لێ دابو. ناردم بە شوێن "ئەحمەد ئەفەندی"دا، بەڵام نەمئەزانی بیل بۆچی داوای ئەکا؟ ئەوەندەی پێ نەچو "ئەحمەد نوری" پەیدابو. ویستم کە خوڵقی بکەم دابنیشێت. بەڵام بیل ماوەی ئەوەی نەدا. هەتا وەڵامی سەڵاوەکەشی نەدایەوە.

پێی وتم: *"لێی بپرسە کە ئێمە چوبوینە ڕانیەو لێرە نەبوین تەلەگرافی بۆ شێخ مەحمود نوسیوە؟"* کە لە ئەحمەد نوریم پرسی وتی: *"بەڵی نوسیمە!"*. منیش بە "بیل"م وت. ئەوسایە بیل، بە لەهجەیەکی زۆر بێمانەوە ڕوی تێکردو وتی: *"مانای چی کە من لێرە حاکم بم، تۆ بۆ ئیش وکارێکی ئێرە بۆ "شێخ مەحمود" ئەنوسی؟ ئەتەوێ "شێخ مەحمود" تۆ بکا بە قائیمقام؟ "شێخ مەحمود" کێیە؟ و چۆن ئەتوانێت دەس بۆ ئیدارەی ئێرە درێژ بکا؟"*.

لە وەڵامی ئەم پرسیارانەدا ئەحمەد نوری وتی: *"ئێمە شێخ مەحمودمان نەکرد بە حوکمدار، ئێوە خۆتان کردتان و داواتان لێ کردین کە بە حوکمداری خۆمانی بناسین. ئێستە ئەگەر بیرتان گۆڕیەوەو پەشیمان بونەوە مافی (حەقی) گلەییتان لە ئێمە نیە! من بیستم کە ڕانیە بێ قائیمقام ماوەتەوە، ئنجا لەبەرئەوە کە شێخ مەحمود ڕەفیقی مناڵیمە، ویستم خۆمی بیر بخەمەوە کە ئەگەر بتوانێت من بکا بە قائیمقام. ئنجا ئەگەر ئەمە شتێکی خراپی تیا هەیە وا پەشیمان بومەوە"*. دیارە کە ئەم وشانە شتێکی وای تیا نیە کە ببێتە هۆی توندبون و تورەیی. کەچی بیل لە باتی ئەوەی سارد بێتەوەو لە سەری نەڕوا، بە هەمو هێزیەوە دەسی کرد بە شێڕاندن و پێی وت: *"ئەبێ هەر ئێستە لە کۆیە بچیتە دەرەوە، و تا موسڵ ڕانەوەستی!"* ئەحمەد نوری وتی: *باشە ئەڕۆم!* بیل وتی: *ئەبێ هەر ئێستە لێرەوە*

١٩٥٦/٩/٦

بکەویتە ڕێ! کە ئەحمەد نوری وتی: *خۆ ئەبێ وڵاخێك پەیدا بکەم.* ئنجا (بیل) بە هەمو هێزیەوە قیڕاندنی وتی: "*ئەم لاقانەت بۆچیە؟ ئەبی بە پێ بڕۆی!* بەڵام من بێئەوەی بیل ئاگای لێ بێ وام کرد کە ئەحمەد نوری بە شێنەیی و لەسەرخۆ کاروباری ڕێك بخاو بگەڕێتەوە بەغدا. ئەم تەرزە کردەوانەی بیل زۆر کاری کردە سەر من و بە هەمو جۆرێك ئەمویست ڕۆژێك زوتر لێی جیا بمەوە. لەبەرئەمە دوای چەند ڕۆژێك کە ویستی من بە قائیمقامی بچمە ڕانیە، بە "نەء!" وەڵامم دایەوە: "سەعید فەوزی" کە بە "باشکاتب" ناوی دەرکردوە ئاگای لەمە هەیە. هەتا بیل وتی: *کەپتەن بارکر ئەکەین بە حاکمی سیاسی ڕانیەو لە هەڵسوڕاندنی کاروبارا یارمەتیت ئەداو نایەڵیت کە توشی گێرەو کێشە ببیت.* وتم: *من ترسم لەوە نیە کە ئەم کارەم پێ نەکرێت. بەڵام دڵم بە (وەزیفە)وە نیەو ئەگەر ئەتەوێت سوپاست بکەم ئیزنم بدە با بگەڕێمەوە سلێمانی.* ئیتر وەڵامی نەدامەوەو بێدەنگ بو.

* * *

٢٥

دەرکەوتنی سەرەتای شۆڕشی شێخ مەحمود

"شێخ مەحمود" لە هەواڵ گەیشتبو و لە ئینگلیزەکان سارد ببۆوە. ئیتر هیوای هیچی پێیان نەمابو. لەبەرئەمە ئەویش لە ژێرەوە خەریکی ئەو ڕەئیسانە بو کە ئەیتوانی لەگەڵیان ڕێکەوێت. لەولای تریشەوە ئەوانەی متمانەی پێ ئەکردن بە دزیەوە ئەیناردن بۆ ئەملاو ئەولای عێراق. نەبزی گەورەکان و ڕەئیسەکانی تاقی ئەکردەوە. لە ناحەزەکانی ئینگلیز ئەگەڕا. ئەیویست بزانێت کە بیری خەڵقی شارەکانی تر چۆنە بەرامبەر بە ئینگلیز. حاکمەکانی ئینگلیز لە هەمو لایەکدا دوژمنیان بۆ خۆیان پەیا کردبو. هەر ساتە نە ساتێك یەکێکیان ئەکوژرا. لە ڕوی دەستەو دایەرەی خراپ و نەخوێندەوارو جاسوسانی بێ غیرەت و بێ شەرەفەوە هەر کەسێکی تۆزێك فامیدەو تێگەیشتو و کەم و زۆر خوێنگەرم و

خاوەن غیرەت هەبو، هەموویان لە حکومەت هەڵگێڕابۆوە. ئەم داخ لە دڵانە لە هەمو لایەك بەبێ ترس و لێکدانەوەی دواڕۆژ کەوتبونە سەرو پۆتەڵاکی ئینگلیز.

لە زۆربەی شارەکانی عێراقدا بە دزیەوە "کۆمەڵ" ڕێك خرابو و ڕۆژبەڕۆژ لە زیادبون و پەرەسەندنا بو. گەلێك لەوانەی کە پێیان خۆش بو تورك لە عێراق دەرچوبون و وایان ئەزانی کە ئینگلیزەکان ڕزگارکەری قەومە بچوکە بێدەسەڵاتەکانن لەژێر چنگی دەوڵەتە گەورەکان و بۆئەوە هاتون کە ئاسایش بخەنە وڵاتەوە و برسیەتی نەیەڵن، ڕاستی و ماف (حەق) بڵاو بکەنەوە" وردەوردە بیریان گۆڕیبو و بایان دابۆوە. واتە ببونەوە بە "تورك خوا"[٢]. و بە هەمو جۆرێك پڕوپاگەندەیان بۆ تورك ئەکرد. ئەمە گەیشتبوە ڕادەیەکی وا کە ئیتر زۆر کەس نەیانئەوێرا باسی کوردایەتی بکەن. چونکە لە لایەنی تورکخواکانەوە بە ئینگلیز ئەدرانە قەڵەم. یا بە خائین و جاسوس دائەنران.

"مێجەر سۆن"ی حاکمی تازەی سلێمانی کە ماوەیەك پێش شەڕی گەورە بە خۆگۆڕین و بەرگی "خەفیە"وە هاتبوە کوردستان[٣] و بە یەکێك لە هەرە شارەزاکانی هەواڵی کوردستان ئەژمێررا، –داخەکەم– لە ڕوی فیزو ترزڵی خۆی و مەرایی و دوڕوویی زۆربەی خەڵقەوە وردەوردە جڵەوی حوکمی لەدەس دەرئەچو و لە

---

[٢] کۆلۆنێل ویلسن خۆی ئەڵێت: *"تورکەکان* (مەبەسی ویلسن لەو تورکانەیە کە لەژێر سەرەکی ئۆزدەمیر واتە "عەلی شەفیق بەگی" چەرکەسی میسریدا هاتبونە ڕەواندز) *وایان ئەبردە مێشکی کوردەکانەوە کە ئینگلیزو مەئمورەکانی ئینگلیز بە چەشنی ڕوسەکان لەگەڵیان ئەجوڵێنەوە و بە دەردێکیان ئەبەن کە لە دواڕۆژا دەس و پێی (عەرەب)ەکان و (کلدانی)یەکان ماچ بکەن.* ئنجا لە دوای ئەمەوە ئەڵێت (ویلسن ئەڵێت): *داخەکەم کردەوەی (زابت)ە ئینگلیزەکانیش لەو ڕۆژانەداو سیاسەتێك کە لە سەری ئەڕۆیشتن وای لە کوردەکان کردبو کە ئەم واتانەی تورك بە ڕاست بزانن.*
Loyalties Mesopotamia 1917-1920 P. 131.

[٣] "مێجەرسۆن" لەم گەشتی کوردستانەدا زۆرتر لە سلێمانی و هەڵەبجەدا مابۆوە. زمانی کوردی بە تەواوی فێر ببو. جگە لە کتێبەکەی **To Mesopotania and Kurdistan in Disguise**، کتێبێکی قەواعدی (گرامەر) کوردیشی نوسیبۆوە. ویلسن وەکو لە بەشی یەکەمی ئەم یادداشتەدا باسمان کردبو، زۆر سەنای مێجەرسۆن ئەکاو ئەڵێت لە "فقە"ی "مەزهەبی شیعە"دا شارەزایی تەواوی بوە.

دەسوەشاندن و حەپس و جەریمەکردن بەولاوە ڕێگەیەکی ئیدارەی بۆ نەمابۆوە. لەبەرئەمە گەلێ کەسی کردبو بە دوژمنی خۆی، وەکی تریش بە بۆنەی جادەکردنەوەو ڕێگا دروستکردن، ژمارەیەکی زۆر کوردو عەرەب و عەجەمی لەژێر دەسی عەزیز خان ناوێکی "فەیلی"دا کۆکردبۆوەو بە ناوی "موهەندیس"و "موراقبی کرێکار"ەوە خستبونیە هەر چوارلای شاری سلێمانی. "عەزیز خان" کە نەخوێندەوارێکی تڕزل و توش بو، چاوی بەری عەرزی نەئەبینی و لە دوای سۆن هەر خۆی حساب بو!..

لە ناو موراقیبەکانیشا هی وای تیابو کە ناوی خۆی بە زەحمەت ئەنوسی. ئەمانە ڕێگەکانیان ڕاست ئەکردەوەو ڕێکیان ئەخست و یا لەسەر جۆگەو شیوو ئاوەڕۆی کەندو کۆسپی شاخەکاندا پردیان دروست ئەکرد. لەم ڕێگایانەدا دراوێکی ئێجگار زۆر خەرج کرا. بەڵام بەشی زۆربەی ئەم دراوە کە بە لێشاو لە سندوقی میری دەرئەچو لە ڕێی وەکیلەکانیەوە ئەچوە خزمەت "عەزیز خان"و لەوێشەوە بەرەو ژور ئەبۆوە. وەکو ئەمانبیستەوە ئەچوە گیرفانی "میجەر سۆن"ی حاکمی بێ شەریکی هەرێمی سلێمانی. سۆن بەمەشەوە نەئەوەستا. لەوە ئەچو کە بیەوێت کردەوەکانی لە خەڵق بشارێتەوە. لەبەرئەوە لە تێگەیشتوەکان و نیشتمانپەروەرەکان ببو بە قەرەقوش و بە چەشنی ئیدارەی ئەو لە میسر (مصر) سلێمانی ئەبرد بەڕێوە[٤].

---

[٤] ڕۆژ نەبو لەسەر تەرسی وڵاخ چەند لادێییەك جەریمە نەکرێت. کە سۆن بە بازاڕا بڕۆیشتایە ئەبو خاوەن دوکان و کڕیارەکان بە جارێ ڕاست بنەوە لە "سڵاو"یا بوەستن. ڕێبوار خۆی لاداو ڕێی بۆ چۆڵ کا. پۆلیسێك لەرزێکی لێ بهاتایەو یا جاسوسێك نەخۆش بکەوتایە، بە گەورەو بچوکەوە ئەبو بچنە ماڵەکەی هەواڵی بپرسن و دوعای خێری بۆ بکەن.. حەییوم ئەفەندی جولەکە بە منالی لەگەڵ من قوتابی بو. کوڕی کابرایەکی حەماڵی گومرك و یا خەرار درو بو. لەم دەورەدا ببو بە قۆمیسەری ناوچە "مەئموری مەرکەز". جارێکیان توشی لەرزوتا هات. گەورەو بچوکی سلێمانی پۆل پۆل ڕێی گەڕەکی جولەکانیان ئەدایە بەر بۆ هەواڵ پرسینی. ڕۆژێکیان من و "ماجد مستەفا"ش بۆ سەیر چوین و لە ڕێگە توشی گەلێك لەو پیاوانە هاتین کە خۆیان زۆر بە زل ئەزانی و لە تاو "حەییوم ئەفەندی" قەراریان نەبوو ئاگایان لە خۆیان نەمابو!..

خەڵق شکی تیا نیە کە لە ڕودا دەنگیان نەئەکردو لێویان بەرلێو نەئەنا. بەڵام لە تاقمی دوڕو و موناف‌یقەکان بەولاوە کەس نەمابو کە لەم حاڵە وەڕس نەبێ. شاری سلێمانی لە ژێرەوە وەکو مەنجەڵی سەر ئاگر قوڵپی ئەدا. لەبەرئەمە کە سۆن کەوتە شەڕفرۆشتن بە "شێخ مەحمود" و ویستی سەری پێ نەوی نێت، "شێخ مەحمود" توانی بە گورجی بێتە دەس و شۆڕشێك بنێتەوە!!..

* * *

٢٦

چونی من بۆ ڕەواندز لەگەڵ بیل

من لە گەشتێکی هەولێردا لەبەرچاوی یەك دو حاکمی تری ئینگلیز لەگەڵ "بیل" خراپ تێك چوبوم و بەرامبەر بەم حاکمە بەفیزە هەندێ قسەی ڕەقم کردبو. لەبەرئەمە کەوتبومە ئەندێشەوە و دوای گەڕانەوەم بۆ کوێە نەچوبومە دائیرە. بۆ سبەینێ بیل ناردی بە شوێنما. کە چومە لای تکای ئەوەم لێ ئەکرد کە ئیتر لێم خۆش بێت و ئیزنم بدا بگەڕێمەوە سلێمانی. بەڵام بیل زۆر بە هێمنی و لەسەرخۆ وەڵامی دامەوە. وتی: *"من زۆری پێ ناچێت عێراق بەجێ بێڵم و ئەگەڕێمەوە لەندەن. لەبەرئەوە نامەوێت لەم دواییەدا بە زویری لێم جیا بیتەوە. سبەینێش ئەبێ بچمە ڕەواندز. کراوم بە وەکیلی حاکمی ئەوێ. نزیکەی ١٥ ڕۆژێکم پێ ئەچێت. ئەمجارەش لەگەڵم وەرە. ئنجا کە گەڕاینەوە و هات و پێت خۆش بو پێکەوە تا بەغداش ئەچین. لەوێ چەند ڕۆژێك لەسەر حسابی من (واتە حسابی بیل) ڕائەبوێریت و ئەحەسێیتەوە. دوای ئەوە من ئەگەڕێمەوە لەندەن. تۆش ئەوساکە خۆت چونت ویست وا بکە!"* لە دوای ئەم قسانە وەرگەڕایەوە و وتی: *"بەڵام نامەوێت کە جارێکی تر قسەم لەگەڵ کردیت وەکو لە هەولێر کردت و*

وەڵامم بدەیتەوە°." دوای چەند ڕۆژێك بە یەکەوە چوینە ڕەواندز. لە ڕێگە لە "باتاس" لامان داو لای "عەبدوڵڵا پاشا"ی باوکی "سەعید بەگ"ی باوکی "ئیسماعیل بەگ" میوان بوینو شەوێکی خۆشمان لەژێر خێوەتە نایابەکەیا ڕابوارد. "ئیسماعیل بەگ" لەو دەمەدا تازە پێئەگەیشتو ئەو شەوە لە باتاس بە هۆی "یەحیا موخلس بەگ"ەوە یەکتریمان ناسی.

"ئیسماعیل بەگ" پیاوی لە پێشەوە ناردبو و لە ڕەواندز لە ماڵی خۆیا جێگەی بۆ ڕێك خستبوم، لەو ڕۆژەدا لە گەڵی عەلی بەگەوەو بە بەر تاڤگە شیرینەکەی بێخاڵدا ئەچوینە ڕەواندز لە بەردەمی ئەم تاڤگەیەدا ماوەی سەعاتێك حەساینەوەو نانمان خوارد. ئەو شیعرانەی کە لەژێر ناوی (وطن= نیشتمان)و بە تورکی نوسیومەتەوە زادەی ئیلهامی ئەو تاڤگە سیحراویو دڵڕفێنەیە.

دوای گەیشتنمان بە ڕەواندز ئەوەندەی پێنەچوبو بەیانیەك تازە گەیشتبومە دائیرە. فنجانێك قاوەم لە بەردەما بو، هێشتا نەمخواردبۆوە کە بیل هاتە ژورەوە، هەر لە پشت ئەوەوە بڵاوکەرەوەی بەرید، تەلەگرافێکی هێناو دایە دەستی. بە خوێندنەوەی تەلەگرافەکە ڕەنگی بزرکاو کەمێك کەوتە لێکدانەوە. دوایی ڕویکردە منو وتی:

تۆ شارەزای عەشیرەتی (دزلّی) هەی؟ وتم: *نە!* ئنجا تەلەگرافەکەی بۆ درێژ کردم. ئەم تەلگرافە بە ئینگلیزی نوسرابو. بەڵام من ئەوەندەم ئینگلیزی ئەزانی کە تەلگرافێکی وا تێبگەم. ئەمە کوردیەکەی بو: *"دوێنێ عەشیرەتی دزلّی بە بیانوی زیارەتی کاك ئەحمەدی شێخەوە هاتنە سلێمانی. حکومەت ویستی ڕێگەیان نەدا، بەڵام بە زۆر هاتنە شارەوە. ئینگلیزەکان گیراون. فیکری "شێخ مەحمود" نازانرێت. مەندوبی سامی ئەم بەیانییە بە فڕۆکە تا نزیك سلێمانی چوەو بۆ*

° وەکو لە سەرەوە باسم کردبو لە هەولێر لەبەرچاوی حاکمەکانی هەولێرو موسڵ لەسەر قسەیەکی بێفەڕ دەمار گرتمیو لە وەڵامدا وتم: *چاوت بکەرەوە! من خزمەکاری باوکت نیم!*
Ouverz Les Yeux! Je Ne suis pas serviteur de votre pere!.

شۆڕشگێڕەکان بەیاننامەیەکی خستۆتە خوارەوەو داوای چاوپێکەوتنی لێ کردون. لە ئەنجامی ئاگادارتان ئەکەین" ..

٢٧

شۆڕشی یەکەمی شێخ مەحمودو ئەنجامی

لە کاتێکا کە ئینگلیزەکان لە هەمو لایەکدا بۆ شکاندنی نفوزو دەسەڵاتی شێخ مەحمود خەریك بون‌و بە پارەو خەڵات‌و دەم شیرین کردن‌و تەفرەدان، دەستەو دائیرەیان بۆ خۆیان پەیا ئەکردو هەتا بۆ ئەوە تێئەکۆشان کە لەناو لایەنگیرەکانی "شێخ مەحمود" ئەوانەی بتوانن لێی دور بخەنەوەو لێی هەڵگێڕنەوە" لەولای ترەوە "شێخ مەحمود"یش لەگەڵ هەندێ ئاغاو ڕەئیس‌و سەرکارو کوێخاو بەڵکو لەگەڵ تاقمێك لە زابتان‌و منەوەرەکانیش خەریك بو و لە بەستنی گرێی ڕێکەوتن لەگەڵیان دوا نەکەوتبو. "کەریم بەگ فەتاح بەگ"ی ڕەئیسی "هەمەوەند"و "عەباسی مەحمود ئاغا"ی ڕەئیسی پشتدەرو "مەحمود خان"ی گەورەی دزڵی لەناو سوێندخۆرەکانی شێخ مەحمودا بون. ناڕەوایی زۆری شارەکانی (عێراق)و زۆربەی عەشایر لە ئینگلیز، هێزی ئەدا بە دڵی حوکمدارو لەم کاتەدا هەڵگیرسانی شۆڕشی کوردەکانی (گۆیان) بە تەواوی "شێخ مەحمود"ی خستە سەر بیری هەڵگیرساندنی شۆڕش[٦].

لەبەر ئەمە بە دزییەوە ڕایسپارد کە "مەحمود خانی دزڵی" بە بیانوی زیارەتی "کاك ئەحمەد"ەوە بێتە سلێمانی‌و بیگرێت. مەحمود خان بە ٣٠٠ کەسێکی

[٦] گۆیان ناوی عەشیرەتێکی کوردە لە زاخۆ. ئەم عەشیرەتە زۆر زاڵ بون بەسەر ئەو عیساییانەدا کە لەناویانا ئەژیان‌و هەروەکو دیل (عەبد) ئەیانکڕین‌و ئەیانفرۆشتن. "کەپتان بعسن"ی حاکمی سیاسی زاخۆ بۆ هاندانی قەشەکانی ئەو ناوە ویستی ناکۆکی بخاتە ناو ڕەئیسەکانی ئەم عەشیرەتە ئازایەوە کە بتوانێت عیساییەکان لەژێر حوکمیان بێنێتە دەرەوە. لە تۆڵەی ئەمەدا لە ٤ی نیسانی ١٩١٩ لە نزیك دێی "بیجۆ" کە لە "بللو" وە ئەچو بۆ "مەرگە" توشی بون‌و کوشتیان‌و بەم ڕەنگە شۆڕشێکی چەند مانگییان نایەوە. ئەمە یەکەم هەڵمەتی کوردی عێراق بو بۆ سەر حاکمە سیاسیەکانی ئینگلیزو بو بە هۆی ئەوەی کە لە هەمو لایەکی عێراقەوەو بە تایبەتی لە کوردستاندا ئەوانەی لە ئینگلیز ناڕەزا بون‌و قورساییان کەوتبوە سەر شەرمیان لە ئینگلیز نەمێنێت‌و یەکە یەکە لێیان ڕاست بنەوەو بیانکوژن‌و یا شۆڕش بنێنەوە.

چەکدارەوەو لە ٢١ی مایس هاتە سلێمانیو گرتی. تا "مەحمود خان" نزیك شار ئەبێتەوە مێجەر سۆن لە شتێك ئاگادار نابێت. لەبەر ئەمە کە لە ناکاو بە هاتنی (مەحمود خان) ئەزانێت تەنگاو ئەبێ و ئەیەوێت بەو هێزە کە لە ژێر فرمانی "دانلیس"دایە ڕێیان لێ بگرێتو ماوەیان نەدا بێنە ناو شارەوە (٢٣ مایس). هێزەکەی دانلیس ٢٠٠٠ پیادەو ٤٠٠ سوار بون. بەلام لە دوای چەند تەقەیەكو کوژرانی ڕەشید ئەفەندی ملازم (ڕەشیدی عاسیە خان)و دو زابت صفی، ئینگلیز شکانو بلاوەیان لێ کردو بەشی زۆربەی نەفەرەکانی تر کە کورد بون لەگەڵ هێزەکەی مەحمود خان بون بە یەك. مێجەر دانلیس خۆشی بەدیل گیرا. ئنجا "مەحمود خان" بە خۆیو هێزەکەیەوە هاتە ناو شارەوەو گرتی. هەر لەم ڕۆژەدا کاروانێکی عەسکەری کە چەكو سیلاحێکی زۆریان پێ بو و لە کەرکوکەوە ئەهاتنە سلێمانی لە لایەن کوردەکانەوە شپرزە کرانو ڕوت کرانەوە. پێش ئەوەی کە "مەحمود خان" بگاتە ناوشار، سۆن داوای لە شێخ مەحمود کرد کە سلێمانی لە لەشکرەکەی مەحمود خان بپارێزێتو نەیەڵێت بێنە شارەوە، بەلام "شێخ مەحمود" وتی: *نەکراوە بە عادەت ڕێ لەوانە بگیرێت کە دێن بۆ زیارەتی کاك ئەحمەد*. دوای گیرانی سلێمانی لە لایەن کوردەکانەوە "شێخ مەحمود بە بیانوی پارێزگارییان لە دەسدرێژی کوردەکان، ئینگلیزەکانی کۆکردەوەو لە "دەبۆ"کەی توند کردن.

سۆن، پێش گەیشتنی مەحمود خان بۆ ناو شار "گرینهاوس"ی کرد بە وەکیلو خۆی بە سەیارە گەیاندە کەرکوك (٢١ی مایس ١٩١٩). پێش ئەم هەرایە خەتی کەرکوك بڕابو. لەبەرئەمە هەواڵی شۆڕشو گرتنی سلێمانی لە ڕێی هەڵەبجەو خانەقینەوەو دوای دو ڕۆژ ئەگاتە بەغدا. ویلسن بە فڕۆکە هاتە سلێمانیو بەسەر دەبۆکەوە گەڕاو مەنشورێکیشی بۆ شێخ مەحمود خستە خوارەوە. لەم مەنشورەدا داوای ئەوەی لێ ئەکرد کە بۆ چاوپێکەوتنی ویلسنو گفتوگۆ بچێتە بەغدا. شێخ مەحمود بە واستەی ئینگلیزەکانەوە کە لە دەبۆکە گیرابون، هەندێ شەرتی دانا بۆ ئەم چاوپێکەوتنە کە دەسی نەدا بۆ ویلسن. دوای

ئەمە ویلسن چوە هەڵەبجە. حاکمی ئەوێش لە لایەن "هەورامی"یەکانەوە گیرابو. ویلسن نەیتوانی یارمەتی ئەم حاکمە بدا. بەڵام دوای بەینێك بە یارمەتی "خانم"ی وەسمان پاشاوە لە دیلی ڕزگاری بو و خۆی گەیاندە خانەقین. "خانم"یش لە پاداشتی ئەم خزمەتەدا بو بە "خان بەهادر".

شێخ مەحمود کە ئیدارەی سلێمانی بە تەواوی گرتە دەس، جگە لە هێزەکەی "مەحمود خانی دزڵی" بەشێکی زۆری عەشایرو هەمو پۆلیسەکانی سلێمانی و هێزە مەشق دیتوەکانی (نیزامی مودەڕەب) میجەر دانلیس چونە ژێر فرمانیەوە. ئینگلیزەکانی کەرکوك و میجەرسۆن لە ئەندێشەدا بون. لەبەرئەمە بە پەلەپەل و بۆ بەربەستدانەوەی ئەم شۆڕشە ئەمر درا بە گەورەی ئینگلیزەکان لە کەرکوك کە هەر هێزێك لەوێدا هەیە لە ژێر پاراستنی تانك (دەبابە) و فرۆکەدا بنێرێتە چەمچەماڵ. جگە لەمە هەر لە کەرکوکدا دەسکرا بە کۆکردنەوەی هێزێکی گەورەترو ڕێکوپێکتر ئەو هێزەی کە نێررایە چەمچەماڵ بە پێچەوانەی ئەمرێك کە وەری گرتبو، بێئەوەی کە چاوەڕوانی هێزەکانی تر بکا کە لە کەرکوکەوە ئەنێررێت و لەبەرئەوە کە بە سوك دێتە بەرچاوی بێوچان هەڵمەت ئەباتە سەر هێزەکەی شێخ مەحمودو لە تاسڵوجەدا بە یەکا ئەچن[٧]. هێزەکەی "شێخ مەحمود" زۆر بە سوکی هێزی ئینگلیزەکان شپرزەو تەفرو تونا ئەکەن و تا دەربەندی بازیان پێش ئەکەون. دوای ئەمە لە دەربەند ئەکەونە قایمکاری و دامەزران. ئینگلیزەکانی کەرکوك لەم ئەنجامە کەوتنە ترسێکی گەورەوە. چونکە ئەیانزانی کە شکستێکی بەم جۆرەی هێزی ئینگلیز بەرامبەر بە هێزی "شێخ مەحمود" ئەبێتە هۆی زڕانی شۆرەتیان و سەربەرزکردنەوەی گەلێك لە کوردەکان. ئەوەش لەوێ بێ کە دەنگ وا بڵاو ئەکرایەوە ئیتر ئینگلیزەکان لەوەدان دەس لە کوردستان هەڵگرن و لێی بچنە دەرەوە.

لەم کاتانەشدا وەك لەمەوبەر باسمان کردبو گەلێ لە عەشایرەکانی کورد لە حکومەتی ئێران یاخی بون و بڕیاریان دا بە یەکخستنی کوردەکانی ئێران و

---

[٧] لە کتێبی Loyahes Mesopotamiaی ویلسن.

عێراق و دامەزراندنی کوردستانی گەورە لەژێر حوکمی "شێخ مەحمود". ئەویش زانرابو کە حکومەتی بەریتانیا لە دوای موتارەکە بە ماوەیەکی کەم، واتە لەم ڕۆژانەدا نەیئەویست هێزەکانی لە ناوچەکانی شەڕ کشاونەتەوە دوبارە بیانگێڕێتەوە هەندێ ناوچەی شەڕی تازە. چونکە ئەمە چ لە لایەن سیاسەت و چ لە لایەنی ئابوریەوە لەگەڵ مەسڵەحەتی دەوڵەت ڕێك نەئەکەوت و یەکی نەئەگرتەوە. لەگەڵ ئەمەشدا شکی تیا نیە کە بۆ کڕینەوەی ناو و شۆرەتی بەریتانیای گەورە پێویست بو لە کوردستان و عێراقدا شتێك هەر بکەن و هێزو نفوزی خۆیان بنوێنن. لەوە ئەترسان کە خۆگرتن و هێمنی بۆیان ببێتە هۆی پەشیمانی و پەرەسەندنی شۆڕش. لەبەرئەمە کەوتنە خۆیان و لەگەڵ ئەم هەمو بەرهەڵستانە کە لە ڕێیانا بو، قائیدی گشتی ئینگلیز لە عێراق ئەمری دا بە "ژەنەراڵ فرایزەر" کە زۆر بە پەلە "فیرقەی هەژدەمینی" لەشکری ئینگلیز لە موسڵەوە بگەیەنێتە بەرامبەر "شێخ مەحمود" و ساتێ زوتر هێزی دەوڵەتی بەریتانیا بە کوردەکان بنوێنێت. لەولای تریشەوە بۆ پێشگرتن و بەرهەڵستی ڕاستبونەوەی کوردەکانی خانەقین و کفری و سنوری ئێران لەو ناوەو ڕێگەپێنەدانیان بۆ یەکگرتنەوە لەگەڵ هێزەکانی "شێخ مەحمود"، فرقەیەك عەسکەری پیادەشیان لەژێر سەرکردەیی "کۆلۆنیل بۆدی" ناردە دەوری خانەقین[٨].

دەربەند درابۆ ئەڵێت: دوای گیرانی سلێمانی و دانلیس و زابتە ئینگلیزەکانی تر لە سلێمانی و هەڵەبجەو پێشئەوەی کە بەغدا دەسبکا بە ڕێکخستنی هێزە گەورەکان و ناردنی بۆ سەر شێخ مەحمود، لە کەرکوکەوە لە ٢٣ی مایس (کۆلۆنیل بریدجس Bredjes d.d.o) بە هێزێکی گەڕۆکەوە کە دو (ڕەعیلی میرزا قادر) (سەرتیپە)یەك لە فەوجی "مهربانـاس" و دو دەبابە لە لایەکەوەو "کەپتەن لۆنگریك"ی معاونی حاکمی سیاسی کەرکوك بە خۆی و "لیڤی"یەکانیەوە لە لایەکی ترەوە گەیشتنە تاسلوجە. ئەمانە بەیانی ڕۆژی ٢٥ی مانگ لە لایەن هێزی

---

[٨] ئەمە وەکو ویلسن (لە بەرگی دوەمی کتێبەکەیا J. Mesopotamia) ئەیگێڕێتەوە.

کوردەکانەوە دەورە دران. بەڵام "لیڤی"یەکانی "لۆنگریک" کە هەمو کورد بون خۆیان هاویشتە ناو هێزی کوردەکانەوەو لەگەڵیان بون بە یەك. ئنجا "کۆلۆنیل بردیجس" بە ڕەنجێکی زۆرو زەرەرو شپرزەیەکی تاڵو سەخت، کشایەوە دەربەندی بازیان. دو دەبابەشی لێ بەجێما بۆ کوردەکان. تا ئەم کاتە دەنگی شۆڕش گەیشتە ناوچەی هێزەکانی ئینگلیز لە "بێجی". لێرەشەوە مەفرەزەیەك عەسکەرو ١٦ شەستتیری "لویس" لەژێر فرمانی "کۆلۆنیل کندی"، بە سواری ئۆتۆمبیلو زۆر بە پەلە نێررا بە هاواری "بریدجس"ەوە. بە یارمەتی ئەم هێزەو لەژێر پاراستنی ئاگری شەستتیرا هێزەکەی "بریدجس" توانی کە بە سواری ئوتومبیل خۆی ڕزگارکاو لە دەربەندەوە ڕابکاتە چەمچەماڵ. لەگەڵ ئەمەشا دو تانکی دەبابەی تریان بەجێما بە نەفەرەکانیەوە[٩] بە دیل گیران. گەلێکیشیان کوژراوو بریندار لێکەوت. جگە لە بەشێکی زۆربەی چەكو سیلاحیان کە بۆیان دەرنەچو، ئەویش بۆ کوردەکان مایەوە و یا شکاو لەناوچو. ملازم "پۆل" لە کەتیبەی ٣٢ی مزراقدار لەناو کوژراوەکانو "کەپتەن جیشۆلم"و "ملازم دیکسن" لەناو بریندارەکانا بون. لە زابت صەفو ئەفراد (جندی)ی ئینگلیزیش ٨ کوژراوو ١٢ بریندارو ١٤ فەوتاو هەبو. تۆمسنو دو نەفەری تریش دوای شەڕێکی ئازایانە بە خۆیانو شەستتیرو ڕەشاشەکانیانەوە کەس نەیزانی لە چ لایەکەوە بون بە ژێر خاکەوە.

بریدجس لە چەمچەماڵ خەریکی ئەوە بو عەسکەرە تەفرو توناکەی کۆبکاتەوە. لەم کاتەدا لە کەرکوکەوە بە ئوتومۆبیل کاروانێکی تر گەیشتە چەمچەماڵ. ئەم کاروانە هێزە تازەکەی ئینگلیز بو کە لەژێر سەرەکی –قیادە– تومسن Tomson هاتبو. بریدجس نێررایەوە کەرکوكو هێزەکەی لەگەڵ هێزی تومسن کرا بە یەكو خرانە ژێر سەرەکی "کولۆنیل مان – Man" کە ئەویش بە مەفرەزەیەکی شەستتیرەوە تازە گەیشتبوە چەمچەماڵ.

---

[٩] نەفەرەکانی بەسەر تانقەکانەوە بون.

"شێخ مەحمود" فرمانی دا بە شێخ قادری برای کە دەسبەجێ بە خۆی‌و بە ٥٠٠ سواری کوردەوە بچێتە "بنە" کە ئەکەوێتە ٤ میل ئەولای باکوری چەمچەماڵ. ئەم هێزەی "شێخ قادر" بۆ ئەوە بو کە ڕێی هاتوچۆی بەینی چەمچەماڵ‌و کەرکوك ببڕێت‌و پشتی ئەو هێزانە بگرێت کە لە چەمچەماڵەوە ڕوئەکاتە دەربەندی بازیان. شێخ مەحمود خۆشی لە دەربەندا کەوتە خۆئامادەکردن‌و هەڵکەندنی "سوپەر" بۆ لەشکرەکەی. هێزەکەی ئینگلیز، لە چەمچەماڵ لە لایەن لەشکری کوردەوە گەمارۆ درابو.

لە ٢٠ی مایس کاروانێکی چەك‌و خواردەمەنی لەژێر چاودێری‌و پاراستنی هێزێکی ئینگلیزا ویستی بگاتە فریای گەمارۆدراوکانی چەمچەماڵ. بەڵام لە ماوەی ٢٤ میل بەولای کەرکوکەوەو لەناو شاخەکانا توشی هەڵمەتی کوردەکان هات‌و هەمویان تاڵان‌و سەرئەنگرێ کران. هێزێکی لەژێر سەرەکی "میجەر فەرزر"، ١٧ میل لەملای کەرکوکەوە لە نزیك قەرەهەنجیر لە لایەن هێزی "مەحمود خانی دزلێ"یەوە ٣ ڕۆژ گەمارۆ دران. ئەم هێزەی "فەرزر" بەرابەرێکی بە ڕاستی ئازانەی کرد بەڵام لە ئەنجامدا توشی گەلێ دەردیسەری‌و ڕەنج هات‌و کوشتارێکی زۆری دا. لەم کاتەدا فڕۆکەکانی ئینگلیز "بنە"یان دایە بەر "نارنجەك- بۆمبا"و چەند کەسێکیان لە کوردەکان کوشت. شێخ مەحمود بۆ پشکنینی دەوروپشت قۆڵێکی کەشافەی تا نزیك کەرکوك نارد. ئینگلیزەکان ئەترسان کە ئەو عەشایرەی تا ئەم کاتە تێکەڵ بە شۆڕش نەببون لەگەڵ هێزەکانی "شێخ مەحمود" ڕێکەون‌و ببن بە یەك. باوەڕیان بەوەش نەبو کە جافەکان تا سەر لە "شێخ مەحمود" دور بمێننەوە.

بە ڕاستی ئیتر ئینگلیزەکان کەوتبونە "دەرەك"ەوە. لەبەرئەمە ئەمر درا بە ژەنەراڵ فریزەر کە بە فیرقەی هەژدەهەمەوە بگاتە کۆڕی شەڕ. لەولای تریشەوە جەنراڵ ساندەرس لە هەولێرو ئاڵتون کۆپرییەوە تا کەرکوك‌و چەمچەماڵ چاودێری ڕێگەکانی پێ سپێررابو. جگە لەمەش ئەبو مەشق بە لەشکرەکانی کەرکوك‌و فێری شەڕی ناو شاخەکانیان بکا. لەم حەلەدا "شێخ مەحمود" بە

خۆی و هێزەکانیەوە لە دەربەندی بازیاندا کە لە خۆرهەڵاتی چەمچەماڵەوە ١٢ میل دورەو یەکێکە لە دەربەندە مێژوییەکانی ڕیزە شاخەکانی قەرەداغ، چاوەڕوانی لەشکرەکەی ئینگلیزی ئەکرد. جەنرال فرایزەریش هێزەکانی لە چەمچەماڵدا کۆکردبۆوەو لە ١٧ی حوزەیران خۆی ئامادە کردبو کە پەلاماری هێزەکانی شێخ مەحمود بدا. دەربەندی بازیان کە لەشکری هەردولا خۆیان ئامادە کردبو، لەوێدا هەڵمەت بەرنە سەر یەکتری –ڕێگەیەکی تاقانەی تێپەڕبونە لەم ڕیزە شاخانەوە. ئەم شاخانە، چەشنی زنجیرە دیوارێکی بەردەڵانیە کە لە ڕوی زەریاوە ٤٠٠٠ پێ و لە "بنکە–قاعدە"ی دەربەندەکەوە ١٠٠٠ پێ بەرزە.

لە زەمانی کۆنا پێشی دەربەندی بازیان بە دیوارێکی بەرد چنرابو و تەنیا دەرگایەك خرابوە ئەم دیوارەوە. ئیمرۆش ئەو دیوارە نەماوە، بەڵام جێگەکەی دیارە. لەم دەربەندەوە کە بە لەشکری شێخ مەحود تەنرابۆوەو گیرابو، تێپەڕین بۆ لەشکرەکەی ئینگلیز، شتێکی ئاسان نەبو. "شێخ مەحمود"یش ئەوەی بە بیرا نەئەهات کە لە لایەکی ترەوە بتوانن لە دەربەندەوە تێپەڕن و هەڵمەتیان بەرنە سەر. چونکە لە زەمانی ئاسوریەکانەوە تا ئەو ڕۆژە هەر لەشکرێکی دوژمن ڕوی کردبێتە ئەم وڵاتە (واتە وڵاتی کوردستان– زامۆئا)، تا لە شەڕی ئەم دەربەندە "دەربەندی بازیان– بابیت" سەرنەکەوتبێ نەیتوانیوە پێ بنێتە ئەودیوی شاخەکانەوە. بەڵام بە ڕابەریی موشیری حەمەی سلێمان یەکێك لە ڕەئیسە بەگزادەکانی هەمەوەند کە ساردی و ناکۆکی لەگەڵ "شێخ مەحمود" هەبو، بەشێك لە لەشکرەکەی ئینگلیز بەیانیەك پێش هەتاو کەوتن و لە ڕێگەیەکەوە کە بە بیری کەسا نەهاتبێ، لەلای ڕاستی دەربەندەوە بە شاخەکانا سەرکەوت. لە سفیدەی بەیانا و لە کاتێکا کە شێخ مەحمود لەبەردەمی دەربەندەوە بە تەمابو هەڵمەت بەرنە سەری، لە پشتەوە دەورەیان دا.

ئنجا لەشکرەکەی بەردەمی دەربەند لەمدیوەوەو بە تۆپ و شەستتیر تاوی دایە سەر دەربەندو بەمجۆرە "شێخ مەحمود" و لەشکرەکەی کەوتنە بەینی دو ئاگرەوە. ئەوانەی لە ڕێگەی شاخەکانەوە چوبونە ئەودیوی دەربەند لەشکرێکی لە

هەمو تیرەی تێکەڵ بون. جگە لە سیكو گورگە، بەشێکیشیان لەوانە بون کە پێیان ئەڵێن کاجنیس. ئەمانەی دوایی لە مەغۆلەکانی "بورما"ن و بە شیروەشاندن شۆرەتیان سەندوە.

بەرامبەر بە لەشکرێکی وا زۆربەو پڕ بە چەکی ئینگلیز، "شێخ مەحمود"ی قارەمان بە لەشکرێکی بچوکی کوردەوە –کە چەکی تازەیان دو سێ شەست تیری کۆنی ئەڵمانی بو –وەکو شێر وەستاو شەڕێکی بە ڕاستی ئازانەی کرد، بەڵام ئاگری تۆپە گەورەکانی ئینگلیز زۆر بەتین بو و لەژێر پاراستنی ئاگری بێئەمانی ئەم تۆپانەدا لەشکرەکەیان گەیشتە ناو جەرگی دەربەند. ئیتر دو لەشکر، کوردو ئینگلیز تەواو لە یەکتر نزیك بونەوە. ماوەی شەڕی چەکی ئاگرین نەمابو. دەستەویەخە چون بە یەکا.

گورگە بە کێردە تیژو درێژەکانیان کۆکریس و کاجنیسەکانی نەوەی مەغۆل بە شیرە پان و قورسەکانیان، کوردەکانیش بە خەنجەری سوكو تیژو بە جەوهەرەوە کەوتنە قەڵاچۆی یەکتری. ئنجا داخەکەم –لەم کاتەدا کە لە خاکی کوردستانا کارەساتی کەربەلا تازە ئەکرایەوە، "شێخ مەحمود"ی قارەمانی کورد لە دو لاوە بریندار کراو لە ئەسپەکەی کەوتە خوارەوە. ئیتر بەمە لەشکری کورد جڵەوی تەگبیری لەدەس دەرچو و شپرزە بو و لەشکری سیكو گورگە بەسەر کوردا زاڵ بو. لە لەشکری کورد ٤٨ کوژراوو ژمارەیەکی زۆر بریندار لەو ناوەدا کەوتبو. ئەوانەی بەدیلیش گیران ١٢٠ کەسێك ئەبون.

"حاجی سەید حەسەن"ی مامی شێخ مەحمودو تایەری فەرخە (تاهیر ئەفەندی مودیری پۆلیسی شێخ مەحمود) لەناو کوژراوەکانا بون.. "حەمەی نێرگەلە"ی پیاوماقوڵی شێخ وایزانی کە شێخ مەحمود کوژراوە. لەبەرئەمە سواری ئەسپەکەی شێخ بو و ڕایکردو بەمجۆرە لە "دیلی"ی ڕزگاری بو. "شێخ مەحمود" دوای برینداری کشایەوە ژێر بەردێ و لەوێدا لێی کەوت[١٠].

---

[١٠] ئەم بەردە تا ئیمڕۆ ماوەو ئەوانەی لە دەربەندەوە بۆ دیوی تاسڵوجە تێئەپەڕن تۆزێك لەلای ڕاستی ڕێگەکەوە ئەو بەردە ئەبینن کە پێی ئەڵێن بەردەکەی "شێخ مەحمود".

ئینگلیزەکان و دیسانەوە بە هۆی موشیر ئاغاوە شێخ مەحمودیان ناسیەوە[١١] و خستیانە سەیارەیەکەوە، ئنجا لەژێر پارێزگاری هێزێکی گەورەدا دەسبەجێ ناردیانە بەغدا.

ژەنەراڵ فرایزەر دوای ئەم سەرکەوتنە گەورەیە کە بە بیریا نەهاتبو، کەوتە غەمی ئینگلیزە گیراوەکانی سلێمانی و بۆ دەرهێنانیان لە بەندیخانە بە پەلە هێزێکی سواری خستە ڕێ. ئەم هێزە پێش گەیشتنی باسی شکستی "شێخ مەحمود" خۆی گەیاندە سلێمانی و ئینگلیزەکانی لە بەند دەرهانی. ئەم گیراوانە نزیکەی ١٠ هەفتە دو مانگ و نیو لە بەندیخانەی سلێمانیدا مابونەوە[١٢].

* * *

٢٨

لە کاتی شەڕی (دەربەند)دا، هەواڵی ڕەواندز

کە دەنگی شۆڕشی "شێخ مەحمود" لە ڕەواندزو لەناو عەشایرا بلاو بۆوە، گەلێ کەس پێی خۆش بو. بە تایبەتی ئەوانەی کە لە ئینگلیزەکان ناڕەزا بون و لە کردەوەی دەس و پێوەندەکانیان وەڕز بوبون. ئیتر هەرچیت ئەبینی چەکی لە خۆی ئەداو لە ڕودا خۆی بۆ شەڕ ئامادە کرد. خۆ دێهاتی و عەشایرەکە باسی هەر

[١١] (کردەوەی "موشیر" کارەساتی "دەرەبندی تەرمۆپیل" ئەخاتەوە یاد)، من کە ئەم باسەم نوسیبۆوە، هەرئەوەندە "تەعلیق"م لەسەر "موشیر ئاغا" دابو. بەلام کە ئەم ڕاپۆرەم خوێندەوە تەعلیقە جوانەکەی "حسێن فەوزی بەگی" موقەدەم (دوایی بو بە حسێن فەوزی پاشای ڕەئیسی ئەرکانی جەیشی عێراق) کەوتە بەرچاوم، وا لە ژێرەوە ئەینوسم: ئەڵێن کە لەشکری ئێران ئەچێتە سەر یونانستان و لە "تەسالیا" ئەگاتە بەردەمی دەربەندی تەرمۆپیل، لە "ئویندااس"ی قارەمانی ئەسپارتە بە ٣٠٠ کەسەوە دێت و ڕێی پێئەگرێت گوێ ناداتە هەڕەشەو گوڕەشەی "شای ئێران". بەلام "ئەفیالت– Afialt"ی ئەسپارتەیی ڕێی پیشانی لەشکری ئێران داو لە دەربەندەکە کردنی بەودیوا.

[١٢] ڕاپۆری باسکراو لە ١٩٢٦دا لە ژمارە ٢ی ساڵی ٣، گۆڤاری عەسکەری وەزارەتی دیفاعی عێراق بلاو کرابۆوە.

ناكرێت، ئەوەی دو پیاوی هەبو ئەیكرد بە چوار، چەكی پێ هەڵئەگرتن‌و شانازی پێوە ئەكردن. زۆر لەمانە ئۆقرەیان لێ هەڵگیرابو. بە تەمابون شۆڕشەكەی "شێخ مەحمود" پەرە بسێنێت، بتەنێتەوە، بگاتە ئەمدیوی "زێ". چاوەڕێ بون كە لەشكری شێخ مەحمود نزیك بكەوێتەوەو بەری "كۆیە" بگرێتەوە تاوەكو ئەمانیش لە عاستی خۆیانەوە ڕاست بنەوە، دەس بدەنە چەك‌و شۆڕشێ بگێڕن. هەر لەبەر ئەم مەبەسەش زۆریان لەمانە باسی سەیر سەیریان هەڵ ئەبەست‌و بڵاویان ئەكردەوە. شتی ئەوتۆیان ڕێك ئەخست كە ئینسان سەری تیا سوڕئەما. هەرچی كارەسات‌و ڕوداوی ڕاست‌و درۆ هەیە یا بیسراوە، ئەوەندەی تریشیان لە خۆیانەوە ئەنایە سەرو ئەیانگێڕایەوە. بە قسەی ئەوان ئەمانە هەموی لەو ڕۆژەدا لە "تاسڵوجە"، یا لە دەربەندی بازیان لە بەینی هێزەكانی ئینگلیزو شێخ مەحمودا ڕوی ئەداو ئەهاتە دی، مێژو، كارەساتە گرنگەكانی "پلۆپۆتەز"و "تەرمۆپیل"ی دوبارە ئەكردەوە. بەڵام ئەوەش جێی ئینكار نیە كە ئەم ئەفسانەو خەرافاتە كارێكی بەتینیشی هەبوو تەزویەكی خۆش‌و گەرمی ئەهێنا بە گیانی كوردەكانا. ترو فیزی جاسوسەكانی ئینگلیزو كردەوەی بێشەرمانەی دەستەو دائیرەكەشیان خەڵقی ئەوەندە ڕەنجاندبو كە لە ڕێی نەفەسێك ئازادی‌و ماوەیەك ژیانی سەربەخۆییدا، ئەنجام چی ئەبێ ببێ خۆیان بهاونە ئاگرەوە.

بۆ ئەم حاڵە وەنەبێ هاندەری مادییش نەبێ. عەماری حكومەت لە ڕەواندز هەمو تەرحە زەخیرەیەكی تیا هەبو. تاڵانی عەمبارێكی وا لەو ڕۆژەدا بۆ دێهاتی‌و عەشایر شتێكی كەم نەبو. نەفسی شاری ڕەواندز تەنیا دو ئینگلیزی لێ بو. "بیل"و ملازمێكی معاونی. هێزی ئینگلیز لە كوردە بەكرێگیراوەكان پێكهاتبو ١٥٠ تا ٢٠٠ نەفەرێك ئەبو كە ئەمە لە ژێر سەرەكی "نوری باویل" ئاغا دابو. بە ڕۆژ معاونەكەی "بیل" مەشقی پێ ئەكردن. كات بەرەو هاوین ئەچو لەبەر ئەمە ڕەواندز لەم حەلەدا "جمە"ی ئەهات، پڕ بو لەو عەشایرەی كە ڕویان كردبوە كوێستانەكانی توركیاو ئێران. زۆری ئاغاكانی ئەم عەشایرە كۆچ‌و باریان ڕەوانە كردبو خۆیان بە "سەڵتی"و بە چەن تفەنگچیەكەوە مابونەوە. شكی تیا نەبو كە

چاوەڕێی ئەنجامی هەراکەی "شێخ مەحمود" بون. خامی سپیو شەکری بلوری عەمارەکەی میریو فیشەكو جەباخانەی عەسکەرەکان "پی"ی بەستبونەوە. بیل لە وەستاوێکی ئێجگار گرنگو سامناکدا بو. بە وەستایی بزوتەوە، لە ماوەی دو ڕۆژا پڕ بە گونیەك بانکنۆتی گەیاندە ڕەواندز. لەسەر دەسی خۆمدا ئەم لێشاوە ڕوپیەیەی بەسەر ئەوانەدا بلاو کردەوە کە لە ڕەواندز چاوەڕوانی تالان بون. بەمە تالانی لەبیربردنەوەو چاوبەرەوژێری کردن[١٣]. ئنجا دوای ئەمە کە ئەوان بەرودوا ڕەواندزیان بەجێ هێشتو ڕوەو کوێستان ڕۆیشتن، بیل پیاوە ناسراوەکانی ڕەواندزی لە ماڵی خۆیا کۆکردەوەو ویستی لە لایەن بیروباوەڕیانەوە بەرامبەر بە "شێخ مەحمود"و شۆڕشەکەی گفتوگۆیان لەگەڵ بکا. مەبەسی ئەوە بو بزانێت کە ئەگەر هاتو دەستەیەك لە هێزەکانی شێخ مەحمود لە زێی کویە بپەڕێتەوە یا بێتو شێخ مەحمود جواب بۆ عەشایری ڕەواندز بنێرێتو داوای یارمەتی یا تێکەڵبون بە شۆڕشەکەیان لێ بکا بە قسەی ئەکەنو شوێنی ئەکەون یان نە؟

جگە لەمەش لێی پرسین کە ئاخۆ بە لای ئەوانەوە ئەم کارەی شێخ مەحمود یاخیبونە لە ئینگلیز، کارێکی ڕاستو باشو بەجێیە یان نەء؟و لەوە گەیشتون کە مەبەسی تەماعەو کەڵکی تایبەتی خۆیو بەس. باویل ئاغای یەکە دەمڕاستو قسەلەڕوی ڕەواندز[١٤] کە لەگەڵ نەخوێندەواریو نەشارەزایی بە شارستانیەتی، لە هەواڵی دونیای تەماعدا زۆر زرنگو وریا بو بە جۆرێکی وا کە بۆ کەسێکی خۆی

---

[١٣] ئەوی جێی سەیرو عیبرەتە ئەوەیە کە ئەم ڕەئیسو سەرەکانەی بانگ ئەکرد وای تێئەگەیاندن کە بە پێی سەرو ژمارەی پیاوو سواری چەکدار مەواجبیان بۆ ئەبڕێتەوەو یا قەرزو سلفەیان ئەداتێ. ئنجا یەکێکیان لەوانە نەبون کە دواڕۆژ لێك بدەنەوەو هەرچییان بۆ ئەوساتە بە مایەی قازانجو وەرگرتنی مەواجبو یا سلفەی زیاتر ئەزانێ بێئەوەی قەترەیەك ئاوی شەرمو حەیا بە ناوچەوانیانا بێتە خوارەوە ئەیانوتو دەفتەری حسابیان مۆر ئەکردو ئەچونە دەرەوە.

[١٤] باویل ئاغا لە پیاوە ناسراوە دەمڕاستەکانی ڕەواندزو باوکی نوری ئەفەندی (نوری باویل)ی ڕەئیسی هێزەکەی ڕەواندز بو. ئەم بنەماڵەیە لە بنچینەوە دوژمنی بنەماڵەی ئیسماعیل بەگو سەعید بەگی باوکی ئیسماعیل بەگ بونو هەردوکیان (ئیسماعیل بەگو سەعید بەگ) بە دەستی ئەم بنەماڵەیەو نوری باویل کوژران. باویل ئاغا داخەکەم هەندێ چاکەشی بە سەرمەوە هەبو.

بناسێت و یا نرخی وشه بزانێت ڕەوا نەبێت هاته جواب و هەندێ قسەی پڕوپوچی هەڵڕشت. من له باتی ئەوه کە ئەم وشه بێتامانه بۆ بیل تەرجەمه بکەم به ناوی ئەوەی کە کوردێك بوم و بە لامەوه وشەکانی ئەو لە سنوری چونەدەرەوەیەکی ئێجگار ناشایسته بو نەك تەنیا بەرامبەر به "شێخ مەحمود" بەڵکو بەرامبەر به هەمو قەومی کورد، خۆم پێ نەگیرا و زۆر بە توندی ڕوم تێکرد و جوان شتمەوه. بیل به توندی و توڕەیی منا تێگەیشت کە وشەکانی باویل ئاغا لایەنگیری "شێخ مەحمود"ی تیا نیه و زۆرباش به مەرامی خۆیەتی. لەبەر ئەمەو بۆ هاندانی باویل ئاغا و ڕەئیسەکانی تر ئەویش خۆی لە من توڕه کرد و پێی وتم: *"من تۆم بۆ تەرجەمانی هێناوەتە ناو ئەم مەجلیسە، نەك بۆ خۆتێکەڵاوکردن و شەڕ. یا لایەنگیری ئەم و ئەو. ئەبێ هەرچی ئەڵێن بەبێ زیاد و کەم لە منی بگەیەنی. ئنجا پێم بڵێ! بزانم باویل ئاغا وتی چی؟"* من وەڵامی (بیل)م نەدایەوە و هەڵسامه سەرپێ. ڕوم کرده باویل ئاغا و ئەوانی ترو به پێی تێگەیشتن و بیروباوەڕی ئەو ڕۆژەی خۆم چیم به باش ئەزانی زۆر بێ تویکڵ و ئازانه پێم وتن و له مەجلیسەکه هاتمه دەرەوە.

لێرەدا مەردایەتی و جوامێری "غەفور خان"ی "یەندزە"م بیر کەوتەوه کە له ڕانیه بەرامبەر به ئینگلیزەکان نواندبوی. ئەویش وەکو باویل ئاغا ڕەئیسێکی کورد بو. بەڵام داخەکەم باویل ئاغا ئازایی و جوامێری خۆی له سوکی "شێخ مەحمودا" ئەبینی. هەرچی وەکو "غەفور خان" بو لەو باوەڕەدا بو کە سوکی شێخ مەحمود مایەی سوکی هەمو گەورەکانی کوردە. باوەڕی بەوە نەبو کە ئەو ئینگلیزەی بە سوکی تەماشای شێخ مەحمود بکا بتوانێت به چاوێکی بەڕێز بڕوانێته گەورەیەکی تر. من کە لە ماڵی حاکمی سیاسی ڕەواندز واته لە ماڵی بیل له باویل ئاغا توڕە بوم و هاتمه دەرەوە ئیتر ئەو ڕۆژه نەگەڕامەوه دایەره. سبەینێش له چون خۆم دواخست تاوەکو بیل خۆی ناردی به شوێنما. کە چوم ڕوانیم بیل ڕوی خۆشەو ئەوەی پێوه دیار نیه که لێم توڕە بێ و یا شتێکی له دڵدا مابێ! دوای ڕۆژباش و خواردنەوەی قاوه ڕوی تێکردم و وتی: *"من له کردەوەکەی*

دوێنێی تۆ نەڕەنجاوم. ئەزانم تۆ حەقت بە دەستەو ئەبێ وا بیت. سبەینێش ئەچمە (هەولێر) چاوم بە "سەید تەها" [15] *بکەوێت، ئەمەوێت تۆیشم لەگەڵ بی بۆ ئەم گفتوگۆیە"*. من بێئەوەی بیانویەك بێنمەوە ڕاستەوڕاست پێم وت کە بۆ هیچ لایەك ناچم‌و ئەمەوێت ئیتر بەس بێت‌و ئیزنم بدەی کە بگەڕێمەوە سلێمانی. دوای ئەمانەش وتم *ئەگەر بێت‌و ئەمجارە ئیزنم نەدەی بڕیارم داوە کە بەبێ ئیزنی تۆ بگەڕێمەوە*. لەسەر ئەمە بێدەنگ بو و نقەی لە خۆی بڕی. بۆ سبەینێ مەعاشی ئەو مانگەو چەند ڕوپێیەك تا کەرکوك خەرجی ڕێگەی بۆ دانام‌و خۆی چوە هەولێر..

لەوەدا شکم نیە کە خوێنەرە خۆشەویستەکانم لە کردەوەکانی من، بە تایبەتی لەوەدا سەریان سوڕ ئەمێنێ کە ئینگلیزێکی (ئیستعماری)ی وەکو (بیل) چۆن‌و لەبەرچی تا ئەم ڕادەیە لە هەڵەشەیی‌و سەرکێشی من چاوی ئەپۆشی‌و هەمو جارێکیش خۆی ئاشتی ئەکردمەوە. بەلام ئەمەوێت عەرزیان بکەم کە جارێ لە پێش هەمو شتێکا ئەوانەی تا ئێستە باسم کردو گێڕامەوە نەك زیادیم پێوە نابێ بەڵکو لەبەر هەندێ هۆی ڕەوشتی‌و کۆمەلایەتی تۆزێکم لە پانی‌و درێژییان قارس کردوەو بەشێکم لە تانوپۆیان پچڕیوەتەوە. ئنجا بیل لەگەڵ ئەمەشا بۆچی لە یەخەم نەئەبۆوەو لەگەڵ تورەیی‌و کەم گورچوییەی خۆی چۆن ئەو هەمو لاساری‌و مانگرتن‌و هەڵەشەیی‌و ناهەمواریانەی منی ئەخواردەوەو لەبیر خۆی ئەبردەوەو یا لە ڕودا چاوی لێ ئەپۆشی؟ ئەمە هەرچەند بەلای منیشەوە سەیر بو و تێی نەئەگەیشتم، بەڵکو گەلێ جار ئەکەوتمە ترسەوەو وام ئەزانی کە ئیتر لەوانە نیە لێم ببورێ‌و تۆڵەم لێ ئەکاتەوە دیسانەوە ئەگەر بە هەڵە نەچوبم بۆ ئەم نەفەسدرێژی‌و لێبوردن‌و چاوپۆشینە هەندێ هۆم بە بیرا دێ کە ئەگەر بە تەواویش وا نەبێ ڕەنگە بەشێکی "لە ڕاستی" هەر تیابێ. من هەر لە یەکەم

[15] "سەید تەها"ی شەمدینان. دوای شەڕی شێخ مەحمودو نێررانی بۆ دەرەوەی عێراق بەینێك کرا بە حاکمی ڕەواندز. لە کاتی شۆڕشەکەی "شێخ مەحمودا" بە تەمای ئەوە بو کە بیکەن بە حاکمی کوردستان.

ڕۆژەوە نەمویستبو لەگەڵ ئینگلیزەکان ئیش بکەم، وەك خەڵقەکەی تر بۆ وەزیفە عەریزەم نەدابو و ناوی خۆم لە دەفتەری داواکەرانی ئیشدا نەنوسی بو. کە نوئیل بە نامەیەك داوای کردمە دیوانەکەی خۆیو پێی وتم منیش وەکو مەئمورەکانی تر ئیشێك یا وەزیفەیەك وەرگرم، لەبەرچاوی عیزەتو فایەق بە "نەء" وەڵامم دایەوە. بۆ یارمەتی تا ماوەیەکی کەمیش تا "شێخ مەحمود" ئەمری پێ نەکردم ملم نەدا، ئەویش بەبێ مەعاش. دوایی کە دەس کرایەوە بە تەشکیلاتی مەکتەبەکان بە هۆی ئەوەی کە من لە دەوری تورکەکانا مامۆستای زمانی فەرەنسزیو وەکیلی مودیری مەکتەبی ئەعدادی بوم، لەسەر داوای خۆم کرام بە مامۆستای "ڕیازیات"[١٦]، بەڵام وەکو لە پێشا باسم کردبو لە کاروباری دائیرەو ئیشی تەرجەمەدا یارمەتی نوئیلم ئەدا. دوایی دەرسی کوردیم پێ ئەوت تا نەخۆش کەوتمو ئەویش چوە کوردستانی تورکیا.

ئنجا دوای نەخۆشیەکەم بوم بە مامۆستای فارسی کەپتەن بیلو ئیتر لە یەخەم نەبۆوە. جگە لەمانە بیل ئەوەندە تورەو ترزل بو دەماری پیاوەتیشی هەبو. لە کاتی هێمنیو شێنەییدا ڕوی خۆش ئەبوو مەیلی چاکەی ئەبزوت. ڕەوشتی ئازانەی لاخۆش بو. چارەی پیاوی دوڕوی نەئەویست. ئەیویست بە چاوی گەورە تەماشای بکرێت، بەڵام نەك بە مونافیقیو دوڕوییو درۆ. بەڵکو لەکاتی دڵەوەو لە ڕوی خۆشەویستیەوەو لە حاڵێکا کە هەست بەوە بکا بە ڕاستی بە گەورەی ئەزانێت. کە لاساریی لە من ئەبینی ئەیبردەوە سەر سافیلکەییو کەم تەجرەبەیی. وەکی تریش بە لاوێکی ڕاستو بێ ڕیاو زرنگ هاتبومە بەرچاوی. هیوای ئەوەی لێ ئەکردم کە دوای هەندێ تەجرەبەو مەشقێکی سیاسی یارمەتیدەرێکی باشم لێ بهێنێتە ناو و بە کەڵکی خۆیو حکومەتی ئەو ڕۆژە بێم. چونکە لەو ڕۆژەدا نەك خوێنەواری باشو تەواو هەتا خوێنەواری وەکو منیش کەم بو. لەبەرئەوە بە

---

[١٦] لە زەمانی تورکەکانا لە پۆلی یەکەمەوە تا پۆلی دوامینی ئەعدادی زمانی فەرەنسزی ئەخوێنرا. کە ئینگلیزەکان هاتن ئەعدادی نەما، کرا بە ئیبتیدائیو لە جیاتی فەرەنسزی دیسان هەر لە پۆلی یەکەمەوە دەسکرا بە خوێندنی ئینگلیزی.

زۆری مەزانن، کە دەسخستنی یەکێکی وەکو من بە لایانەوە مەبەس نەبوبێ. جگە لەمانە هەموی، من ئەتوانم بڵێم کە سروشتو ڕەوشتم لەوانە بو کە هەمو کوردێکی ئەو دەورە بە چاوێکی خۆشەویستیو بەڕێز تەماشام بکەن، چونکە هەرچی دەورێکی "بیل" هەیە ئەو کاتە بە لامەوە سوك ئەبو، کە یارمەتی لێقەوماوێکی کوردم پێ ئەدا. جاری وا هەبو ڕاستەوڕاست چاکەم بە خۆی ئەکرد. گەلێجاریش هەر بە هۆی ئەوە کە نزیك بە "بیل" بوم نفوزی خۆم ئەخستە کارەوەو ئەمو ئەوم بە ئامانج ئەگەیاند. ئەم کردەوانەشم –کە لە دوای جیابونەوەم لە بیل بە ماوەیەکی زۆر بۆم دەرکەوت لە لایەن "بیل"ەوە لەژێر "تێبین"دا بوە–. بەبێ ئەوەی کە بۆ خۆم قازانجێکم لێ دەسکەوتبێو یا بە تەمای پاداشتێك بم، یەکێك بوە لەو هۆیانە کە نرخی منی لای بیل زیاد کردوەو چاوی لە گەلێك کەمو کورتی ترم پۆشیوە.. ئنجا بە کورتی بە ڕەوشتو خوی بە وێلو کردەوەی پیاوانە توانیبوم وا لە بیل بکەم کە بە چاوێکی باشو بەڕێز تەماشام بکاو لەبەر ئەمە بو کە تا بە تەواوی هیوای ڕێکەوتنی لێ نەبڕیمو ڕەنجێکی زۆری بێسودی لەگەڵ نەدام دەسی هەڵنەگرتو لێم نەبۆوە..

لەم شۆڕشەدا بەهەڵەچونی "شێخ مەحمود"

"شێخ مەحمود" لەم شۆڕشەدا ئازانە هاتبوە دەس بەجەرگیو قارەمانیی خۆی دەرخستبو. بەڵام داخەکەم لە تەگبیرو ڕادا یارمەتیدەری باشو دڵسۆزی نەبو و یا ئەوانەی بە "تەگبیرکەر"ی دائەنان بە هەڵەیان ئەبرد. "ڕێ"شی تێ ئەچێت کە لەبەر شپرزەییو بە بیری کات لەدەسنەدان، بە "پەلە" کەوتبێتە شەڕەوە. سەرکەوتنی هێزی شێخ مەحمود لە "تاسلوجە"و تەفروتونا بونی هێزە "سوك"ەکەی ئینگلیزیش بەو گورجیەی کە باسمان کرد لەوانە بو کە ببێتە هۆی بە هەڵەچونو کەمتەرخەمی لە لایەن لێکدانەوەی ئەنجامی دواڕۆژو بیرکردنەوەیەکی تەواو دەربارەی ڕوبەڕو–وەستان لەگەڵ لەشکرێکی زۆربەی نیزامیو ئاشنا بە "فنون"ی شەڕ.

ئەگینا بهاتایە کە دوای شکانی هێزە بچوکەکەی ئینگلیز لە تاسلوجە، شێخ مەحمود لە جیاتی ئەوە کە هێزەکانی خۆی هەمو لە دەربەند دابمەزرێنێت‌و چاوەڕوانی هێزی گەورەو پڕ چەکی ئینگلیز بکا کە کەوتبوە ڕێ، دەسبەجێ ئەو هێزەی لای خۆی بکردایە بە چەند بەشێکەوەو هەر یەکە لەم بەشانەی لەژێر سەرەکی زابتێکی نیشتمانپەروەری کوردو چاودێری‌و یارمەتی یەکێك لە ڕەئیس عەشیرەتەکانی وەکو "کەریم بەگی فەتاح بەگ"و یا "مەحمود خانی دزلی"دا بناردایە هەرێمێك لە هەرێمەکانی عەشایری کە ئەم ڕەئیسە شارەزای بو و یا تێکەلی لەگەلیا هەبو، بە تایبەتی –ئەگەر دوای ئەوە کە هێزێکی هەلبژاردەو تێکەل لە چەند عەشیرەتێك‌و بەشێك لە عەسکەرە نیزامی‌یەکەی لەژێر سەرەکی دو–سێ زابتی ئازاو چەند ڕەئیسێکی عەشایردا لە زێی کۆیە بپەڕاندایەوەو ئنجا خۆشی بە دوای هێزەکەیەوە بکشایەتەوە شاخەکانی سورداش‌و بە شەڕی چەتە ئینگلیزەکانی شپرزەو ماندو بکردایە، دور نەبو کە شۆڕشەکەی بە ئاسانی بتەنێتەوەو پەرە بسێنێت‌و لە ماوەیەکی زۆر کەمدا ئاگرەکەی هەمو کوردستانی عێراق بگرێتەوە. چونکە ئەو حالەی کە لە ڕەواندزدا ئەبینرا لە هەمو کوردستاندا هەبو. کەسێکی ئەوتۆ نەمابو کە لە ئینگلیزەکان دلگیر نەبێ یا حەز بە نوشوستییان نەکا. بەلام دیارە کە چەند خەفیەو موناففقێك‌و پولپەرست‌و ولاتفرۆشە ناڕەسەنەکان لەم ژمارەیەدا نین‌و نەمانهێناونەتە ڕیزەوە..

٢٩

دوای ڕۆیشتنی بیل بۆ هەولێر

من‌و ڕەواندز

دوای ڕۆیشتنی بیل بۆ هەولێر، من لە ڕەواندزا وەکو دەسبەسەر مابومەوەو لە مال نەئەهاتمە دەرەوە. "سەید تەها" لەم کاتەدا تەواو لە ڕودا بو. دەنگ وابو کە ئینگلیزەکان بیکەن بە جێنشینی شێخ مەحمود. بیل بۆ ئەوە چوبوە لای کە لەگەل ئینگلیزەکانی هەولێر گفتوگۆو تەگبیری بەربەرەکانی شێخ مەحمودی پێ بکەن و

له نفوزی "سەید تەها" بۆ سەرنەکەوتنی شێخ مەحمودو سەرنەگرتنی تەقەلای شۆڕشنانەوەی لە بەری کۆیەو هەولێرو ڕەواندز کەڵك وەربگرن. من کە لە دەوروپشتی خۆم ڕوانی، دیم کە حاڵی کورد بەرەو خراپە ئەڕواو سیاسەتی ئینگلیز لە سەرگرتن‌و سەرکەوتنایە. ڕەئیس‌و ئاغاکانی لە ڕەواندز بون‌و ئەوانەی کە بەرەو کوێستان ئەچون‌و لەوێ مابونەوە، هەمویان بە پارەو فیشەك‌و هەندێ دیاری‌و خەڵات دەمشیرین کرابون‌و یا مەواجبیان بۆ بڕابۆوە. هێزەکەی میری ڕەواندز لەژێر سەرەکی "نوری باویل" لەگەڵ ئینگلیزەکان بو. لە هەولێریش جارێ بە ناوی "سەید تەها"وە کە بە تەمای حوکمداری بو و ئەوەندەی تر نفوزی پەیا کردبو و ببو بە جێی هیوای دواڕۆژو جارێ بە ناوی مەندوبی سامی‌یەوە بەیاننامەیەکی (مەنشور) کوردی‌و یا فارسیان بڵاو ئەکردەوە. بەمجۆرە پڕوپاگەندەو سیاسەتەو بە چەند کۆبونەوەیەك لە بەینی ئینگلیزەکان‌و سەید تەها لە لایەکەوەو لە بەینی سەید تەهاو ڕەئیسەکان‌و ئاغاکانی کوردا لە لایەکی ترەوە، ئەوانەی بە بەرتیل‌و دەمشیرینکردن چاریان نەکرابو، بە هەڕەشەی بێدەنگ‌و تەنگاوکردن بیریان پێ گۆڕابو و ڕویان پێ وەرگێڕرابو. لەبەر ئەمەو بە تایبەتی لە شاری هەولێرو بەشێکی شاری کەرکوك پڕوپاگەندەیەکی تەواو دەربارەی "شێخ مەحمود" دەسی پێکردبو.

ئنجا هەروەکو ئەستێرەی بەختی شێخ مەحمود ڕوی کردبوە کزی‌و لوتی لاوانی وڵاتپەروەر هاتبوە نەویبون، منیش لە عاستی خۆمەوە کەوتبومە گێژاوێکی بێبنی لێکدانەوەو سەعاتی دەرەکم دەسی کردبو بە لێدان! خانوەکەم لەناو باخێکا کەوتبوە دەرەوەی خۆراوای شاری ڕەواندزو بە تاقی تەنیا منی تیابوم. لەو ڕۆژانەدا بە ناوی پاسەوانی‌و خزمەتەوە "نوری باویل" نەفەرێکی بە تفەنگەوە بۆ ناردبوم. شەوان ئەهاتە ژورەکەم‌و ڕاست‌و درۆ هەندێ باس‌و هەواڵی شەڕی شێخ مەحمودو دەنگ‌و باسی ناوبازاڕو خەڵقی شارەکەی بۆ ئەگێڕامەوە. بە قسەی ئەو شێخ مەحمود ڕو لە سەرکەوتن‌و پێشکەوتن بو. لە ڕاستیشدا شێخ مەحمود یەك دو جار هەڵمەتی بردبوە سەر هێزەکانی پێشەوەی ئینگلیزو لە

دەرەوەی شەقامی گشتیو لاڕێوە دەستە سوارێکی تا سنوری کەرکوك ناردبو و هەواڵی لەشکری ئینگلیزی تاقی کردبۆوە. نەفەرەکەی کە "نوری باویل" بۆی ناردبوم بە لامەوە جێی باوەڕ نەبو و من شکم لێ ئەکرد. بەڵام ئەو خۆی زۆر بە کوردخواو لایەنگیری شێخ مەحمود پیشان ئەداو بە دڵ خزنەتی ئەکردم. دیوی دەرەوەی باش ئەهاتە بەرچاو و پیاوانە لەگەڵم ئەجولایەوە. وردە وردە لەگەڵی ڕاهاتبومو خەریك بوم متمانەی پێ بکەم. لەگەڵ ئەمەشا کە شەوێکیان پێی وتم ئامادەیە بە خۆیو تفەنگەکەیەوە هەڵێتو و لە ڕێی چیاکانەوە بمگەیەنێتە لەشکرەکەی شێخ مەحمود باوەڕم پێ نەکرد. لەوە ئەترسام ئەمە فێڵێکی ڕێکخراو بێ لە لایەن نوری باویلو معاونە ئینگلیزەکەوە بۆ تێگەیشتن لە بیری منو یا بۆ لەناودانم لە چیاکانا!..

گیرانم لە ڕەواندزو ڕەوانەکرانم بۆ بەندیخانەی کۆیە

من خۆم بۆ هەلێك ئەگەڕام کە بتوانم بەبێ قۆرتو بەرهەڵست بگەڕێمەوە سلێمانی. چونکە ئەو ڕۆژە کە هێزەکانی ئینگلیزو شێخ مەحمود لە بەینی ڕێگەی کەرکوكو سلێمانیدا خەریکی بەیەکاچون بون لەو ڕێگەیەوە نەمئەتوانی بگەڕێمەوەو ئینگلیزەکانیش ئەمەیان نەئەهێشت. لە لاڕێشەوە واتە بە چیاکانا گەڕانەوەم پێویستی بە یارمەتی هەندێ کەس بو کە ئەمیش دوای نەرمکرانی ڕەئیسەکانی ڕەواندزو سەرەك عەشیرەتەکان لە لایەن ئینگلیزەکانەوە شتێکی سوكو ئاسان نەبو. وەکو وتبوم لە نەفەرەکەی "نوری باویل"یش دڵنیا نەبوم. بەڵام بەیانی ئەو شەوە کە نەفەرەکە بیری ڕاکردنی تاقی کردبومەوە معاونەکەی "بیل" بە ناوی پارێزگاریەوە چوار سوار عەسکەری "لیڤی" ناردو ئەمری پێکردم کە لەگەڵیان بگەڕێمەوە کۆیە. ئەو ڕۆژەی گەیشتینە کۆیە شەو لە ماڵی خۆما نوستم. چونکە لەوێ خانوەکەم چۆڵ نەکردبو و نۆکەرێكو "شەفیق"ی برام کە لە تورکیا زابت بو و بە سەردان هاتبۆوە لە کۆیە چاوەڕێیان ئەکردم. بەیانی هێشتا شەبەقی نەدابو لە دەرگا درا. نۆکەرەکە دەرگای کردەوە. من خەواڵو بوم کە

عەریفێکی ئینگلیزو پۆلیسێك هاتن‌و لەناو جێ‌ هانیمیانە دەرەوە دوای خۆگۆڕین بردمیانە سەرا. هێشتا کەس نەهاتبوە سەرا.

بەندیخانە لەو ڕۆژەدا لەناو "سەرا"کە بو. ئینگلیزەکەی لەگەڵم بو دەرگای بەندیخانەکەی بە "وەردیان" کردەوەو منیان خستە ژورەوە. ئەوانەی کە لەوێ‌ گیرابون ئەیانناسیم‌و چاکەم بۆ هەندێکیان ببو. بە جارێ‌ ڕاست بونەوەو بە حەپەساویو بە چاوێکی ڕێزەوە "بەرەوپیری"یان کردم. بە وێنەی دەرویش‌و مورید کە لە دەوری مورشیدیان ئەناڵێن، دەوریان دام‌و کش‌و مات دانیشتن. من کەوتمە خۆش‌و چۆنی لەگەڵیان‌و بە ڕویەکی خۆش‌و دەمێکی بە خەندەوە کەوتمە گفتوگۆو دڵخۆشی دانەوەیان‌و نەمهێشت دڵتەنگ بن‌و ماتەمینی دایان بگرێت.

وەکی تریش هەوڵی ئەوەم دا کە لە "کەپتەن ڕاندەل"ی حاکمی سیاسی هۆی گیرانم بزانم، بەڵام کەڵکێکی نەبو. بۆ "حەماغا"ی حاکمی شارو جەمیل ئاغای نائبی حاکم یەك دو کاغەزم نوسی‌و داوام لێکردن کە لە "ڕاندەل" بپرسن‌و هیچ نەبێ‌ بزانن بۆچی خراومەتە بەندیخانەوە سودێکی نەبەخشی‌و وەڵامێکیان نەدامەوە.. ئەوەش دیار نەبو کە ئینگلزیەکان بەتەما بن شتێکم لێ‌ بپرسن‌و یا بمخەنە ژێر "موحاکەمە"وە. بەڵام داخەکەم لەناو ئەم هاوڕێ‌ تازانەدا تەنیا چەن سەعاتێك مامەوە. دوای ئەوە کە "ڕاندەل"ی حاکمی سیاسی هاتە سەراو پێی زانی کە خراومەتە بەندیخانەی گوناباره "عادی"یەکانەوە دەسبەجێ‌ ئەمری دا ژورێکیان بۆ چۆڵ کردم‌و بە ناوی "گوناباری سیاسی"یەوە بە تەنیا خرامە ئەو ژورەوە. کە ڕوانیم، گیراوەکانی بەندیخانە ئەوەندەی بە گیرانم خەفەتیان خواردبو ئەوەندەش بە جیابونەوەم لەوان پێی تێك چون‌و خەفەتبارو پەست بون. وا دیار بو کە ئەوان نیازیان وابو ئەم هەلە لەدەس نەدەن‌و تا لە ناویانا بمێنمەوە بەهەر جۆرێکی بۆیان بکرێت‌و بلوێت‌و دڵم ڕابگرن‌و بملاوێننەوە. ئنجا پەستی ئەوە بون کە ئەم هەلەیان لە دەس ئەچوو جیابونەوەم لەوان لەم پیاوەتی‌و خزمەتە بێبەشی ئەکردن. ڕەنگە باوەڕ نەفەرمون کە ئەم جۆرە لێکدانەوەیەو بیری چاکەو پیاوەتیە لە پۆلی گوناباره عادی‌یەکانا هەبێ‌و یا هەستی پێ‌ بکەن. بەڵام من لەوەدا گومانم

نیە کە ئەو هەستو بیرو باوەڕە پیرۆزانە کە لە کۆمەڵە (مجتمع) بەرزەکانا وردە وردە ئەشارێتەوە لەم چەشنە کۆمەڵانەو جێگە تاریکانەداو لە دڵو گیانی ئەم جۆرە مەخلوقە دواکەوتو گونابارانەدا هێشتا ماوەو ئەبینرێت. لەبەرئەمە ئەگەر ڕاستتان ئەوێت من لەگەڵ ئەوەشا کە لە تاریکیو بۆگەنی ئەو بەندیخانە تەنگو ناخۆشەدا، لە تەنیشت ئەو گیراوە چڵکنو ئەسپێونە بەسەزمانانەدا لەوانە نەبو بتوانم بخوێنمەوەو یا بنوسمو یا بە دڵی خۆم بخۆمو بخۆمەوەو یا حەلێکی بێدەنگو بێ قرەم دەسکەوێت کە تیا بنومو کەمێك بحەسێمەوە، دیسانەوە لە کانگای دەرونما هەستم بەوە کرد کە لە هەندێ هاودەمو هاوڕێی گیانی جیا ئەکرێمەوە کە بە هەستێکی پاكو بێ غەشی ئینسانی وەحشەتی بەندیخانەکەیان لەبیر ئەبردمەوە!!..

*   *   *

٣٠

کە گواستمەوە ژورە تایبەتیەکە کابرایەکیان هێناو لەبەر ژورەکەما ڕایانوەستاند. ئەمە پاسەوانم بو و بە ڕۆژانە گیرابو. هێشتا کورتەكو دەرپێی نەگۆڕیبو. چونکە لەو ڕۆژەدا هەرای ئینگلیزو شێخ مەحمود لە دەربەنددا نەبڕابۆوەو بە گەرمی دەوامی ئەکرد. لەبەر ئەمە هەرچی پۆلیسێك کە لە شاری کۆیە بو نێررابونە سەر بوارەکانی زێ کە بەرهەڵستی پەڕینەوەی هێزەکانی "شێخ مەحمود" بکەنو ماوەی ئەوە نەدەن کە شۆڕش بکەوێتە دیوی هەرێمی کۆیە. ئنجا بۆ کاروباری دایەرەکانی حکومەتو پارێزگاری ناوشار، لە بێ ئیشەکانی ئەهالی هەندێ کەسیان بە کرێ گرتبو. پاسەوانەکەی من یەکێك بو لەوانە. تفەنگێکی کۆنو چوار فیشەكو چەند قەوانێکی هەڵگرتبو. ئەوەشیان پێ سپاردبو کە ڕێگەی کەس نەدا بێتە لامو یا قسەم لەگەڵ بکا. واتە یاسای ئیختلاتیان لێ کردبوم. بەڵام کابرا لە یاسای ئیختیلات تێنەگەیشتبو. وای زانیبو کە ئەبێ لە ژورەکەی خۆما لەگەڵ وەردیانی بەندیخانەکەش، هەتا لەگەڵ

پاسەوانەکە خۆی نابێ قسە بکەم. من ئاگام لەمە نەبو. لەبەرئەوە بێ پەروا داوام لە وەردیانەکە کرد بنێرێتە ماڵەوە بۆ دەستێك پێخەف (نوێن)و تاقمی چاو جگەرەو هەندێ کتێبو کاغەز. کابرای پاسەوان وتی: "ئەفەندی قسە مەکە!" کە وتم بۆچی؟ وتی: پێت ئەڵێم قسە مەکە! من پێکەنیمو ڕوم کردە وەردیانەکە کە قسەکەم تەواو کەم. ئەوسا بە لولەی تفەنگەکەی نایە سەر سنگم وتی: لەوە زیاتر قسە بکەی ئەمرم پێیە بتکوژم! ئەو حەلە نقەم لە خۆم بڕیو لە ژورە چۆڵو هۆڵەکەدا دەسم کرد بە هاتوچۆ. وەردیانە ڕیشسپیەکی وریاو کاردیدە بو چوبوە لای مەلا ئەحمەد ئاغای مودیری پۆلیس. نەفەرێکی زیرەكو مەشق پێکراوی میری هانیو کابرای کرێگرتەیان دەس پێوەناو لە دەرەك ڕزگارم بو. ئەو شتانەش کە پێویستم بو بۆم هاتو جارێ پاڵێکم لێدایەوە.

دوای چەند ڕۆژێك لە ڕوی نەجولانەوەو بێهەتاویو ڕتوبەتی ژورەکەمو لەبەر خەمباریو سەغڵەتیو دڵتەنگی کەمێك بێتاقەت ببومو هەستم بە نەخۆشی ئەکرد. لەبەرئەوە نامەیەکم بۆ ڕاندەل نوسیو داوای پزیشکێکم لێ کرد. دو ڕۆژ چاوەڕوانی دکتۆر بوم بەڵام هیچ دیار نەبو.

من لە ماوەی ئەم گیرانەما کە شەڕی "شێخ مەحمود"و ئینگلیز جارێ لە دەربەند بە توندیو گەرمی دەوامی ئەکرد هەر ساتە بە جۆرێك لەگەڵم ئەجولانەوەو هەردەمە چەشنە کردەوەیەکم ئەبینی. ڕۆژی وا ئەبو پاسەوانەکەم چاوی ئەپۆشیو هەندێ دۆستو هاوڕێ ئەهاتنە لامو لەبەر دەرگاکەوە خۆشو چلۆنییان لەگەڵ ئەکردمو هەندێ باسو هەواڵیان بە پەلەپەلو یا بە ڕموز تێئەگەیاندم. جاری واش ئەبو کە بە دو ڕۆژ کەسێکم نەئەبینی، پاسەوانەکەیان ئەگۆڕیمو یا یەك دوانێکیان لێ زیاد ئەکرد. بۆ دەس بە ئاوگەیاندن کەسم لەگەڵ نەئەهات. کەچی هەندێجار ڕایانئەگرتم تا سێ چوار نەفەریان بە تفەنگەوە ئامادە ئەکردو ئەیان ناردە دەورو پشتی ئاودەسخانەکان. ئیتر وای لێهاتبو کە بە ڕەوشتی پاسەوانو پۆلیسەکانما ئەمزانی لە دەرەوەو ناو بازاریش چ باسە؟ واتە بە پێی هێمنی پۆلیسەکانو یا توندیو توشییان لەگەڵم، بۆم دەرئەکەوت کە ئەو

ڕۆژە باسی سەرکەوتنی هێزەکانی ئینگلیز لە ناوایە یا هی "شێخ مەحمود". هەر ڕۆژێك دەنگی شکستی هێزی ئینگلیز لەناوا بوایە من ئەکەوتمە خۆشیەوە. لە چاو پۆلیس و پاسەوانەکانا بەرز ئەبومەوە. بە دەورما ئەهاتن. چاو قاوەیان بۆ ئەهێنام. ڕێی هاتوچۆی پرسیاریان ئەدا. چاویان لە کردەوەکانم ئەپۆشی. شەوان ڕێی "گۆرانیبێژ"یان ئەدا کە ئەهاتنە لام و گۆرانییان ئەوت. لە حەوشی سەرادا کورسی دائەنراو مەجلیس ئەگیراو ئەبو بە بەزم و هەرا.

بە پێچەوانەی ئەمە کە هەواڵی شکستی هێزەکانی "شێخ مەحمود"یش لە ناوا بوایە ئەو پاسەوانە ڕوخۆشانە دور ئەکەوتنەوەو یا دور ئەخرانەوەو هەندێ پۆلیس و پاسەوانی وام لێ پەیا ئەبو کە لە ڕوی گرژو تروفیزی کەرانە بەولاوە شتێکیان نەئەزانی. ئەمانە خۆیان گیڤ ئەکردو لێم ئەبون بە "عەنتەر". بەم چەشنە هەر خۆشی و دڵشادیەك کە ڕۆژێ لەوەپێش دیبوم و ڕامبواردبو لە بن دانیان دەرئەهێنام و لە بیریان ئەبردمەوە.

دەنگ وابو کە ئەو فیرقە عەسکەرەی بە پەلەپەل داواکرابو[١٧] لەگەڵ "جەنرال فرایزەر" لە کەرکوکەوە پەیتاپەیتا ڕوی کردبوە ناوچەی شەڕو لە "١٨ی حوزەیرانی ١٩١٨" گەیشتبونە بەردەمی لەشکرەکانی "شێخ مەحمود". خەڵقی کویە بەشی زۆریان حەزیان بە سەرکەوتنی شێخ مەحمود ئەکرد. بە تایبەتی لاوەکان و کاسبی ناو بازاڕو بەشی ڕەشۆکی. بەڵام دەستەی لاوەکان و خوێنەوارەکان هەر بە جارێ گریان لێ ئەبۆوەو کارەبایەکی نیشتمانپەروەری ڕەگەکانی لەشیانی هێنابوە لەرینەوە. دەنگی سەرکەوتنی لەشکری "شێخ مەحمود"و هەواڵی قارەمانی پاڵەوانی کوردیان بۆ یەکتر ئەگێڕایەوەو شانازییان پێوە ئەکرد. بە کورتی خەڵق هاتبونە سەرپێ! ترسیان لە جاسوس و خەفیە نەمابو. شەوان پاش بانگی شێوان هەندێ کەس ئەهاتنە لام. وەکو لە سەرەوە باسم کردبو لە حەوشی "سەرا"کەدا جێگەیان ڕائەخست، کورسییان دائەناو

---

[١٧] فیرقەی هەژدەمینی ئینگلیز لە موسڵەوە داواکرابو کە بچێتە سەر"شێخ مەحمود"، بەڵام لەناو خەڵقا دەنگ وابو کە ئەم فیرقەیە لە هندستانەوە نێرراوە..

ئەڵقەمان ئەبەست. هەندێ شەو پاسەوانەکانیش چاویان ئەپۆشیو گۆرانیبێژی دەنگخۆش ئەهاتنو بەزمیان بۆ ئەگرتین. بەڵام داخەکەم ئەم بەزمو خۆشیە تاسەر نەبو!..

* * *

٣١

"سدیق ئەفەندی" ناو کابرایەکی هندی هەبو. ئەمە لای ئینگلیزەکان موحاسب بو. من بە پیاوێکی زۆر بێ غیرەتو پەسمایەم ئەهاتە بەرچاو. هەتا بە جاسوسم ئەزانیو لەبەر ئەمە زۆر بە چاوێکی سوك تەماشام ئەکرد. پێش ئەوە کە بچمە ڕەواندز جارجار لە دایەرە ئەهاتە لامو یا لە دیواخانەکانا توشی ئەبوم ڕوم نەئەدایەو خۆم تێنەئەگەیاند. بەڵام لە بەرۆکم نەئەبۆوەو بە جۆرێکی وەستایانە باسی ئینگلیزەکانی ئەهێنایە پێشەوەو دەماری ئەگرتم. منیش لەگەڵ ئەوەدا کە ئەمزانی بۆ ئەوە ئەگەڕێت لە بیروباوەڕی من بگا دیسانەوە خۆم پێنەئەگیراو ئەوەی جاسوسێك بۆی ئەگەڕێت پێشکەشم ئەکرد. جگە لەمە سدیق ئەفەندی خۆشیم بێبەش نەئەکردو چیم پێ ڕەوا ئەبینی ئەمکرد بە سەرباری. ئەو خۆی بە زۆڵە ئینگلیزێك دائەناو بەرامبەر بە خەڵق تڕوفیزێکی ئێجگار زلی هەبوو بە لای لوتەوە قسەی لەگەڵ ئەکردن. لەبەر ئەمە هەرچەند لە ڕودا نەیئەوێرا نقە بکاو بە تەواوی سەرکوێرو شپرزەم کردبو، بەڵام لە دڵا زۆرم لێ پڕ بو و بۆ هەلێك ئەگەڕا کە وەکو مار پێمەوە داو تۆڵەم لێ بسێنێتەوە.

لە کاتێکا کە من بە هۆی هاتوچۆی لاوەکانی کۆیەوە شەوان لە حەوشی سەرا بە بەزمو گۆرانیو "لاوكو قەتار"ەوە ڕامئەبوارد ڕۆژێك لە پڕا قەدەغەی هاتوچۆم لێ کرایەوەو چوار پاسەوانی تازەی تفەنگبەدەسم بە سەرەوە دانراو لەو ڕۆژەوە بۆ دەس بە ئاوگەیاندنیش بە تەنیا ڕێیان نەئەدامو بە دیارمەوە ئەوەستان. ئیتر کەس لێی نەئەپرسیمەوەو هاتوچۆکەر پێیان بڕیو چاوم بە کەس نەئەکەوت. ئێوارەیەك پێش تەواوبونی دەوامی دایەرەکان بە چەند دەقیقەیەك "سدیق

ئەفەندی" دەرکەوت و دوای هەواڵپرسین وتی: *"زۆرم پێ ئەوتی کە دەربارەی ئینگلیز زمانت بپارێزە. چونکە بێ ڕەزان و ئەمانیان بۆ نیە*[18]*". بەڵام بە قسەت نەئەکردم. ئەوا توش بویت"*. وتم چیم کردوە کە توش بم؟

وتی: *"ئاوا ئاگات لە خۆتە؟ دیارە نازانی کە دوای گەڕانەوەت، لە (ڕەواندز گەلێ کردەوەی بێجێ و خیانەت و ناپاکی تۆیان بۆ دەرکەوتوە. لەبەرئەمە نازانم کارت بە چی ئەگاو دوارۆژت چۆن ئەبێ؟ خوا بکا هەر "ئیعدام نەکرێیت!"*. ئەمەی وت و ئیتر نەوەستا وەکو لە شتێك بترسێت بە گورجی لێم دور کەوتەوە..

بە ڕاستی لەم قسانە کەوتمە ئەندێشەیەکی گەورەوە. نامەیەکی "حاجی نەورەس ئەفەندی"م هاتەوە بە بیرا کە پێش چەند ڕۆژێك لە ڕەواندزەوە بۆی ناردبوم. لە ناو پیاوە ناودارەکانی ڕەواندز یەکەمین کەس کە ببو بە دۆست و ئاشنام و بە زرنگی و وریایی، خۆی لە من هێنابوە پێشەوە. ئەم کابرایە لە پیاوەکانی میری دەوری عوسمانی بو. دیواخانێکی کراوەو بە نان و قاوەی هەبوو لەگەڵ کاربەدەست حکومەتی هەمو دەورێکا وەکو یەك دۆستایەتی ئەگرت و زۆرباش ئەچو بەڕێوە. لەبەرئەوە یەکێك بو لە ناسراوەکانی دەوری خۆی و جێگەی هیوای لێقەوماوان و پەنای ئەوانە بو، کە ئیشیان ئەکەوتە لای کاربەدەستەکانی میری. لەگەڵ ئەمەشا کە چوبوە ساڵەوە دیسانەوە بە چەشنی لاوێکی هەرزەکار بەگوڕ بو. ئەیزانی چۆن ئەژی. قازانجی خۆی لە هەمو دەورێکا پاراستبو و لە کاربەدەستەکانی دەوری عوسمانی و دوای ئەوان، هی ئینگلیزەکان و بەینێکیش هینی تورکەکانی دەوری مستەفا کەمال نزیك کەوتبۆوە. کە لە ڕەواندز بۆ ماوەیەکی کەم "عەلی شەفیق" بەگی میسری بە تاقمێك عەسکەری تورکەوە هاتبوە ڕەواندزو لەژێر ناوی "ئۆزدەمیر پاشا!"دا لەو ناوەدا بە ناوی مستەفا کەمالەوە دەسی کرد بە هەڵسوڕاندنی کاروباری حکومەت و پڕوپاگەندە بۆ تورکەکان.

---

[18] سدیق ئەفەندی لەگەڵ من بە فارسی قسەی ئەکرد.

"حاجی نەوڕەس ئەفەندی" لەوێش خۆی نزیك خستبۆوەو ببو بە كلیلی ئەقڵی. منیش كە لەگەڵ "كەپتەن بیل" چومە ڕەواندز زۆر خۆی تێهەڵئەسومو گەلێ جار خواوناخوا نانم لەسەر سفرەو سینی ئەوا خواردبو. ئەویش لە دۆستایەتی من كەڵكی وەرئەگرتو لە لای كەپتەن بیل هەندێجار كاروباریم ڕاپەڕاندبو. لە جێبەجێكردنی ئیشوكاری میوانو ئەمو ئەویشا یارمەتیم ئەداو مافم بە سەریەوە هەبو. لەبەر ئەمە كە هاتمەوە كۆیەو لە بەندیخانەدا بوم نامەیەكم لێ وەرگرتبو. لە نامەكەیدا ئەیوت: *"دوای ڕۆیشتنت بۆ كۆیە معاونی حاكمی سیاسی كەوتە پرسینو كۆڵینەوە. چەند ناكەسێكی سپڵە زمانیان بە خراپە لە تۆ خستە كار. چا بو كە معاون لە منیشی پرسیو بیریم گۆڕی. بە هۆی كوڕەكانیشمەوە لەگەڵ خزمو دۆستان وامان كرد كە ئەوانیش زمان بگۆڕنو هەر بەم تەرحە نەماهێشت كەسی تریش لە چاكە بەولاوە شتێكت دەربارە بڵێت"*.

من لە ڕاستیدا كە ئەم نامەیەم وەرگرتبو ئەوەندە نرخم نەدابو بە قسەكانی حاجی نەوڕەسو لێی ورد نەبوبومەوە. وام ئەزانی كە تەنیا بیل خۆی لێم زیزەو ئەیەوێت عەزیەتم بدا. واتە لە نامەكەی حاجی نەوڕەس وام بە بیرا هاتبو كە ئەیەوێت بڵێم كابرایەكی بەوەفایەو مافی چاكەم ئەداتەوە. بەڵام قسەكانی میستەر سدیق بو بە هۆی ئەوەی كە بیر لە نامەكەی حاجی نەوڕەس بكەمەوە. جارێك ئەموت باشە ئەوا ئەو ئەڵێت بیری معاونم گۆڕیو نەمهێشت لە لایەكی تریشەوە لە چاكە بەولاوە شتێك بڵێن. ئەی ئەمەی سدیق ئەفەندی چیە؟و كامیان ڕاست ئەكەن؟ تۆ بڵێی حاجی نەوڕەس بە تەواوی ئاگای لە باسەكە نەبێو شتێكی وام بۆ ڕێكخرابێ كە مەترسی لە ئەنجامی بكرێت؟ بەمجۆرە پێچو دو، هێنانو بردنو بە لێكدانەوەی دورو درێژو بیركردنەوە لە هەزاران قسەو باسی ڕابردوو بە هەستانو دانیشتنی تا ئەو ساتەم ئەمویست كە لە لایەن گوناباریو یا بێ گوناهی خۆمەوە لەسەر بڕیارێك بوەستم، بەڵام سودێكی نەبوو هەر بیرێكی ئەمكردەوە پێشئەوەی بیگەیەنم بە ئەنجامێك بە بیرو خەیاڵێكی تازە پەردەیەكی ئەهات بە سەراو لە بیرم ئەچۆوە یا لێم ئەشێواو تێكەڵ بە بیرە تازەكە ئەبو.

دنیا بەرەبەرە تاریك ئەبو و شەو داهات. دڵم ئەوەندەی تر گیرابو. دوای خەیاڵاتێکی دورو درێژو پەرش‌و بڵاو ئەو شەوە بە برسێتی لەناو جێگەکەما ڕاکشام‌و نازانم چۆن‌و کەی خەوم لیٚ کەوتبو. نزیك بەیان خەبەرم بۆوەو دوبارە کەوتمەوە زەریای بێ بنی خەیاڵاتەوە. ڕابوردوم وەکو شریتێکی سینەما هاتەوە بەرچاو. سلێمانی، خزمان، دۆست‌و ناسیاوان، ماڵ‌و ژنەکەم (ئەوسایە هیشتا منالٚم نەبو) هەمو شتێکم دوابەدوای یەك، بە تیژی‌و لە پشت پەردەیەکی تەمەوە بە بەرچاوا ئەهات‌و ئەڕۆیشت. دەربارەی گەلیٚ کەس کەوتمە شکەوە. زۆر لە دۆستەکانم وەکو دوژمن هاتە بەرچاو. پەریم لیٚ بو بە جنۆکەو مەلائیکەم لیٚ بو بە شەیتان. دارو بەردم کرد بە جاسوس، باوەڕم بە چاکەو بە ڕاستی‌و بە خێر نەما. هەمو شتێك لە چاوما بو بە خراپە، بە شەڕ!و هەمو کەسێکم لیٚ بو بە مایەی فیتنەو هەوێنی فەسادی. لاوێکی کەم تەجرەبە بوم. لە مردن ئەوەندە باکم نەبو. خەفەتی ئەوەم ئەخوارد کە دونیا بە شەڕو خراپ داگیر کرابیٚ. لەوە دڵتەنگ ئەبوم‌و ماتەمینی ئەیگرتم کە ئەوانەی بە سوکم ئەهاتنە بەرچاو بتوانن سەرکەون‌و بە فەوتاندنی من بڕوا بە هەستی خۆیان بکەن‌و لەشکری شەڕو خراپەیان پیٚ بەهێز ببیٚ!..

ئنجا کە تاریکی شەو بەسەر چو و سپێدەی بەیان گێتی ڕون کردەوە ئەو کتێبەی لە تەنیشت جێگەکەمەوە بو گرتم بە دەسەوەو لە سەر گازی پشت کەوتمەوە خوێندنەوە. کتێبەکە تورکی بو. سەعید فەوزی‌ی شاعیری خەڵقی سلێمانی‌و مودیری "ڕێژی=ئینحسار"ی کۆیە لەگەڵ چەند کتێبێکی تری تورکی بۆی ناردبومە بەندیخانەکەم. حەکایەتێکی دورو درێژ بو. باسی کەشتی (سەفینە)یەکی ئەکرد کە لە ئەنجامی گێژاوو گەرداوێکی زەریادا نوقوم بوبو. بەسەرهاتی دوای نوقومبونی کەشتیەکەو هەواڵی چەند نەفەرێك لە سوارەکانی کە بەسەر کەشتیەکەوە ئەگێڕایەوە. ئەمانە کە بە دیمەن ڕزگاریان ببو ڕۆژەها بەسەر پارچە تەختەیەکەوە لەگەڵ بەخت زۆرانیان گرتبو. دەردی برسیەتی‌و تینوەتیان کێشابو. بە بریندار‌ی‌و نەخۆشی لەژێر لێزمەی تۆف‌و بارانی بەهارا

تەقەلای ئەوەیان دابو کە خۆیان بگرن، ئەو پارچە تەختەیە بەرنەدەنو نەکەونە زەریاکەوە. بەرامبەر بە زیندەوەرو دوڕندەکانی زەریا بە دەسو بە قاچ، بە دانو بە نینۆك بەرەبەرەکانێیان کردبو و هەزاران قۆرتو بەدبەختیو تەنگو چەڵەمەیان هاتبوە رێ.. من پێش ئەو شەوە ناخۆشە بەشێکی زۆری ئەم کتێبەم خوێندبۆوە.. بەڵام دو ڕۆژ بو لە تەنیشت جێگەکەمەوە دامنابو و بۆم نەکرابو تەواوی بکەم. ئەوا ئەم بەیانیە دەسم کردبۆوە بە خوێندنەوەی. نازانم ئەنجامی کابراکانی سەر ئەم پارچە تەختەیە بەچی ئەگات؟ لەگەڵ ئەمەشا ئەنجامی خۆم بەست بە ئەنجامی ئەوانەوە.

وتم ئەگەر بێتو ئەمانە لەم زەریایەدا لە دوای ئەم هەمو کارەساتە هەزار چەشنو گرنگە ڕزگاریان ببێو بگەڕێنەوە دونیای ژیانو خۆشی، دور نیە منیش لەم ڕۆژە تاڵو ناخۆشەو لەم بێ هیوایيو دەرەك و ئازارە ڕزگار ببم. زۆر بێ ورەو خەمبارو پەشۆکاو بوم. ئەبەد ئەوەندە بێ ئۆقرەییم بە خۆمەوە نەدیوە. لەگەڵ ئەمەشدا هەوڵم ئەدا کە کتێبەکە بخوێنمەوەو تێی بگەم. ئەنجامی ئەو بەسەزمانانەی سەر پارچە تەختەکە بزانم. چونکە ئەنجامەکەی ئەوان بە لامەوە ئەنجامی خۆم بو و ئەو ئەنجامەم کردبو بە "فاڵ"ی بەختم.. دیارە کە ئەمتوانی ڕاستەوڕاست دوایی حەکایەتەکە بخوێنمەوەو لە ئەنجام بگەم. بەڵام وام پێ خۆش ئەهات کە لە وێنەیەکی تەبیعیدا بگەمە ئەو ئەنجامە. لە دوای سەبرو خۆگرتن، واتە لە دوای ڕەنجی خوێندنەوەی هەمو کتێبەکە فاڵی بەختم دەرکەوێو بیدۆزمەوە. وتبوم کە لەسەر گازی پشت ڕاکشابومو ئەمخوێندەوە. ئنجا سەرم کەوتبوە لای دەرگای ژورەکەم. واتە لە پشتی سەرمەوە چاوم لە حەوشی سەرا بو. جارجار بە بێ مەبەس ئەمڕوانیە ناو حەوشەکە.. ئەوە چیە؟ بەم بەیانییە زوە ئەو ئینگلیزە تەپلەبەسەرە کێیەو چی ئەکا لە سەرا؟ ئەو پۆلیسەی لەگەڵیەتی چیە؟ لەم کاتەدا کە کەس نەهاتوەتە سەرا، یاساوڵەکانیش (نۆبەچی) هێشتا لە خەوان، ئەوان لە چی ئەگەڕێن؟ ئەوا ڕویان کردە ژورەکەی منیش. ئاخۆ بۆ لای من دێنو یا ئەچن بە لای بەندیخانەکەی تەنیشت

ژورەکەمەوە؟ تەواو نزیك بونەوە. بەخوا ڕاست ڕوەو ژورەکەی من هاتن. یاخوا خێر بێ! ئەوا بە ژور سەرمەوە وەستان! با هەڵسم بزانم چیان ئەوێت؟

دڵم دەسی کرد بە گورپەگورپ و ڕەنگم سور هەڵگەڕا. خۆم هەستم بەوە ئەکرد کە خوێن وروژمی بردە سەرو مێشکم. لەشم گەرم داگیرسا. هەناسەم سوارو دەنگم گرپو. ئیتر لە نەخۆشێك جیا نەئەکرامەوە. کابرای ئینگلیز دوای ڕۆژباشێکی ساردو سڕ وتی: *"ئا سنگت بکەرەوە!"* سنگم لە خۆیەوە کرابۆوە. چونکە هاوین بو و تاقە فانیلەیەکی تەنکم لەبەرا بو. سەماعەکەی نا بە سنگمەوە، دوای ئەوە بە پشتم و ناو شانمەوە. من لەم کاتەدا دوبارە بیری سلێمانیم کردەوە. وتم ئاخۆ ژن و کەسوکارەکەم ئەزانن ئێستە من لە کام لاو لە چیدام؟ ئایا ئەزانن کەوا ئەمبەنە پای قەنارە؟.. چونکە من ئەمزانی کە پیشەی ئینگلیز وایە لە پێش شەبەقا گونابار ئەخنکێنن. لە پێش خنکاندنیشا ئەبێ پزیشك (تەبیب) گونابار ببینێ و لە ساغ و سەلیمی و هەواڵی بەدەنی تێبگا. چونکە من لەژێر تەئسیری ئەو وشانەدا کە لە "میستەر سدیق"م بیستبو و یا لە نامەکەی "حاجی نەوڕەس ئەفەندی"دا خوێندبومەوە" لە زیادکرانی پاسەوانەکانم و لە پێپڕینی هاتوچۆکەران، سەرەڕای ئەمانە هەموی بە هۆی خەیالاتی تێکەڵ و پێکەڵی شەو و نەنوستن و لە ڕوی بێهۆشی و گێژو وێژی و لێکدانەوەی زۆرو زەبەندە، لەو وشانە کە ترس و ئەندێشەیەکی گەورەو کوتوپڕی خستبوە دڵمەوەو دابومی بە دەم لافاوێکی خەیالاتی ڕەش و ناخۆش و هیوابڕەوە مانام لە هاتنی ئەم پزیشکە (دکتور) بەو جۆرە لێکدابۆوە.. ئەوەم لە بیر نەبو کە پێش چەند ڕۆژێك خۆم بە نامەیەك لە "ڕاندەل"ی حاکمی سیاسی داوای پزیشکم کردبو و ئەمە لەسەر ئەو نامەیەو بە ئەمری ڕاندەل بۆ تەماشاکردن و دەرمان کردنم هاتبو. واتە من بە خوت و خۆڕایی کەوتبومە زەریایەکی بێ سنوری ئەندێشەوە.

دکتۆرەکە هەندێ دەرمانی بۆ نوسیم و یەك دو جۆرە خواردنی تایبەتی بۆ دانام. جگە لەمانە ڕێی دا کە کتێب و کاغەزو قەڵەم و ئەو شتانەی کە بە دزیەوە بۆم ئەهات لێم قەدەغە نەکرێت. ڕاشی سپارد کە لەبەر ڕتوبەت لە عەردی نەنوم و

قەرەوێڵەیەکم بۆ دابنێن. دوای ئەمە ئیتر تا بەینێك کەوتمە ئاسودەییەوەو سەرم ڕەحەت بو و زۆری کاتم بە خوێندنەوەو نوسینەوە ئەبردە سەر.. لەو ڕۆژانەدا من زۆر شتم بە تورکی ئەنوسی. چونکە لە دەوری عوسمانیدا ئێمە بە تورکی ئەمانخوێند. منیش بە تایبەتی لە زمانی تورکیدا لە پێشکەوتوەکانی قوتابیانی پۆلەکەی خۆم بوم. ئەو ڕۆژە دوای ڕۆیشتنی دکتۆرە ئینگلیزەکە لە ژێر تەئسیرێکی مەعنەوی لە ستایشی یەزداندا قەسیدەیەکی تورکیم دانابو کە "مسودە"کەی لەسەر کاغەزە بۆرو ئەستورەکانی دەوری ئینگلیز نوسراوە، لەگەڵ هەندێ شیعرو نوسینی تر هێشتا لەناو کاغەزەکانی ئەو دەمەدا لە لامە. قەسیدەکەش لەگەڵ بەشێك لە شیعرە تورکیەکانم لە ساڵی ١٩٢٤ لەژێر ناوی "شعرلرم!" لە چاپخانەی "نەجاح" لە بەغدا لەچاپ دراوە..[١٩]

٣٢

عەبدوڵلا ئاغای حاجی تایەر ئاغای حەوێزی

عەبدوڵلا (عبدالله)غا یەکێك بو لە پیاوە ناودارەکانی کۆیە لە نەوەی "حەوێزی"یەکانو باوکی فەتاح ئاغایە کە لەو ڕۆژەدا ڕەئیسی شار (بەلەدیە) بو. عەبدوڵلاغا تورکەکانی خۆش ئەویست. وەکی تریش سەر بە شێخ مەحمود بو.

ئینگلیزەکان چارەیان نەئەویست دەمڕاستو کەمێکیش بزێوو زماندرێژ بو. لەگەڵ ئاغاکانی کۆیە هەموویان، تەنانەت لەگەڵ خزمەکانی خۆشی ناکۆك بو. بەڵام لەگەڵ منا دۆستایەتیو هاتوچۆی هەبو. دەنگی ئەوە کە ڕێی تێ ئەچێ من ئیعدام بکرێم بەوێش گەیشتبو. لەبەر ئەمە بیستم کە بڕیاری دەربازکردنی داوم. هەرچەند بە تەواوی بۆم دەرنەکەوت کە ئەمە ڕاستە یا درۆ، بەڵام ئەوەندە ئەزانم

[١٩] دوایەمین (بەیت)ی ئەو (قەسیدە) تورکیە ئەمەیە:
اولما سەیدی فکرمی تحدیدە باعث محبسم؟
شمدی تا عرش مجیدە بلکە چیقشدی سسم!

کە کارێکی وا لە عەبدوللاغاوە دور نەبو. چونکە ئازاو سەرچڵو دڵ بە گۆبەندەوە بو. شەوی دوای هاتنی دوکتۆرە ئینگلیزەکە، بە دزیەوە پیاوی عەبدوڵڵاغا هات وتی:

لە نیوەشەودا وڵاخو سوارم بۆ دێتە ئێر دیواری سەرا. پۆلیسەکانیش تەمێ کراون کە چاوم لێ بپۆشن تا خۆم بگەیەنمە لای سوارەکانو لەگەڵیان بڕۆمو ئەوان ئەمبەنە لای شێخ مەحمود. من ئەم تەگبیرەم بەدڵ نەبو. چونکە لە سەرێکەوە ئەوەندە ترسم نەمابو و تا ماوەیەك ئەمین ببومەوە. لە سەرێکی تریشەوە باوەڕم بە کەس نەمابو. ئەوەندەی کە پێش توشبونم خۆشباوەڕو بێترس بوم دوای توشی داوبونم کەمباوەڕو دڵپیسو ئاڵۆزاوم لێ پەیا ببو. چ جای ئەوە کە لە حاڵێکا ئەمە ڕاستیش بێ من لەوەدا شکم هەبو کە سەربگرێت. ئەم بێباوەڕیو ملنەدانەی من خێریشی تیابو. ئەگینا بێتو شەوێك پێشتر ڕێی وام بخرایەتە بەر لەوانە بو کە ئاگریش بێ، خۆمی تێ فڕێ بدەم. چونکە وانەکانی میستەر سدیق وای پەشۆکاندبوم کە نەمئەزانی چی بکەم. بەڵام بە هاتنی دوکتۆرە ئینگلیزەکە بەو ڕەوشتەیان لەگەڵم لە دوای ئەم هاتنە هاتبومەوە سەر خۆمو هیوای ڕزگاریم تازە ببۆوە.. وەڵامی پیاوەکەی عەبدوڵڵائاغام دایەوەو تکام لێکرد کە لەم بیرە واز بێنن. پێم وتم کە من ئەم کارە بە باش نازانمو هۆیەکی وا نابینم کە پێویست بە ڕاکردنو خۆشاردنەوە بکا. لەوەدا دڵنیام کە شتێکی وام نەکردوەو لێم دەرنەکەوتوە کە ببێتە هۆی ترسی عەبدوڵڵاغاو دۆستانی تر..

ڕۆژم بە ئەنگوست ئەژماردو چاوەڕوانی پێشکەوتنی شێخ مەحمودو پەڕینەوەی هێزەکانی بوم بۆ ئەمبەری "زێ" واتە بۆ دیوی کۆیە. وام ئەزانی کە تا شێخ مەحمود بە تەواوی سەرنەکەوێتو شۆڕش هەرێمی کۆیەو هەرێمەکانی تر هەموی نەگرێتەوەو ئینگلیز وڵاتی کوردستان بەجێ نەیەڵن من هەر لە بەندیخانەدا ئەمێنمەوە یا لە پڕێکا لەناو ئەدرێم. نەمئەزانی کە لەمەدا بە هەڵەچومو ڕزگاری من —داخەکەم— بەسراوە بە گیرۆدەیی شێخ مەحمودەوە. لەبەرئەمە کە بەیانی ڕۆژی دوامین هەینی مانگی حوزەیرانی ١٩١٩ جاڕچی لە

بازاڕی کۆیە جاڕی داو کوژانەوەو بڕانەوەی شۆڕشی شێخ مەحمود بڵاو کرایەوەو ئەم پەیامە کوشندەو جگەربڕە بە من گەیشت گێتی بە جاریێ لەبەرچاوم تاریك بو و لە دو سەرەوە ماتەمینی دایگرتم. گرفتاری قارەمانی کوردو فەوتانی خۆم!.. ئنجا ڕۆژی دوەمی ئەم جاڕدانە واتە بەیانی ڕۆژی شەمە حاکمی سیاسی کۆیە لە سەرا کۆڕی مەجلیسی بەستو بەشێکی زۆربەی خەڵقی شارەکە پوڵ پوڵ بۆ چاو ڕونیو پیرۆزیادی راندەل رویان کردە سەرا. من لەبەر خۆمەوە ئەگریامو بۆ ئەنجامی ڕەشی حوکمداری کوردستانو بۆ کەساسیو سیاچارەیی خۆم فرمێسکی گەرمم ئەڕژاند. بۆ ئەو ڕۆژە ئەنجامی شێخ مەحمود ئەنجامی کوردو کوردستان بو. لەم لایەشەوە کۆستکەوتوی لێقەوماوی قەومی کورد بوم. بەڵام چیم لەدەس ئەهات؟! هەر ئەوەم پیێ کرا کە دەرگای ژورەکەم داخەمو تا زەماوەندی سەرنگونی لەشکری کورد تەواو بو لەسەر لەپ بۆی بکەومو گوێکانم بئاخنم..

*   *   *

٣٣

بەربونم لە بەندیخانە

هەرچەند تا لە بەندیخانەدا بوم ڕێی ئەوەیان ئەدا کە خواردنم بۆ بێتو چاو قاوەیان بۆ لیێ ئەنام. کاغەزو کتێبو شتی ترم بۆ ئەهاتو جارجارە لە ژورێکی تایبەتیدا ئاویان بۆ دائەنامو خۆم ئەشۆشتو بەرگم ئەگۆڕی. بەڵام ڕێی ئەوەیان نەئەدا کە تاقمی تەراشو یا دەلاك بێتە بەندیخانەکەمەوە. لەبەرئەوە ئەو ماوەیە کە لەویێ مامەوە تەراشی گوێزانم نەئەکرد. بەڵام لە دوای گیرانی شێخ مەحمود بە برینداریو ڕەوانەکرانی بۆ بەغداو لە کاتێکا کە من هیوای بەربونو ڕزگاریم نەمابو محەمەد ئەفەندی کەرکوکی کاتبی تایبەتی راندەل هاتە لامو موژدەی دامیێ کە حاکمی سیاسیو معاونەکەیو حاکمی شار، کۆبونەوەو خەریکی ئەوەن کە بڕیاری بەردانی من بدەن. جگە لەمە ناردیو دەلاکێکیان هێناو بە پارەی ئەو

محەمەد ئەفەندی سەرو ڕیشیان تاشیم. دوای ئەمە ناسیاوان ڕویان کردە بەندیخانەکە. پۆل پۆل ئەهاتن و موژدەی بەربونیان ئەدامێ و چاو ڕونیان لێ ئەکردم. ئەوەندەی پێ نەچو "کەپتەن ڕاندل" ناردی بە شوێنما. تەلگرافێکی بیل کە بۆ ئەو نوسرابو و پەندو نەسیحەتی بۆ من تیابو بۆی خوێندمەوەو هەندێکم بەسەرا هات. ئنجا پێی وتم ئەتوانی بچیتە ماڵی خۆت.. ئەوەشتان بیر خەمەوە کە من شەوی پێشوتر لە کاتێکا دوا لاپەڕەکانی حەکایەتەکەم ئەخوێندەوە، لە ڕزگاربونی کابراکانی سەر پارچە تەختەکەی ناو زەریا و لە گەڕانەوەیان بۆ دونیای ژیان و خۆشی و لە گەیشتنەوەیان بە ماڵ و منداڵیان بە ساغی و شادی زەردەخەنەیەکی ناهومێدی لێوەکانی قڵیشاندبومەوەو بەزەییم بە خۆما هاتبۆوە کە ئەنجامی ڕەشی خۆم بە ئەنجامی ئەو بەئامانج گەیشتوانەوە بەستبو.

* * *

٣٤

موحاکەمەی شێخ مەحمود لە بەغدا

و

نێررانی بۆ ئەندامان

من هەرچەند لە بەندیخانە دەرچوم بەڵام لە بەند ڕزگارم نەبو و ڕێی ئەوەم نەدرا کە بگەڕێمەوە سلێمانی و یا کەرکوک. ماوەی دو مانگ زیاتر لە کۆیە لەژێر تێبینی موراقەبە حکومەتا مامەوە. لەم حەڵەدا "شێخ مەحمود" لە بەغدا برینەکانی دەرمان ئەکراو لەگەڵ شێخ "حەمە غەریب"ی زاوایا لە بەندیخانەو یا لە نەخۆشخانە چاوەڕوانی موحاکەمە بو. لەولای تریشەوە زابتە کوردە بەدیلگیراوەکانی وەکو قادر ئەفەندی قەرەداخی و عیزەتی تۆپچی و قالەی ئایشەخان و ڕەشید جەودەت و ڕەشیدی غەفور و ئەدهەم ئەفەندی و عەلی یاوەری ساڵەح سلێمانی و گەلێکی تر لە بەندیخانەی بەغدا فێری "خشتی کاڵ بڕین" ئەکران. لێرەدا پێویستە بڵێین کە ئەوانەی لە بابەت ئەم زابتە کوردانەوە هەندێ

درۆ و دەلەسەیان هەڵئەبەستو باسی دودڵیو ناڕاستیو ناپاکی ئەمانەیان ئەکرد بەرامبەر بە "شێخ مەحمود"، خۆیان ناڕاستو ناپاك بونو مەبەسیان پەلاویکردنی ناوی زابتەکان بو و بە تایبەتی مەبەسیان ئەوە بو کە دوبەرەکێتی بخەنە ناوەوەو یەکێتی کورد بپسێننو گرەو لە "شێخ مەحمود" بەرنەوە. بە وشەیەکی ڕاستو بێ گرێ لە ڕوی موناڤیقیو یا لە ڕوی نەفامیەوە خزمەتی ئینگلیزو سەرکەوتنی هێزەکانی ئینگلیزیان ئەکرد. ئەگینا ئەبو بزانن کە ئەم زابتانە لەژێر هیچ زۆرێکا شەڕیان بۆ شێخ مەحمود نەئەکردو بەرامبەر بە لەشکری ئینگلیز نەوەستابون. ئەگەر وا نەبوایە دوای ئەوە کە بەدیل گیران نەئەخرانە بەندیخانەی بەغداوەو لەوێ ڕۆژی هەزاران خشتی کاڵیان پێ نەئەبڕرا. با بڵێین لە پێشەوە بە ناچاریو لەبەر هەندێ هۆو شوێن، شێخ مەحمود کەوتبونو چوبونە کۆڕی شەڕەوە، بەڵام لە کاتێکا کە هێزە گەورەکانی ئینگلیز گەیشتبوە بەرامبەر "شێخ مەحمود" ئەوان بە ئاسانی ئەیانتوانی لێی جیابنەوەو بە خۆیانو هێزەکەیانەوە ڕوبکەنە لەشکری ئینگلیزو لەگەڵیان ببن بە یەك. یا لە ناوچەی شەڕ بچنە دەرەوەو بدەنە کێوەکانو شەڕی چەتە بکەنو تا لێیان ئەبورن خۆیان نەدەن بە دەسەوە.. ئەوە جێی گومان نیە کە لە هەمو کاتێکاو لە ناو هەمو کۆمەڵێکا مرۆڤی ناڕاستو ناپاك هەیەو لە هەمو قەومێکا هی وا هەڵکەوتوە کە لە عاستی قەومی خۆیو نیشتمانیا دودڵیو ناپاکی کردبێ، بەڵام من لەوەدا شکم نیە کە ئەو زابتانەی لەگەڵ "شێخ مەحمود" بون هەمویان بە تایبەتی لەو ڕۆژەدا بە خوێنێکی گەرمو بیرو باوەڕێکی پاکی نیشتمانپەروەرانەوە خۆیان خستبوە ئاگری شەڕەوەو هەر ڕەنجو ئازارێکی سەخت کە توشی ببونو ئەو تاڵیو ناخۆشیە کە لە بەندیخانەکەی بەغدایا چەشتبویان تۆڵەیەکی گیانی نیشتمانپەروەریان بو!..

بۆ موحاکەمەی شێخ مەحمودو شێخ حەمە غەریب، لە بەغدا مەحکەمەیەکی عەسکەری واتە "دیوانی عورفی" دانرا. حاکمەکانی ئەم دیوانە هەمویان ئینگلیز بون. حوکمداری کورد ئەم شتانەی درابوە پاڵ:

١-ڕاستبونەوەی بە چەك بەرامبەر بە بەریتانیای گەورەو ڕژاندنی خوێنێكی زۆرو بونە هۆی زەرەرێكی زۆربە.

٢-داگرتنی بەیاخی بەریتانیای گەورەو دڕاندنی و لە جێی ئەو هەڵكردنی بەیاخی كوردستان!.

"شێخ مەحمود" لە پێش هەمو شتێكا ڕەخنەی لەوە گرتبو كە هەیئەتی ئەم مەحكەمەیە یا ئەم "دیوانە عورفی"یە هەموی لە ئینگلیز، واتە لە دوژمنە خاوەن داواكانی ڕێكخراوە. جگە لەمەش ملی نەدا كە بە "ڕەوان" واتە مەحامی بگرێت كە بەرامبەر بە مەحكەمە قسەی بۆ بكاو لە سەری بكاتەوە. چونكە نەیئەویست كە بەم جۆرە دان بە مافی مەحكەمەدا بنێ بۆ ئەم موحاكەمەیە. خۆی بە گونابار دانەئەنا. بەرامبەر بە كردەوەی ئینگلیزو بێ قەولیانو لە ڕێی پاراستنی وڵاتو سەندنەوەی حەقی شەرعی كوردا ڕاست بونەوەو بەگژ ئینگلیزاچونی لەسەر خۆی بە واجب ئەژماردو لەم خوێن ڕژاندنانەدا نەك خۆی، بەڵكو ئینگلیزەكانی بە موجرمو گونابار ئەزانی..

بەڵام دیوانی عورفی ئەمانەی نەبیستو بە ڕاستو درۆ "شێخ مەحمود"ی موحاكەمە كردو حوكمی دا بە خنكاندنی. لە سلێمانییەوە یا بە ناوی شایەت تاقمێك لە پیاوە ناسراوەكان ڕێك خرابو و بە زۆر یا بە خواهش لەم موحاكەمەیەدا حازر بون. ئەمانە كە لەگەڵ "كەپتەن بۆند"ی حاكمی سیاسی چەمچەماڵ نێرابونەوە بەغدا، ناوەكانیان لە خوارەوەیە:

١-حاجی مەلا سەعیدی كەركوكی.

٢-عیزەت بەگی وەسمان پاشای جاف.

٣-شێخ نەجیبی قەرەداغ.

٤-عەونی ئەفەندی یوزباشی كوڕی (حاجی گورون).

٥-حەمەد بەگی قادر پاشا.

٦-حاجی ئاغای حەسەن ئاغا.

٧-میرزا فەرەجی حاجی شەریف.

"شـێخ مـەحمود" لـە دوای ئـەم هـەمو کارەسـاتە گـرنگو سـامناکەش ورەی بەرنـەدابو و نەپەشـۆکابو. برینـداریو بـەدیلگیرانو "دیـوانی عـورفی"ی ئینگلیـز نەیشڵەژاندبو و بە وێنـەی پڵنگێکی نـاو قەفـەس لـە هەڵمـەتبردنو چەپۆکداهێنان ئەگەڕا. بەرامبەر بە دیوانی عورفی ڕەوشتو گفتوگۆی بێ گرێو ئازانە، لە عاست شایەتەکانا سروشتی مەردانەو دلێرانە بو، لە نیگاکانیا بەرامبەر بە شایەتەکان وا ئەخوێنرایـەوە کـە نرخێکیـان نـاداتـێو بـە سـوک دێنـە بەرچـاوی. داخـی ئـەوەی ئـەخوارد کـە لـە لای بێگانـە کـورد شـایەتی لـێ بـدا. ماتـەمنیی ئـەوە گرتبـوی کـە کۆتەو زنجیری ئینگلیـز پـەکی خسـتبو و نەیئـەتوانی بیانپلیشـێنێتەوە! لەبەرئەمـە کە دیوان، حوکمی خنکاندنی دا بە سەرا بە زەردەخەنەیەکەوە تێـی ڕوانین کـە پـڕ بو لە مانا!و ستەم!..

بـەریتانیای گـەورە! ئـەم حوکمـە گرانـەی لەبـەر دو هـۆ دابـو بەسـەر "شـێخ مـەحمود". یەکـەم بـۆ نوانـدنی (هەیبـەت)و گـەورەیی بـەریتانیا. دوەم بـۆ ئـەوە کـە هـاتو حوکمەکـەی دیـوانی عورفییـان گـۆڕی بـە گرتنـی "شـێخ مـەحمود" لـە بەندیخانەداو یا بە ناردنی بۆ دەرەوەی عێراق، ئەمە بکەن بە بەڵگەیەکی لێبوردنی خۆیـانو چاوپۆشـینیان بەرامبـەر بـە گونابـاران. هەنـدێکیش ئـەیانوت ڕێـی تـێ ئەچێت کـە ئینگلیزەکـان ئـەوەیان لەبـەر چـاو بـو بـێ کـە کوردەکـان بەرامبـەر بـە دیلـەکانی دەبـو پیاوانـە جولاَبونـەوەو نـەك ئـەوەی کـارێکی ناشایستـەیان دەربـارە بکـەنو یـا عەزیـەتیان بـدەن، بـەڵکو لـە لایـەن خـواردنو جـێو ڕێـوە بـە وێنـەی (دیل)ەکانی حکومەتێکی شارستانی لەگەڵیان جولاَبونەوەو ماوەی بێ "وێڵ"یو کردەوەی ناڕەوایان نەدابو[20]. هەرچەند ئەم هۆیانە لەوانەیە کە بێت بە بیرا، بەلاَم

---

[20] ئەو ئینگلیزانە کە دوای گرتنی سلێمانی بە هێزەکەی "مەحمود خانی دزڵی" لـە "دەبۆ"کـەدا گیرابون بە ئەمری "شێخ مەحمود" چاوێرییەکی باشیان ئەکرا، جگە لەمە بەهۆی ئەوە کە "شێخ قادری" حەفید" سوپاسالاری لەشکری کوردو هاوڕێی "دانلیس" بـو لـە مـاڵی خۆیانـەوەو بـە ئـەمری "حەپسـەخانی ڕەحمـەتی" گـەلێجار نـانو خـواردنێکی زۆرو پوختـەو تایبـەتی بـۆ ئینگلیزەکان ئەنێرایە دەبۆو پێخەفی پاكو خاوێنو هەر شتێکی تر کە پێویستیان بو لێیان دریغو یا قەدەغە نەئەکرا..

ئەوە بە بیری کەسا نەهاتبو کە "شێخ مەحمود" بۆ ڕۆژی خۆی ئەبێ بمێنێت. چونکە ئینگلیز وا بە ئاسانی هیوایان لێ نەئەبڕی. بە تەما بون کە ئەمجارەش بە گژیانا چو، نۆرەیەکی تر هەر بێتە سەر (ڕێ) و بۆ سیاسەتی خۆیان لەم وڵاتەدا کەڵکی لێ وەرگرن. لەبەرئەمە لەندەن پەنجەی بۆ حوکمەکەی "دیوانی عەسکەری" درێژ کرد. لە پێشەوە گۆڕی بە (بەندی) دە ساڵ. دوای ئەوە لەگەڵ "شیخ حەمە غەریب" زاوایا ناردیە جەزیرەی ئەندامان (Andaman).

ویلسونی حاکمی عام لەم کاتە گرنگەشا بە شوێن "شێخ مەحمود"ەوە بو. ئەیویست کە دوایی بە ژیانی بداو لەناوی بەرێ. بەرهەڵستی ئەو بو کە حکومەتی بەریتانیا لە شێخ مەحمود ببورێت و بە دورخستنەوەی لە عێراق لێی بگەڕێ. ئەوە کە میجەرسونی زۆر بە دڵا چوبو و بە حاکمێکی بێهاوتای دائەنا بە هیچ کلۆجێك چارەی شێخ مەحمودی نەئەویست و بەتەما بو لەم هەلەدا بیفەوتێنێ. بەڵام کە حکومەتی بەریتانیا وەکو وتمان لەبەر گەلێ مەبەس بڕیاری دا بە هێشتنەوەی شێخ مەحمودو دیوانی عەسکەری حوکمەکەی خنکاندنی گۆڕی بە دورخستنەوەی لە عێراق" ویلسون بە ڕەسمی ڕەخنەی لەمە گرت و وتی: "مانەوەی شێخ مەحمود بە زیندویی هیوایەکە بۆ دۆستەکانی و ترسێکی گەورەیە بۆ دوژمنەکانی. ئەوان (دۆستەکانی) بە هیوای گەڕانەوە، لە کردەوەی خۆیان لانادەن، ئەمانی تریش (دوژمنەکانی) لە ترسی گەڕانەوەی شێخ مەحمود ئۆقرە ناگرن و ناسرەون. بە کورتیەکەی تا شێخ مەحمود زیندو بێ ئاسایش ناکەوێتە کوردستانەوە" بەڵام لەگەڵ ئەم دوژمنایەتییە پڕ لە قینە (ویلسن) دانیشی ئەنا بە ئازایی و نەبەزی شێخ مەحموداو بە زمانێکی سەناخوانی باسی غیرەتی قەومی و گیانی بەرزی نیشتمانی ئەم قارەمانە کوردە ئەکاو ئەڵێت: *"لە نەخۆشخانەی بەغدا چومە لای، بە وێنەیەکی ئێجگار بە کوڵ و تین و ئازانە ئەیوت* (واتا شێخ مەحمود ئەیوت): *نەك مەحکەمەی عەسکەری ئینگلیز، بەڵکو هیچ مەحکەمەیەك خاوەن حەق نیە کە موحاکەمەی بکا. چونکە ئەو بە پێی حەقێکی شەرعی کە لە لایەن دەوڵەتە سوێندخۆرەکانەوە دانی پیا نراوەو ناسراوە، شەڕی لەگەڵ ئینگلیز*

کردوەو لە ڕێی کوردو کوردستانا خۆی بەخت کردوەو ئەیکا". دوای ئەمەش هەر ویلیسن ئەڵێ: *"شێخ مەحمود دوانزە مادەکەی (ئەبێ چواردە بێ) ویلسونی ڕەئیس جمهوری ئەمریکای بیرخستمەوەو بۆی خوێندمەوە. ئنجا بازیبەندەکەی قۆڵی کردەوەو لەناو ئەوەدا بەرگێکی قورئانی دەرهێناو پیشانی دام کە تەرجەمەکەی کوردی مادەکانی ویلسون و تەرجەمەی بەیانەکەی ئینگلیزی و فەرەنسزی تیا نوسرابو کە لە لایەن حقوقی قەومە بچوکەکانەوە بە یەکەوەو لە ١٩١٨دا بڵاو کرابۆوە."*[٢١]

ئەم قسانەی ویلسونی حاکمی عێراقی عام کە دوژمنێکی بێڕەزاو بێئامانی شێخ مەحود بو، گەواهێکی هەرە گەورەیەو بەسە بۆ دەمکوتکردنی هەندێ لەوانەی کە لە ڕوی کین و یا نەفامی و نەشارەزاییەوە قسەی پڕوپوچیان بڵاو ئەکردەوە لە بابەت شۆڕشەکانی کوردەوە یا وایان ئەزانی کە شێخ مەحمود کوتەکێك بو بە دەس ئینگلیزەوە.

ئینگلیزەکان دوای گرتنی شێخ مەحمودو ناردنی بۆ بەغدا هێزێکی سوارییان لە سلێمانیدا داناو تا بەینێك خەریکی گرتنی ئەو ڕەئیسانە بو کە شوێن شێخ مەحمود کەوتبون و گەلێکیشیان جەریمە کردن. پاش ئەمە دائیرەی مەندوبی سامی لە بەغداو لایەنی عەسکەری زۆریان هەوڵ دا بۆ کردنەوەی ڕێگەی خانەقین و کۆیەو کەرکوك و ڕاکێشانی خەتی ئاسن بۆ وڵاتەکانی کورد. بەڵام کورتی ماوەی ئابوری و بێهێزی ئەو ڕۆژەی دەوڵەتی بەریتانیا بەرهەڵستێکی گەورە بو بۆ پێکنەهاتنی ئەم مەبەسە. بەشێکی گەورەی ئەم کارە هەتا ئیمڕۆش دوا کەوتوەو بە ئەنجام نەگەیشتوە..

من لە کوێە لەم ڕۆژانەدا ڕێیان دام کە بگەڕێمەوە سلێمانی. ئەو ڕۆژەی گەیشتمە (کەرکوك) ئەوانەی کە بۆ شایەتی دەربارەی "شێخ مەحمود" چوبونە بەغدا گەڕانەوەو لەوێ توشیان بوم. هەلێکی زۆرباش بو. چومە لای حاجی "مەلا

[٢١] Mesopotamia 1917-1920.

سەعیدی" خزمم و بە هۆی ئەوەوە لەگەڵ کۆمەڵێ لە شایەتەکان –بێ ئەوەی پرس بە کەپتەن بۆند بکەین گەڕامەوە سلێمانی.

لە ڕێگەی کەرکوک –سلێمانی لە قەرەهەنجیرەوە تا تەیناڵ ناوبەناو پێ‌وشوێنی شەڕ بەرچاو ئەکەوت. لە دەربەندی بازیانیشەوە تا نزیک شاری سلێمانی ئەمبەرو ئەوبەری ڕێگاکان خێوەت و بارەگای لێ هەڵدرابو و دەشت‌ودەر بە لەشکری ئینگلیز واتە بە هندی و سیك و گورگە تەنرابو..

*　　*　　*

٣٥

لەشکری یۆنان تاو ئەداتە سەر خاکی تورك

وەکو لەمەوپێش باسمان کردبو[٢٢] حکومەتی یۆنان بە هۆی تێکۆشانی "وەنیزە لۆس"ی سەرەکوەزیرەوە بڕیاری بە دەوڵەتە سوێندخۆرەکان دەرهێنابو بۆ داگیرکردنی خاکی تورك و لەبەرئەمە دەسی کرد بە کۆکردنەوەو ڕێکخستنی لەشکرەکانی و لە ١٥ی مایس–١٩١٩دا ئەزمیری داگیر کرد. ئنجا خەریکی خۆئامادەکردن بو کە تاو بداتە سەر شارەکانی تر. لەشکری تورك تازە لە شەڕی گشتی دەرچوبو. لە هەمو سەرێکەوە برسی و ماندو و بێهێز کەوتبو. هەستی بە گەلێك کەموکورتی و ناتەواوی ئەکرد. لە ڕێی ئەوەدا نەبو کە لە ڕوی لەشکرێکی تازەو ڕێکوپێکدا بوەستێت. بە تایبەتی کە لەشکرێك پڕ چەك بێ و مەشقی کردبێ. لەشکری یۆنان کە بۆ شەڕێکی گەورەو داگیرکردنی وڵاتی قەومێکی ئازاو شەڕکەری وەکو تورك پێکەوە نرابو بە چەکی تەواو چەکپۆش کرابو و مەشقێکی تەواوی چاوپێکەوتبو. لەبەرئەمە حکومەتی یۆنان و بە تایبەتی "وەنیزە لۆس"ی سەرەکوەزیر ئەم بڕیارە بێجێ و ناڕەوایەی سوێندخۆرەکانی ئەو ڕۆژەی بە هەلێکی هەڵکەوتو ژماردبو و کەوتبوە سەودای داگیرکردنی وڵاتی دوژمنی دیرێکی واتە وڵاتی تورك!.

---

[٢٢] بڕوانەرە داوێنی لاپەڕەکانی ئەوەڵی بەشی یەکەمی ئەم بەرگە.

لەبەرئەمە "نورەدین پاشا" کە تا ماوەیەك بەرهەڵستی ئەم لەشکرەی یۆنانی پێ سپێررابو هەندێ هێزی گورج و سوکەڵەی ڕێکخست و لەژێر سەرەکی چەند زابتێکی لاوی خوێنگەرم و نیشتمانپەروەرداو بە شەڕی چەتە ماوەیەکی باش بەرەبەرەکانی لەشکرە گەورەو بەهێزەکەی یۆنانی کردو ڕێی لێ بردنە بەست. "مستەفا کەمال" لەم کاتەدا لەگەڵ هاوڕێکانی پێکەوە شەو و ڕۆژ لە تەقەلای ئەوەدا بون کە لەشکرەکانی تورك سەرلەنوێ ڕێك بخەنەوە، مەشقیان پێ بکەن، کەموکورتییان نەیەڵن و گیانێکی تازەیان بکەنەوە بە بەرا. واتە لەوە ئەکۆشان کە ئەم لەشکرە برسی و ڕوت و ماندوە زیندو بکەنەوە. یۆنانیەکان بەمەیان ئەزانی. لەبەرئەوە ئەیانویست تا زوەو پێشئەوەی تورکەکان بکەونە خۆیان و لەشکرەکانیان کۆبکەنەوە بگەنە ناوچەی وڵاتی تورك و شپرزەیان بکەن و ماوەی سەربەرزکردنەوەیان نەدەن.

ئنجا لەم ڕۆژانەدا کە "شێخ مەحمود" لەگەڵ لەشکری ئینگلیز لە دەربەندی بازیاندا بەیەکا چوبون لەولاوە یۆنانیەکان لە "بەسارابیا"وە لەشکرێکی تری زوربەیان گەیاندە ئەزمیر. جگە لەمە بڕیاریان دا بە کۆکردنەوەی ١٢٥ هەزار نەفەری تازەو فێرکردنی چەکبازیان بە مەبەسی داگیرکردنی ئەو دوای شارەکان کە بە دەس تورکەوە مابو. لە کاتێکا کە لە "ئەنادۆڵ= ئاسیای بچوك"دا هەواڵ بەم جۆرە بو لە ناوچەی ئەستەمولدا دەوڵەتە سوێندخۆرەکان وەکو بەرلەمە وتبومان "پەیمانی سەڤەر Sevre"یان لە ١٠ی مانگی ئەغستۆس (١٩٢٠ ئاب) بە حکومەتی "فەرید پاشای زاوا" ئیمزا کرد[٢٣]. ئەم پەیمانە کە بەندەکانی دەربارەی دامەزراندنی کوردستانی گەورەو سەربەخۆی میللەتی ئەرمەنی تێخرابو –ئەگەر سەری بگرتایە– بڕبڕەی پشتی دەوڵەتی تورکی پێ ئەشکاو لەوەدا نەئەما جارێکی تر زیندو بێتەوەو سەری بەرز کاتەوە. بەڵام "مستەفا کەمال"و

[٢٣] ئەم پەیمانە لە ١١ی مایسی ١٩٢٠دا بڵاو کرابۆوە لە ١٠ی ئەغستۆسی ١٩٢٠ بە نوێنەرەکانی حکومەتی تورکی ئەستەمول واتە بە "هادی پاشا"ی فەریق و سەرەکی دەستەی ئەرکانی حەرب و "ڕەشاد خالس بەگ"ی موستەشاری خارجیەو بە "ڕەزا تۆفیق بەگ"ی شاعیرو فەیلەسوفی تورك ئیمزا کرا..

هاوپەیمانەکانی خاوەنی میساقی میللی هەر وەك بەرامبەر بە لەشکری یۆنان دەسیان کردبو بە خۆئامادەکردن، ئەو لەشکرەشیان بە تەواوی شێواندو تەفروتونا کرد کە لە ئەستەموڵ لە لایەن خەلیفەوە نێررابوە سەریان. پەیمانی سەڤەری ناوبراویش و ئیمزاکردنی ئەم پەیمانە لە لایەن نوێنەرەکانی حکومەتی ئەستەموڵەوە تاقمی کەمالیەکانی نەپەشۆکاندو لە کردەوەی خۆیانی نەخست. واتە لە ڕێکخستنی لەشکرەکانی تورك لە ئەنادۆڵ دوانەکەوتن و سارد نەبونەوە. شکانی لەشکرەکەی خەلیفە لە لایەن هێزەکانی "مستەفا کەمال"ەوە بو بە هۆی کەوتنی وەزارەتی "فەرید پاشا".

"وەنیزە لوس"ی سەرەکوەزیری یۆنان کە یەکێك بو لە سیاسیە بلیمەتەکانی ئەو دەورەی ئەوروپا و دوژمنی هەرە گەورەی میللەتی تورك، دەسوبرد کەوتە وێزەی گەورەکانی دەوڵەتە سوێندخۆرەکان و داوای ئەوەی لێ کردن کە تا شۆڕشی "مستەفا کەمال" بە تەواوی پەرەی نەسەندوە و نەگەیشتوە تەپڵەیەکی دەرەك، ڕێ بدەن بە پێشکەوتنی هێزەکانی یۆنان، بە داگیرکردنی ئەو شارانەی کە ئەکەوێتە سەر ڕێگە ئاسنەکانی "ئەزمیر" و "ئەفیون قەرە حەسار".

لەم لاشەوە لەشکرەکانی مستەفا کەمال دوای شکاندنی هێزەکەی ئەنزاور پاشا واتە هێزی خەلیفە، بەرەبەرە لە زیندوبونەوەدا بو و نزیك بە شاری ئەستەموڵ کەوتبۆوە. لەبەرئەمە گەورەکانی سوێندخۆرەکان لە عاست "وەنیزە لۆس"دا نەرم بون و بەڵێنیان دایە کە بەرهەڵستی نەکەن. ئینگلیزەکان لەمە زیاتر چونە پێشەوە و بە پارە و بە چەك یارمەتیشیان دا. بەڵام وەکو لە دواییدا باسی ئەکەین لەشکری یۆنان ئەم کارە گرنگەی پێ نەبرایە سەر. ئەو خەوە خۆشەی کە بینیبوی نەهاتە دی و بە ئامانجی خۆی و سوێندخۆرەکان کە لە پشتەوە هانیان ئەدا نەگەیشت. لەبەرئەمە گەورەکانی سوێندخۆرەکان وردە وردە ڕویان لە حکومەتی "خەلیفە" وەرگێڕا و پشتیان تێ کرد. لەولای تریشەوە هیوایان ئەوەندە بە هێزەکانی یۆنان نەما و هاتبونە سەر ئەوەی کە بیر لە ئەنجامی لەشکرە

یاخیـەکانی تـورکی ئـەنادۆڵ بکەنـەوەو بـە ناچاری تـا ماوەیـەکیش ڕویـان کـردە "مستەفا کەمال"ی دوژمنیان‌و دەسی دۆسایەتییان بۆ درێژ کرد.

*　*　*

٣٦

کەوتنی وەزارتی "وەنیزە لوس" لە یۆنان‌و سەرکەوتنی کەمالیەکانی تورکیا لە دونیای سیاسەتا:

لەو سەرودەمەدا کە "وەنیزە لوس" لە ڕێکخستنی تەگبیری داگیرکردنی خاکی تورکـا بـو لـە "یۆنانسـتان"دا ئاژاوەیـەك پـەیا بـو. ئەلەکسـەندەر= ئەسـکەندەری مەلیکی یۆنـان مرد. لـە هەڵبـژاردنی ئینتیخاباتی تازەدا حزبـی مـەلیك قوستەنتین سـەرکەوت‌و وەزارەتـی "وەنیـزە لـۆس" کورسـی حکومـەتی بـەجیٚ هێشـت. ئـیتر هـەوای سیاسـەتیش گـۆڕاو ئـەو ڕێ‌و شـوێن‌و سیاسـەتە کـە "وەنیـزە لـۆس" لـە سـەری ئەڕۆیشـت بـاوی نـەما. چ ئـەم کارەسـتانەی سـەرەوەو چ ڕێنەکـەوتنی گـەورەکانی سـوێندخۆرەکان لەسـەر سیاسـەتێکی تایبـەتی‌و بـیٚ فڕوفێـڵ لـەناو خۆیانا بو بە هۆی ئەوەی کە سەرەکوەزیری فەرەنسەو وەزیـری دەرەوەی ئیتالیا بچنە لەندەن‌و لەگـەڵ لوئیـد جۆرجی سـەرەکوەزیری بـەریتانیا بکەونـە گفتوگـۆو باسـی هەڵوەشـاندنەوەی پـەیمانی سـەڤەرو دواییـدان بـە (مەسـەلەی خـۆراوا= المسئلة الشرقية). لۆئید جۆرج کە بە دوژمنایەتی تورك نـاوی دەرکردبو نرخێکـی نـەدا بـە قسـەکانی ئـەم دو وەزیـرەو داوای لێکـردن کـە مـاوەی بـدەن تـا ئـاژاوەی ناوەکی حکومەتی یۆنان بەسەر ئەچیٚ‌و ئەنجامی دەرئەکەوێت. دیارە کە لەمـەش مەبەسـی کـات دەسخسـتن‌و بەجێنـەهێنانی بیرەکـەیان بـو. سـەرەڕای ئەمـە بـە پێچەوانەی ئامانجی فەرەنسەو ئیتالیا، بە سـەرکەوتنی حزبەکـەی لە هەڵبژاردنـدا قوستەنتینی مەلیکی پێشوی یۆنان هاتـەوە سـەر تـەخت‌و کاری یەکـەمی ئـەوە بـو کـە بڕیـاری دا لەسـەر ڕێ‌و شـوێنی (وینـزە لـوس) بـڕواو بەربـەرەکانی لەگـەڵ کەمالیەکانا بکا!..

*   *   *

لەشکری مەلیك قوستەنتینیش بەرامبەر بە لەشکرەکانی مستەفا کەمال خۆی ڕانەگرت و شکاو گەڕایەوە دەورو پشتی بورسە. ئەوسا کە جارێك لە پاریس و جارێکیشیان لە لەندەن و دوابەدوای یەك دو کۆبونەوە کرا. کۆبونەوەی لەندەن لە ٢١ی شوبات ١٩٢١ لە کۆشکە دێریکییەکەی سەن جەیمسداو لەژێر سەرۆکی "لۆئید جۆرج"ی سەرەکوەزیری بەرتیانیادا بو. لەم کۆبونەوەیەدا نوێنەری مستەفا کەمال لەگەڵ نوێنەری حکومەتی ئەستەموڵ بە یەکەوە دانیشتن. دەربارەی پەیمانی سەڤەرو خواستەکانی تورك و یۆنانەوە دورو درێژ باس و گفتوگۆ کرا[٢٤]، بەلام ئەمیش ئەنجامێکی نەبو. حکومەتی یۆنان بڕیاری دا کە لەسەر شەڕ بڕوا و دەسی کردەوە بە خۆکۆکردنەوە..

دەستەی نوێنەرەکانی مستەفا کەمال واتە نوێنەرەکانی حکومەتی ئەنقەرە لەژێر سەرەکی بەکر سامی بەگی وەزیری دەرەوەدا چوبونە لەندەن. ئەمانە هەر لەوێ چ بە دزیەوەو چ بە ئاشکرا لەگەڵ نوێنەرەکانی فەرەنسە کەوتبونە گفتوگۆی ڕێکەوتن و کەم و زۆر لە یەك نزیك ببونەوە. "بەکر سامی" لە فەرەنسزەکانا هەستی بە نەرمی و لاگیری خۆیان کردبو و هیوای ڕێکەوتنی تەواوی پێیان هەبو و ئەگەر بە واتەکانی یەکێك لە نوێنەرەکانی تورك باوەڕ بکرێت، هەر لە لەندەن لەگەڵ فەرەنسزەکانا گەلاڵەی پەیمانێکی دوبەدویان کردبو. لەبەرئەمە کە لە لەندەن گەڕانەوە جارێ چونە پاریس. مەبەسیان ئەوە بو کە پیش ئەوەی بچنەوە ولاتی خۆیان نەبزی حکومەتی فەرەنسە تاقی بکەنەوەو ئەگەر بۆیان کرا لەگەڵیان ڕێکەون.

*   *   *

وەکو وتمان تورکەکانی ئەنقەرە لەم چونەیان بۆ پاریس هیوای ڕێکەوتن و بەستنی پەیمانێکی ئاشتیان ئەکردو بەتەما بون کە بە ئاشتی و بەبێ شەڕ "کلیکیا" بە فەرەنسزەکان چۆڵ بکەن. کە گەیشتنە پاریس زۆر بە گەرمەوە بەرەو

---

[٢٤] لە جێی خۆیا بە درێژی باسی ئەم گفتوگۆیە ئەکەین.

پیری كران‌و بۆ ڕێ پێشاندان‌و شارەزایی "كۆلۆنەل موگان" ناوێكیان خرایە تەك. ئەم كابرایە زۆر بە دڵ ڕابەری ئەكردن‌و بە هۆی ئەوەی "بەكر سامی" بەگ‌و هاوڕێكانی لە سیاسی‌و عەسكەرە گەورەكانی فەرەنسە زۆر كەسیان چاوپێكەوت‌و لە لایەن بیری خۆیانەوە گفتوگۆیان لەگەڵ كردن. لە دوای ئەمە هەلی ئەوەشیان دەسكەوت كە وەزیری دەرەوەی فەرەنسە ببینن‌و دەربارەی "كلیكیا"و چۆڵكردنی لە لایەن لەشكرەكانی فەرنسەوە بە ئاشتی‌و بێ شەڕو بەهەر جۆرێك كە حكومەتی فەرەنسە بە باشی بزانێت گفتوگۆی لەگەڵا بكەن. لەم چاوپێكەوتنەدا بەكر سامی‌و هاوڕێكانی لەتەك "بریان"ی وەزیری دەرەوەی فەرەنسە لەسەر ئەم بەندانەی خوارەوە ڕێكەوتن:

١-وەزارەتی دەرەوەی فەرەنسە بە تەلگراف "مەندوبی سامی" فەرەنسە لە سوریە ئاگادار بكا لەوەی كە لەگەڵ توركەكانی ئەنقەرە نزیك بە یەك بونەوەو ڕێكەوتون.

٢-لە پەیمانی ئەم ڕێكەوتنەدا ئەو جێگانە دەربخرێت كە فەرەنسە بەڵێنی دانەوەی ئەدا بە تورك‌و لە ماوەی مانگێكدا لە لایەن هێزەكانی فەرەنسەوە چۆڵ ئەكرێت بۆ ئەوەی كە هێزەكانی "مستەفا كەمال" بچێتەوە ناوی.

٣-دوای ئەمانە توركەكان لە لایەنی خۆیانەوە دەس ئەكەن بە بەجێهێنانی ئەو مەرجانە شەرت كە بەشێكە لەو بەندانەی لەگەڵ فەرەنسزەكان لەسەری ڕێكەوتون. فەرەنسزەكان لەسەر ئەم بڕیارە بۆ كشانەوەی هێزەكانیان لە "كلیكیا" ڕێڕەویەكیان (خطە) داناو لەمە مەندوبی سامی فەرەنسەیان لە سوریە ئاگادار كرد. بەكر سامی بەگیش بە تەلەگراف ئاگایی دا بە حكومەتی ئەنقەرە. بەڵام ئەنقەرە[٢٥] بە شفرە وەڵامی دایەوە. لەم شفرەیەدا ئەیوت: یۆنانەكان بۆ شەڕ خۆیان ئامادە ئەكەن‌و لە بەكر سامی داوای ئەكرد ئەم باسە بخاتە بەرچاوی

[٢٥] شفرە ئەو تەلەگرافەیە كە لە جیاتی پیت بە ژمارە ئەنوسرێت، ئەم ژمارانە بە نهێنی پیتەكانی بەرامبەری دائەنرێت بۆ ئەمە كە هەر ئەوانەی ئەینوسن‌و ئەوی بۆی ئەنوسرێت بتوانێت لەگەڵ پیتەكان بەرابەری بكاو مانای بزانێت.

فەرەنسزەکانو بەم هۆیەوە هەوڵ بدا کە لە بابەت هەندێ چەكو فیشەكو یارمەتی ترەوە بۆ لەشکرە تازەکانی کەمالیەکان بەندێك بخرێتە ئەو پەیمانەوە کە لەسەری ڕێك ئەکەون جگە لەمە هەر لەو تەلگرافە شفرەیەدا ئەنقەرە بەکر سامی لەوە ئاگاداری ئەکرد کە "گوتاریس"ی وەزیری جەنگی یۆنان چۆتە لەندەنو تەقەلای ئەوە ئەدا کە بۆ لەشکرەکانی یۆنان چەكو سیلاحی تازە وەرگرێت. ئەو لەشکرانە کە تازە ڕێکخرابو و بۆئەوە خۆی ئامادە ئەکرد کە سەرلەنوێ هەڵمەت بەرێتەوە سەر خاکی تورکەکان.

بە واتەی شفرەکەو بە پێی ئەو زانیارییە کە بە ئەنقەرە گەیشتبو، لەندەنیش بۆ ئەمە بەڵێنی دابو بە یۆنان. لەمەش وا دەرئەکەوێت کە هێزە چەتەکانی مستەفا کەمال هەروەکو بەرامبەر بە لەشکرەکانی یۆنان شەڕی ئەکردو ڕێی پێشکەوتنی لێ ئەبردنە بەست لە لایەکی تریشەوە لە تورکیاو بەرامبەر بە هێزەکانی فەرەنسە لە هەڵمەت بردنو پەلاماردان نەکەوتبوو تەنگی بەوانیش هەڵچنیبو.

لەسەر ئەم تەلەگرافە ئەنقەرە "بەکر سامی"و هاوڕێکانی دوبارە ئەچنەوە لای "موسیو بریان– Brecellamt" ی وەزیری دەرەوەی فەرەنسەو لە لایەن ڕاسپێریەکانی ئەنقەرەوە ئەکەونە گفتوگۆ. بەڵام لەم ڕێیەدا توشی گەلێ گیروگرفتو قۆرت ئەبن. بریان ئەم خواستانەی ئەنقەرەی زۆر بە گرنگ دێتە بەرچاو. بە لای "بریان"ەوە لەو ڕۆژەدا فەرەنسە بە هیچ کلۆجێك لە تەوانایا نابێ کە چەك بە لەشکری "مستەفا کەمال" بدا یا بفرۆشێ.. "بەکر سامی" ڕێگەی ڕزگار بون لەم قۆترە ئەدۆزێتەوە. بە "بریان" ئەڵێت: *"لە ئێوەمان ناوێت چەکمان بۆ بنێرنو یا پێمان بفرۆشن. بەڵکو ئەمانەوێت ئەو لەشکرانەی لە "کلیکیا" یان ئەکشێنە دواوە چەکەکانیان بەجێی بێڵنو بەبێ چەك بکشێنەوە. واتە ڕێی ئەوە بدەن کە تورکەکان بە سوکە شەڕێکی وەکو گاڵتە ڕوتیان بکەنەوە"*. چونکە سوێندخۆرەکانی تری فەرەنسە نەیانەئویست تورکەکان "چەك"یان دەسکەوێو ئەبو ئەم مەبەسە بە فێڵ ببرێتە سەر! لەسەر ئەمە بریان داوای یەك دو ڕۆژ مۆڵەتی کرد. بەکر سامیو بریان لەسەر ئەوە ڕێکەوتبون کە هاتو حکومەتی فەرەنسە

بڕیاری بەجێهێشتنی چەکەکانی دا لە کلیکیا، لە کاتی کشانەوەی لەشکرەکانیان لەشکری "مستەفا کەمال" شوێنیان بکەوێتو لە دوزای شەڕێکی درۆو ڕێکخراو فەرەنسزەکان ئەو چەکەی پێیان بێت بیدەن بە دەسەوەو بە چەشنی هەڵاتو لە سنوری کلیکیا بچنە دەرەوەو خۆیان بگەیەننە ڕۆخەکانی زەریای سپی واتە بۆ لای کەشتییەکانی فەرەنسە.

تورکەکان ڕۆژی دوەم بۆ دوا وەڵامی فەرەنسە چونەوە لای بریان. پێی وتن کە دوای دو ڕۆژی تر واتە لە ٢٤ی مارت ١٩٢١دا ڕەئیسی جەمهور خۆی ئامادە ئەبێ کە چاوی بە بەکر سامیو هاوڕێکانی بکەوێو گفتوگۆیان لەگەڵ بکا. لەو ڕۆژەدا تورکەکان بە ڕابەری "کۆڵۆنیل موگان" چونە "سەرای ئەلیزە". لە دەرگای دەرەوەی ئەم سەرایەدا یاوەرەکانی ڕەئیس بەرەو پیریان کردنو گەیاندیاننە ژوری چاوەڕێ. ئەودەمە تورکەکان هێشتا کڵاوی میریان نەگۆڕیبو و فێستیان لەسەر ئەکرد. بە پێی ڕەوشتی فەرەنگ پێش ئەوەی بچنە ژوری "سەرەك جمهور" فێستەکانیان پێ داکەندن. تورکەکان کە بە تەمای ئەوە بون لەم چاوپێکەوتنە کەڵکێك وەرگرنو بە ئامانجی خۆیان بگەن بە "نەنگی"یان دانەنا کە سەر ڕوت کەنو بەو جۆرە بچنە ژورەوە. بەڵام لە هەنگاوی یەکەما بۆیان دەرکەوت کە سەرەك جمهور لەو بیرەدا نیە دڵ بدا بە خواستەکانیانو ملی ڕێکەوتن بدا. لە ناوەڕاستی ژورەکەیا بە پێوە ڕاوەستابو و چاوەڕوانی ئەکردن کە ئەمە بەڵگەی کەمتەرخەمیو بەکەمتەماشاکردن بو بەرامبەر بە تورکەکان. جگە لەمە کە سەرەك–میواندار پێشکەشی سەرەك جمهوریان ئەکا بە ساردێکەوەو بە گرژی دەسیان ئەگوشێتو بە فیز نواندنێکەوە ئەگەڕێتەوە جێگەکەی خۆی. ئەو شوێنەی تورکەکانی لێ ئەوەستن نزیکەی پێنج مەتر لە کورسی سەرەك جمهورەوە دور ئەبێ. هەر لەو شوێنە ئەمینەوەو بانگیان ناکاتە پێشەوە. دوای ئەمە کە سەرتاپا خوار چاوێکی بە مانایان پیا ئەگێڕێتو لێیان ورد ئەبێتەوە ئەوسا داوایان لێ ئەکا کە دانیشن. بەمەش دڵی ئاو ناخواتەوە ئنجا ڕویان تێئەکاو ئەڵێ: *"زۆر شتێکی سەیرە کە ئێوە بە هیوای ڕێکەوتن لەگەڵمان هاتونە*

ئێرە. کەچی کە لەگەڵتان ڕێکەوتین و بڕوامان پێکردن و فرمانمان دا بە کشانەوەی هێزەکانمان لە (کلیکیا)" هێزەکانی ئێوەو یا چەتەکانتان تازە کەوتونە هەڵمەت بردن بۆ سەر لەشکرەکانمان و تا ئەم سەعاتە گوللەیان پێوە ئەنێن! ئەمەتا پەیمانی ئێوە؟ بە ڕاستی ئەمە کارێکی زۆر ناڕەوایەو جێی داخە!"، "بەکر سامی" لە وەڵامدا ئەڵێ: *لەبەر تێکچونی ڕێگەوبان و پچڕان و یا نەبونی تەلگراف لە هەندێ شوێن و بە تایبەتی لە ڕوی شێواوی و ئاژاوەی ئەو ناوانە بە هۆی شەڕی چەتەوە لەم سەروەدەمەدا لەوانەیە کە حکومەتی تورك بۆی نەکرابێت کە ئاگای ڕێکەوتنی ئێمە بە هەمو ئەوانە بگەیەنێت کە ئەبێ شەڕ بوەستێنن! بەڵام ئەوا ئێمە خۆمان "واتە بەکر سامی و هاوڕێکانی" ئەگەڕێینەوە بۆ (ئەنقەرە)و ئەوی پێویست بێ بۆ ئەم مەبەسە جێبەجێی ئەکەین*[٢٦].

"میلران"ی سەرەك جمهور واتەکانی "بەکر سامی" ئەبڕێت و پێی ئەڵێت *"ئەم وشە بێکەڵکانە چ سودێکی هەیە؟ ئێمە لامان وایە کە ئەنقەرە لە پەیمانەکانی بەینی ئێمە ئاگادارە. بەڵام نایەوێت کە ئەو مەرجانەی لەسەر تورکە بەجێی بێنێت. کە ئەمەش تا ئێستە نەبوە بە دەستورو ئێمەش چاوی لێ ناپۆشین!"* . لەم بابەتەوە زۆر قسە ئەکرێت و گفتوگۆ درێژ ئەبێتەوە. "میلران" لە بەرزەوە ئەفڕێت و لە پشتی لوتەوە تورکەکان ئەدوێنێ! بەڵام ئەوان بۆ مەرامی کاری خۆیان و گەیشتن بە ئامانج چاو لەم فیزو خۆنواندنە ئەپۆشن و بە خوێنساردی لەگەڵی ئەجولێنەوە. لە دوای هەمو شتێك "بەکر سامی" ڕو ئەکاتە میلران و ئەڵێت: *"ئەم پەیمانی ڕێکەوتنە هەر وەکو بۆ تورك بە کەڵکەو میللەتی تورکی پێ ئاشت ئەکرێتەوە بۆ فەرەنسزەکانیش ئەوەندە بەکەڵکە. لەبەرئەمە وا ئەزانین کە ئەبێ ئێوەش و حکومەتی فەرەنسە پێتان خۆش بێ کە سەربگرێت! ئەوەش*

---

[٢٦] ئەم ڕازو گلەیی و فێڵو فەرەجە کە لە وشەو کردەوەکانی "میلران"و "بەکر سامی"یا ئەبینرێت بە لای ئێمەوە هەر لە پێویستی ڕێکەوتنەکە خۆیەتی و هەر لە پێشەوە لەسەر ئەوە یەکیان گرتبو کە بە جۆرێکی وا تەمسیلی چەکەکانیان بدەن بە دەس تورکەوەو بەرامبەر بە یۆنانەکانی کوتەکی دەسی ئینگلیز بەهێزیان بکەن. ر. ح.

دوبارە ئەکەمەوە کە دواکەوتنی بەجێهێنانی مەرجەکانی ئەم پەیمانە لە لایەن حکومەتی تورکەوە بەڵگەی بێباوەڕی نیە لە عاست پەیمانداو ناڕاستی ئێمە ناگەیەنێ! بەڵکو ئەمە ئەبێ لە ڕوی شتێکەوە بێ کە ئێمە لەم ساتەدا نازانین چیە؟ لەگەڵ ئەمەشا لە ئێمەوە ئاشکرایەو ئەبی خاوەن فەخامەتیش باوەڕ بکا کە هەمو مەرجەکانی ئەم پەیمانە لە لایەن حکومەتی تورکەوە ئیمڕۆش نەهاتبێتە جێ سبەینێ هەر دێتە جێ! ئنجا بۆیە بە پێویستی ئەزانم کە بە فەخامەتتان بڵێم: " حکومەتی ئەنقەرە هیوای ئەوەتان لێ ئەکا کە فرمان بدەن بە هێزەکانی کلیکیا کە لەم گەڕانەوەیەدا بۆ سوریە چەکەکانیان بەجێ بێڵن‌و بیدەن بە دەسەوە!" .

سەرەك جمهور وا دەرئەکەوێ کە ئەم وشانەی بەدڵ نەبێ. چونکە لەم باسە لائەداو ئەکەوێتە باسێکی ترەوە. ئیتر تورکەکان بۆ ئەو ساتە هیوا ئەبڕن‌و خاو ئەبنەوە. سەرەك جمهور هەست بەمە ئەکاو بۆئەوەی دوایی بە گفتوگۆ بدا ڕاس ئەبێتەوە سەرپێ. "بەکر سامی"و هاوڕێکانیشی هەڵئەستنە پێیان‌و بێئەوەی شتێك بڵێن دەسی میلران ئەگوشن‌و بە ڕویەکی ترشەوە ئەچنە دەرەوە..

* * *

ئەنجامی تەقەلای بەکر سامی‌و ڕێکەوتنی لەگەڵ فرەنسەو ئیتالیا

کۆڵۆنەل مۆگان لە دەرەوە چاوەڕوانی بەکر سامی‌و هاوڕێکانی بو. بە ڕوی گرژیانا بۆی دەرکەوت کە لە لای سەرەك جمهور بە مەرام نەگەیشتون. لەبەرئەمە دەسی کرد بە دڵنەواییان‌و بردیە مێشکیانەوە کە بەشی زۆری ناودارەکانی فەرەنسەو عەسکەرە گەورەکانی لاگیری ئەوان‌و ئەیانەوێت یارمەتی تورك بدەن. وای لێ کردن کە هیوا نەبڕن‌و لەسەر کۆشش‌و تەقەلای خۆیان بڕۆن. جگە لەمە لەگەڵیان چوە لای گەلێك لە پیاوەکانی سیاسی‌و گەورەکانی عەسکەری فەرەنسەو ناسیاوی پێ کردن. چە بە هۆی ئەم پیاوە ناسراوانەوە کە کاریان لە سیاسەتی فەرەنسە ئەکردو چە بە ڕابەری‌و یارمەتی بە ڕاستی کۆڵۆنەل موگانەوە– خاوەن

دەسمایە گەورەکان و ئیستعماریەکانی لیّ دەرچیّ کە دوژمنی خویّنینی تورکی کەمالی بون– توانییان ئەو دوای گەورەکانی شارستانی و عەسکەری حکومەتی فەرەنسەو بە تایبەتی حزبی ئیشتراکی بکەن بەلاگیری خۆیان و بەم چەشنە تەقەلاو خویّنساردی و نەبەزینە حکومەتی فرەنسەیان بۆ هاتە سەر ڕیّ و بە مەرامی حکومەتی (ئەنقەرە) گریّی ڕیّکەوتنیان لەگەڵ بەست. ئنجا دوای ئەوە کە هەشت ڕۆژ لە پاریس مابونەوە فەرەنسەیان بەجیّهیّشت و چونە ئیتالیا. (٣ نیسان ١٩٢١).

* * *

ئەمان، واتە بەکر سامی و هاوڕیّکانی لە ئیتالیا توشی گیروگرفت نەبون. کۆنت سفۆرزای وەزیری دەرەوەی ئیتالیا هەر لە کۆبونەوەکەی لەندەن و پاریسدا لەگەڵ تورکەکان وەکو دۆست جوڵابۆوەو یارمەتی دابون. لەبەرئەمە بەکر سامی و هاوڕیّکانی دوای ئەوە کە گریّی ڕیّکەوتنیان لەگەڵ فەرەنسە بەست، هاتبونە ئیتالیا و هیوایان ئەوە بو کە لەگەڵیان ڕیّکەون و وەجبەیەك چەك و فیشەك لەمانیش وەرگرن یا بکڕن. کۆنت سفورزا بە پیّچەوانەی فەرەنسە زۆر بە ئاسانی لەگەڵیان ڕیّکەوت و بڕیاری دا کە هەر چەکیّك بە لەشکرە تازەکانی تورك پیّویست بیّ پیّیان بفرۆشریّت. بەم جۆرە تاقمی بەکر سامی لە فەرەنسەو ئیتالیادا بە ئامانجی خۆیان گەیشتن و بەم کەڵکە گەورانە کە لە خوارەوەدا ئەیژمیّرین بناغەی تورکیای تازەیان بەهیّز کرد:

١–جیابونەوەی فەرەنسەو ئیتالیا لە سیاسەتی ئینگلیز کە دەربارەی تورك و یۆنان لەسەری ئەڕۆیشتن.

٢–دەرچونی لەشکرەکانی فەرەنسە لە چەند ولایەتیّکی داگیرکراوی تورك و بەجیّهیّشتنی ئەم ولایەتانە بۆ لەشکرەکانی مستەفا کەمال.

٣–بەجیّهیّشتنی چەکەکانی لەشکری فەرەنسە لە کلیکیا بۆ لەشکری مستەفا کەمال بەبیّ پول و پارە.

٤-یارمەتی سیاسیو ئەدەبی ئیتالیا بۆ تورکیای تازەو فرۆشتنی چەکی جەنگی بە حکومەتی مستەفا کەمال[٢٧].

لە سروشتدا کەڵکی هەرە گەورەی دو ڕێکەوتنەکانی سەرەوە بۆ تورکەکان ئەمەیە کە تا ئەو ڕۆژە بەشێکی زۆری هێزەکانی مستەفا کەمال لە "کلیکیا"و "ئەنتالیا= انطالیا" بەرامبەر بە هێزەکانی فەرەنسەو ئیتالیا دانرابو و لەم ناوەدا شەڕی ئەکرد. لەبەرئەوە بەردەمی هێزەکانی یۆنان لەشکرێکی ئەوتۆی تورکی لێ نەبو و لەم کاتەدا ڕێکەوتنی تورکو فەرەنسەو تورکو ئیتالیا سەری نەگرتایە لەوانەبو کە لەشکرەکانی یۆنان بەبێ ئەرکێکی گەورە پێشکەوێو بگاتە ئەو شارانەی کە بریارو بەڵێنی گرتنی دابو. بەڵام بە کشانەوەی لەشکرەکانی فرەنسەو ئیتالیا، مستەفا کەمال توانی لەشکرەکانی خۆی لەم دو لایە بکێشێتەوەو هەمو قورساییەکەی بخاتە سەر لەشکری یۆنانو بە هۆی گوێزانەوەی ئەم لەشکرانەی تورك بۆ لای خۆراوا کە چەکە تازەکانی لەشکری فەرەنسەو ئیتالیای بە دەسەوە بو یۆنانەکان یەکلەدوایەك لە شەڕی دوەمی "این اونو"و لە شەڕەکانی سەکاریاو دوملو پینار‌دا توشی شکستێکی گەورە هاتنو کوشتارێکی زۆریان لێ کراو دیلێکی زۆریان لێ گیرا. ئەوانەش کە لە کوشتنو یا لە دیلی ڕزگاریان بو بە وێنەیەکی سەرگەردان تەفروتونا بونو یا لە خاکی تورك کرانە دەرەوەو فرێدرانە زەریای سپیەوە!..

*   *   *

٣٧

باسی مەسەلەی کورد لە ئەستەموڵ

---

[٢٧] بەشێکی ئەم باسەی سەرەوە لە خاتراتی مستەفا کەمالەدین پاشای سەفیری تورك لە "بەرلین" کورت کراوەتەوە.

لە بەشی یەکەمدا وتبومان کە شێخ مەحمودی حوکمداری کوردستان بە ڕەشید زەکی کابان و سەید ئەحمەدی بەرزنجی دا نامەیەك و مەزبەتەیەکی نارد بۆ شەریف پاشای کوڕی سەعید پاشای خەڵقی سلێمانی دانیشتوی پاریس، بۆئەوەی کە لە کۆبونەوەی موئتەمەری ئاشتی دا بە ناوی قەومی کوردەوە داوای حقوق و سەربەخۆیی بکا. بەڵام وەکو هەر لەو لاپەڕەیەدا باسمان کردبو ئەم نامەو مەزبەتەیە نەگەیشتە پاریس و بەهۆی ئینگلیزەکانەوە ڕەشید زەکی و سەید ئەحمەد ڕێی پاریسیان نەدراو لە حەڵەب مانەوە. ئنجا کە شۆڕشی یەکەمی شێخ مەحمود لە سلێمانی دا هەڵگیرساو لە ئەنجامدا شێخ مەحمود لە دەربەند بە برینداری بەدیل گیراو نێررایە بەغداو لەوێ لە لایەن دیوانی عەسکەریی ئینگلیزەکانەوە حوکمی دراو نێررایە ئەندامان، نێرراوەکانی شێخ مەحمود لە حەلەبەوە گەڕانەوە عێراق و بەمجۆرە چ شێخ مەحمودو حکومەتەکەی و چ کوردەکانی عێراق لە لایەن پێشخستنی مەسەلەی کوردەوە شتێکیان بۆ نەکرابوو بەشدار نەببون.

بەڵام کوردەکانی تورکیاو بە تایبەتی کۆمەڵەکانی سیاسی کورد لە ئەستەموڵ کەوتبونە تێکۆشانێکی بێوچان و تەقەلایەکی بەتین. لەگەڵ برانەوەی شەڕ (موتارەکە)وە دەرچونی گەورەکانی کۆمەڵەی یەکێتی سەرکەوتن لە ئەستەموڵ و ڕاکردنیان بۆ دەرەوەی خاکی عوسمانی ئەم کۆمەڵانە بە ئاشکراو بەبێ ترس هاتنە مەیدان و بە ڕەسمی داوای حقوقی کوردیان خستە پێشەوە.

ویلسنی سەرەك جمهوری ئەمەریکا لەو ڕۆژنەدا ١٤ بەندەکەی خۆی بڵاو کردبۆوە کە بە پێی ئەم دەستورو بەڵگەیە (وەسیقە) هەمو قەومێك مافی داواکردنی سەربەخۆیی پێ درابو. لەبەرئەمە سیاسیە گەورەکانی کوردیش پاڵیان دابو بە دەستورەکانی ویلسنەوەو داوای سەربەخۆیی کوردستان و ئازادی قەومی کوردیان ئەکرد. بۆ ئەم داوایە زۆر تێکۆشان و لە لای گەورەکانی سوێندخۆرەکان گەلێ تەقەلایان دا. حکومەتی ئەو ڕۆژەی (ئەستەموڵ) کەوتبوە ویستاوێکی گرنگەوەو ئەنجامێکی سامناکی لە پێشەوە بو. لەوە ئەترسا کە کوردستان و

ئەرمەنستانی لێ جیا بێتەوە واتە بە جارێ پوچ بێتەوەو هیچی بە دەستەوە نەمێنێ. ئاگاداری ئەوە بو کە کۆمەڵەکانی سیاسی کورد پەرەی سەندوەو لە زۆربەی ولایەتەکانی خۆراواو شارە گەورەکانی کوردا بڵاو بۆتەوە. بۆیە کە ویستی بە سیاسەتو بە هێمنی لەگەڵ کوردەکان بجولێتەوەو یا بیانخلافێنێ! هەر لەم سەرودەمەدا "کلیمانسۆ"ی سەرەك جمهوری فرەنسە بەیانێك= وتاری بڵاو کردەوە.

ئەمە بە تەواوی تورکەکانی پەشۆکاندو بناغەی دەوڵەتی بە چەشنی بومەلەرزە هێنایە لەرینەوە. لەم وتارەدا کلیمانسۆ بە ناوی دەوڵەتە سوێندخۆرەکانی ئەوروپاوە ئەیوت: *"حکومەتی تورك دەوڵەتی عوسمانی ئەوەی لە بارا نیە کە بتوانێت میللەتێك بەرێوە بەرێت. لەبەرئەوە متمانەی پێ ناکرێتو نابێ قەومێك کە تورك نەبێو تا ئیمرۆ لەژێر جەوری تورکو ستەمی تورکا ژیاوە، دوبارە ئیمرۆ بخرێتەوە ژێر حوکمی"*. لەبەرئەمە حکومەتی ئەستەمولێ کەوتە ترسێکی گەورەوەو ویستی لە کوردەکان نزیك بکەوێتەوەو ماوەیان نەدا کە دوی ئەم واتانە یا دەستورەکەی ویلسن بکەون. بۆئەوەی لە گەورەکانی سوێندخۆرەکان دوریان بخاتەوەو هەلیان لە کیس بدا بە پەلە "لیژنەیەکی وەزاری" دامەزراند کە لەگەڵ کوردەکان بکەوێتە باسی مەسەلەی کوردەوە.

ئەم لیژنەیە کۆڵینەوەی مەسەلەی کوردی پێ سپێررا. ئەبو لەو شتانە بگەرێت کە بوە بە هۆی نارەزایی قەومی کورد. بیر لەوە بکاتەوە –کە بەو شەرتە لەناو یەکێتی عوسمانیدا بمێنێتەوە– چەشنە ئیدارەیەك بخاتە بەرچاوی حکومەت کە ئەبێتە هۆی رەزامەندی کورد. لەگەڵ نوێنەرەکانی کۆمەڵەکانی سیاسی کورد باسی ئەوە بکەن کە بۆ کوردو کوردستان چی بە باشو بەکەڵك بێ بکرێت. بۆ ئەوە تێبکۆشن کە کوردو تورك یەك بخەنەوەو بۆ ئەو هۆیانە بگەرێن کە بناغەی ئەم یەکێتیە دابمەزرێننەوەو بەهێزی بکەن. لە لایەکی تریشەوە چە حکومەتی تورکو چە غەزەتەکانی ئەو رۆژەی ئەستەمولێ بە پێی سروشتی رۆژی رەش کەوتبونە باسی یەکێتی ئەم دو قەومە. یەکێتی تورك لەگەڵ "برا!" کوردەکانیان.

لە چاکی‌و قازانجی یەکێتی ئەکردو خاکی عوسمانیان بە هی ئەم دو برایە دائەنا. دوژمنی ئەم وڵاتەیان بە دوژمنی هەردولا ئەژمارد. لە پاراستنی ئەم خاکە پیرۆزەدا کوردیش وەکو تورك بەشدار بو. دینی ئیسلام‌و شەرەفی ناوی خۆشەویستی عوسمانی -کە لەم دو قەومە واتە لە کوردو تورك هاتۆتە ناو- وەکو تورك ئەکەوتە سەرشانی کوردیش!..".

شکی تیا نیە کە ئەم پڕوپاگەندەیەو ئەم هەوڵو تەقەلایە لە لایەن حکومەت‌و غەزەتەکانەوە گەلێ کەڵکی بۆ تورك هەبو و کارێکی باشی ئەکردە سەر زۆربەی کوردەکان. بەڵام نیشتمانپەروەرەکانی کوردو کۆمەڵەکانی سیاسی لەوانە نەبون کە بەم واتانە تەفرە بخۆن‌و لە ڕێی ئازادی کورددا لە تەقەلاکەیان دوا بکەون. ئەمانە چاوەڕوانی ئەنجامی کۆبونەوەو گفتوگۆکانی لیژنە وەزاریەکەیان ئەکرد. لیژنە لەژێر سەرەکی برایم ئەفەندی حەیدەری شیخ الاسلامدا بو و ئەمزین عالی بەدرخان‌و مراد بەدرخان‌و شێخ عەول قادری ئەندامی مەجلیسی پیرەکان ئەندامی لیژنە بون[٢٨]. ئەمانە لە دیوانی مەجلیسی وزەرا (لە بابی عالی) چەند جارێك کۆبونەوەو لە ئەنجامدا بڕیاری ئەوەیان دا:

١-بە سەربەخۆیی (ئیستقلالی زاتی) کوردستان بە شەرتێك کە لە ناو یەکێتی (جامعە) عوسمانیدا بمێنێتەوە.

٢-دەس بە گەڵاڵەکردنی تەرتیباتێك بکرێت کە پێویستە بۆ بەجێهێنانی بڵاوکردنەوەی بڕیاری سەربەخۆیی کوردستان.

لەم کاتەدا وەزارەتی عوسمانی گۆڕاو "فەرید پاشای زاوا" بو بە سەرەکوەزیر. فەرید پاشا بڕیاری لیژنەکەی نەهێنایە جێ‌و چاوی لێ نوقاند.

---

[٢٨] ئیبراهیم ئەفەندی حەیدەری شێخولئیسلامی عوسمانی خەڵقی هەولێر لەو ڕۆژەدا لە ئەستەموڵ وەکیلی سەدر ئەعزەم=ڕەئیسی وزەراش بو. ئەمیر ئەمین عالی بەدرخان (باوکی ئەمیر جەلادەت‌و دکتۆر کامەران‌و دکتۆر سورەیا)و شێخ عەبدولقادری ئەندامی مەجلیسی ئەعیانی ئەستەموڵ بە ناوی نوێنەری "کۆمەڵی تەعالی کوردستان"ەوە لە لیژنەکەدا کرابون بە ئەندام.

لەسەر ئەمە نیشتمانپەروەرەکان و کۆمەڵەکانی سیاسی کورد دوبارە ڕویان کردەوە موئتەمەری ئاشتی. هەر سێ کۆمەڵ پێکەوە[٢٩] شەریف پاشا یان هەڵبژارد بە نوێنەری تایبەتی بۆ داواکردنی سەربەخۆیی کوردستان و ئازادی قەومی کورد. شەریف پاشا داوای کوردی بە بیرخەرەوەیەکی فەرەنسزی[٣٠] پێشکەشی موئتەمەری ئاشتی کرد. بەم چەشنەو بە هۆی تێکۆشان و تەقەلایەکی بەنرخی شەریف پاشای نیشتمانپەروەری کوردەوە سێ بەندەکەی دەربارەی سەربەخۆیی کوردستان خرایە پەیمانی سەڤەر= Saevreەوەو لە دواییدا ئەم پەیمانە لە وەزارەتی "فەرید پاشای زاوا"دا بە نوێنەرەکانی دەوڵەتی عوسمانی ئیمزا کرا.

* * *

٣٨

مستەفا کەمال و کوردەکان

هێشتا مستەفا کەمال لە ئاسیای بچوك (ئەنادۆڵ) بە تەواوی جێگیر نەببو کە حکومەتی ئەستەموڵ بە هاندانی سوێندخۆرەکان هەر ساتە بە جۆرێك تەنگاوی ئەکرد. چە لە ئەستەموڵ و چە لە ئەنادۆڵ هاوڕێکانی و لایەنگیرەکانی لێ هان ئەداو یا هەڵی ئەگێڕانەوە بۆ لەناوبردن و فەوتاندنی. تەماعی ئەنایە بەر ئەوانەی کە لەگەڵی بون و تێکەڵ بە شۆڕشەکە بون. بە تەماع و دەمشیرینکردن بۆی هەڵنەگەڕایەوەو بە هەڕەشەو ترساندن خەریکی ئەبو و هەزاران کۆسپ و بەرهەڵستی ئەهێنایە ڕێی. لەبەر ئەمە مستەفا کەمال لە وێستاوێکی گرنگا بوو ئەنجامێکی سامناکی لە پێشەوە بو. بەڵام لەوە گەیشتبو ئاتاجی یارمەتی کوردەکانە. بێت و قەومی کوردی لەگەڵ نەبێ لە ئاسیای بچوکا جێگەی نابێتەوە. چونکە ئەیزانی کە یارمەتی کورد بۆ ئەو یارمەتی هەر شەش ولایەتەکانی

---

[٢٩] "کۆمەڵی تەعالی کوردستان"و "کۆمەڵی تەشکیلاتی ئیجتیماعیە"و "کۆمەڵی ئیستقلالی کوردستان".

[٣٠] Memorandum Sur les Revendications du Peuple Kurde.

خوراوا و یارمەتی ئەم شەش ولایەتەش یارمەتی ئاسیای بچوکە. ئەوەندە هەبو کە لەو ڕۆژەدا یارمەتی کوردی بە ئاسانی دەس نەئەکەوت. ئەوەشی بە بیرا ئەهات کە کوردەکان ڕوبکەنە ئاسۆیەکی تر! بیر لە کوردستانی سەربەخۆ بکەنەوەو هێزی چەکی کورد بۆئەو ئامانجە پیرۆزە بخەنە کارەوە.

پەیمانی سەڤەر هێشتا لە ناوا بو. بەیانەکەی کلیمانسو، قەومەکانی ژێردەستی تورکی هوشیار کردبۆوە. بەندەکانی ویلسن ببو بە سەنەدی دەستی ئەوانە کە تەقەلای ڕزگارییان ئەداو بۆ ئازادی تێئەکۆشان. بە تایبەتی قەومی کورد لە پێش هەمو قەومەکانی ترەوە لە ڕێی سەربەخۆیی و ئازادیا خوێنی ڕژابوو ڕژاندبو. چەشکەی سەربەخۆیی ئیستقلال لە پێش تورکا چەشتبو. جگە لەمانە، لەو ڕۆژەدا کە "مستەفا کەمال" کەوتبوە تەقەلای ڕزگاری تورك، حکومەتی ئەستەموڵ دەرگای سەربەخۆیی بۆ کورد کردبۆوەو لەگەڵ کۆمەڵەکانی سیاسی کورد بۆ چەشنە ئیدارەیەك گفتوگۆ ئەکرا کە دڵنەوایی کوردی تیا بێ و ڕێی جیابونەوەیان لێ بگرێت! چونکە ئەوە جێی گومان نەبو کە ئەگەر کورد دەسی بدایەتە چەك، جیابونەوەو سەربەخۆیی کوردستانی بە گێتیدا بڵاو بکردایەتەوە "مستەفا کەمال" ئەم مستەفا کەمالە نەئەبوو لەشکری یۆنان بەو چەشنە فڕێ نەئەدرایە زەریاوە!.. هاوڕێکانی خۆی هەر دەمە بە هۆیەك، لە ترسا و لەبەر بەخیلی پێبردن، لە ڕوی هەڕەشەی حکومەتی خەلیفەوە یان لە ئەنجامی فڕوفێڵی سوێندخۆرەکان لە "مستەفا کەمال" ڕاست ئەبونەوە، پەلپیان لێ ئەگرت، بیانویان ئەدۆزیەوەو داوای ئەوەیان لێ ئەکرد کە سەر بۆ حکومەتی ئەستەموڵ دابنەوێت و ملی لە ئاستی فرمانی خەلیفەدا بچەمێنێتەوە! ئیتر لەوەدا نەمابو کە بەخیلی پێ ببرێت. کەوتبوە گەرداوێکی ئەوتۆ کە مرۆڤ بەزەیی پیا بێتەوە. سەری لێشێوابو و کەوتبوە گرنگترین دەرەکەوە. لەبەر هەمو ئەمانە بو کە بیری لە دۆستایەتی کوردەکان کردەوە. لەمە بەولاوە چارەیەکی تری نەبو. لە ناوجەرگی وڵاتی کوردا دەسی دابوە ئەم کارە. سەری نابوە بنباخەڵی. لە وڵاتی قەومی کوردا بۆ ڕزگاری تورك سەری بەرز ئەکردەوە. کوردەکان کە پەیمانی

سەربەخۆیی کوردستانیان بە دەستەوە بو، دور نەبو کە ئەم سەرە پان بکەنەوەو بیکەن بە بەڵگەی زیندوبونەوەی قەومی کورد! بەڵام کوردەکانی ئەنادۆڵ وایان نەکردو بە واتەکانی "مستەفا کەمال" تەفرەیان خوارد. "مستەفا کەمال"یش بە دەستوری حکومەتی ئەستەموڵ لە پێشا دەمی لە دینەوە ئەدا. خۆی لە کوردە دیندارەکان نزیك ئەخستەوە. بۆ خەلیفەی دەسبەسەری موڵسمانەکان ئەگریا.

لە ڕێی پاراستنی وڵاتی شەریکایەتی تورك‌و کورد، بۆ ڕزگاری خەلیفەی بەسەزمان‌و بێدەسەڵات لەژێر چنگی سوێندخۆرەکان‌و لە پەنجەی فەرەنگ ئەپاڕایەوە. کوردی بە برای تورك‌و ڕاستترین موسڵمان دائەنا. وای ئەبردە مێشکیانەوە کە سەربەخۆیی کورد مافێکی خۆیانە. بەڵام ئەیوت پێویستە جارێ ئەو وڵاتە لە داگیرکەران بپارێزن. کوردو تورك پێکەوە ڕێی دوژمنی لێ بگرن‌و ڕزگاری بکەن. دوای ئەوە بیر لە ڕێکەوتنی دو برا بکەنەوەو یا وڵات لە ناو خۆیانا بەش بکەن. بەڵکو لەمە زیاتریش ئەچوە پێشەوەو ئەیوت دوای دەرکردنی یۆنانەکان لە خاکی تورك کوردستانێکی وا دائەمەزرێنێت کە ببێتە هۆی برایەتی‌و یەکێتی نەمر بۆ هەردو قەومەکە. واتە بۆ کوردو تورك. بەمجۆرە کوردەکان هەر لە ڕۆژی یەکەمەوە دەسیان نایە ناو دەسی "مستەفا کەمال"ەوەو لە شەڕەکانی ئیستقلالدا هیچ نەما بۆی نەکەن. بە موڵك‌و بە گیان تەقەلای ڕزگاریی تورکیان دا.

برسیەتیان کێشا. ڕوت‌و قوت مانەوە. لە ڕێی ڕزگاری وڵاتی شەریکایەتی دو برا کوردو تورك خوێنی لاوەکانیان ڕژاند. لە زۆری شەڕەکانی ئازادی‌و ئیستقلال‌و بەرامبەر لەشکرەکانی یۆنان ئەوانەی لە ڕیزی پێشەوە شەڕیان ئەکردو ئەوانەی کە بوبون بە پێشداری لەشکرەکانی تورك‌و چونە ئەزمیرەوە دەستەی سوارە چوست‌و چالەکەکانی کورد بو!.. ئەو دەمە کوردەکان ئەوەیان بە بیرا نەهاتبو و باوەڕیان نەئەکرد کە سەرکەوتنی "مستەفا کەمال" دوایی بە ژیانی قەومی کورد ئەدا. نەئەچوە مێشکیانەوە کە تورکەکان لە دواڕۆژا برایەتی‌و جوامێری کوردیان لەبیر ئەچێتەوەو بەڵکو بە چاوی دوژمن تەماشایان ئەکەن. بەڵێ ئەوە بە بیری کوردەکانی ئەو ڕۆژەدا نەئەهات کە تورکەکان لە دوای ڕزگاری

لە دوژمن و لە ڕۆژی ئازادی و کامەرانیا بائەدەنەوە سەر برا کوردەکانیان و بۆ خنکاندن و لەناوبردنیان لە بیانو ئەگەڕێن. چونکە کردەوەی وا لە شیمەی کورد نیەو باوەڕ ناکا کە ئەمە لە "شیمە"ی قەومێکی تریش بێ!..

لە جزمی یەکەما وتبومان کە نوئیل لەگەڵ ئەحمەد فایەقی خەڵقی سلێمانی چوبوە کوردستانی تورکیا بۆ ئەوەی کە گەورەکانی کورد و نیشتمانپەروەرەکان ببینێ و لەگەڵ ئەوانا بۆ دامەزراندنی بناغەی کوردستانی گەورە تێبکۆشێت. بەڵام بزوتنەوەی "مستەفا کەمال" لەو ڕۆژانەدا بو بە بەرهەڵستەتی ئەم کارە. هێزەکانی تورك کەوتنە شوێن "نوئێل"و "فایەق". لەبەرئەمە نەیانتوانی هیچ بکەن و بە یارمەتی هەندێ سەرەك عەشیرەتی کورد خۆیان دەرباز کرد و گەیشتنە حەلەب و لەوێوە چونە ئەستەمولْ. ئەمە وەکو من ئەمزانی بەم چەشنە بو. بەڵام لە دواییا لە هەندێ نوسراودا چاوم پێکەوت کە ئەڵێ: نوئیل بۆئەوە چوبوە کوردستان، کە پەندی کوردەکان دابدا. بەسەریانا بێت. ڕێی سەرچڵی و هەڵەشەییان نەداو داوایان لێ بکا کە خۆیان بگرن و لە شەڕ لابدەن و بەوە باوەڕیان بێ کە سوێندخۆرەکان لە موئتەمەری ئاشتیدا بەندەکانی دەربارەی سەربەخۆیی کوردستان ئەخەنە پێشچاو و بۆ دەسخستنی حەقی کورد چییان پێ بکرێت ئەیکەن! چونکە هەر وەکو گەورەکانی دەوڵەتە سوێندخۆرەکان، "نوئیل"یش لەو باوەڕەدا بو کە دوای ئیمزاکردنی پەیمانی سەڤەر لە لایەن نوێنەرەکانی تورکەوە ئیتر جوان و بەجێ نییە کە کوردەکان سەرچڵی بکەن و یا ڕێگەی شەڕو خراپە بگرن و بە گژ تورکا بچن. واتە بە لایانەوە وابو کە مەسەلەی کورد بڕاوەتەوە، لەبەرئەمە لەسەر کوردەکان پێویستە کە دوای ئاژاوە نەکەون و ستاتوکۆ[٣١] بپارێزن. چاوەڕوانی ئەوەین کە حکومەتی عوسمانی پێویستە پەیمانی سەڤەر بەجێ بێنێ.

[٣١] ویستاوی کات= الوضع الراهن.

تەنانەت گەورەکانی دەوڵەتە سوێندخۆرەکانیش لە ئەستەموڵ لەم لاپەنەوە کەوتبونە ئامۆژگاری نوێنەرەکانی کۆمەڵە سیاسییەکانی کوردو نەیانئەویست کە لەو ڕۆژەدا ماوەی بزوتنەوەو شۆڕشنانەوەی کوردەکان بدەن. تاوەکو ئەمە نەبێتە هۆی دواخستنی تورکەکان لە بەجێهێنانی ئەو بەندانە کە دەربارەی سەربەخۆیی کورد خرابوە پەیمانەکەوە سەڤەر. ئەمەش ئەوەی ئەگەیاند کە هەروەکو کوردەکان بەتەما بون کە دوای برانەوەی شەڕی سەربەخۆیی[٣٢] لەگەڵ برا تورکەکانیان ڕێکەون و پێکەوە بژین واتە دوی خەیاڵ کەوتبون و تەفرەیان خواردبو، سوێندخۆرەکانیش و بە تایبەتی گەورەکانی ئینگلیز، بەوە باوەڕیان نەکردبو کە ڕۆژێکی وایان لە پێشەوە بێ بە ناچاری دەسبەرداری دۆستەکانی ئەستەموڵ بن و دەسی دۆستایەتی و ڕێکەوتن بۆ مستەفا کەمال درێژ بکەن. بەڵام مستەفا کەمال سەرکەوت و داوای یەکەمی لە دوای ئەم سەرکەوتنە پوچکردنەوەو دڕاندنی پەیمانی سەڤەر بو!..

* * *

٣٩

هەندێ هۆی تایبەتی سەرکەوتنی "مستەفا کەمال"

مستەفا کەمال لە شۆڕشی ئازادی و ئیستقلالی تورکا گەلێ کۆسپ و بەرهەڵستی هاتە ڕێ و توشی گەلێ قۆرت و تەنگوچەڵەمە بو. کەوتە ژێر ئەرکێکی ئێجگار قورسەوەو ساتەهای زۆر گرنگ و سامناکی ڕابوارد. لە کاتەکانی پێش سەرکەوتنی لەشکری تورک لە شەڕی "سەکاریا"، ئەوەندەی نەمابو کە ڕەشمەی

[٣٢] تاقمی مستەفا کەمال شەڕەکانی خۆیان کە لەگەڵ هەندێ لە سوێندخۆرەکان و یۆنان کردبویان بە شەڕی ڕزگاری و یا شەڕی ئیتسقلال، ناو ئەنا.

کاری لە دەس دەرچێ و هاوڕێکانی لێی جیا ببنەوە. بەڵکو زۆر کەمی مابو بەخت لەگەڵی بو و یارمەتی دا.

لە کاتی هیوابڕان و لێقەومانا ئەوەندەی تر بەجەرگ هاتە پێشەوە و دەریخست کە ڕۆڵەی ڕۆژانی ڕەش و کارەساتە. جگە لەمە لە بەختی ئەوا سوێندخۆرەکانیش لەناو خۆیانا ڕێنەئەکەوتن و سیاسەتیان یەکی نەئەگرتەوە. ئینگلیزەکان یۆنانیان بۆ سەر تورك هان ئەدا. لەشکریان بۆ ڕێك ئەخستن. بە چەك و پارە یارمەتییان ئەدان. فەرەنسە و ئیتالیا گرێی پەیمانی یەکێتی و پێکهاتنیان لەگەڵ تورك ئەبەست. لەولای تریشەوە کوردەکان هەر لەم کاتەدا چاویان لە کوردستانی سەربەخۆ ئەنوقاند و ئەکەوتنە خەیاڵی برایەتی کورد و تورکەوە و شەڕی ڕزگاری وڵاتی مستەفا کەمال! لە ئەنجامدا ئینگلیزیش کە دوژمنی تاك و تەنیای تورکی کەمالی بو هیوای بە یۆنان نەما و پشتی تێکرد و سەری لە عاستی بوەدا (واقع) چەماندەوە.. ئنجا دەنگی ڕاگرتنی یەکسانی[٣٣] دەسی پێکرد و سیاسەتی ژیاندنەوەی دەوڵەتێکی بەهێزی تورك کەوتەوە سەر زمان!!. بەڵام گەورەترین یارمەتی بەخت بۆ تورك و مستەفا کەمال، کەوتنی حکومەتی "چار" بو. هەر لەم سەروەدەمەدا شۆڕشی گەورەی ڕوسیە بەئەنجام گەیشت و شۆڕشگێڕەکانی "بۆلشەفیك" هاتنە سەر حوکم و بەمجۆرە دوژمنی هەرە گەورە و دێریکی تورکیا "ڕوسیەی چار" بە ئەژنۆدا هات و لە شانۆی سیاسەتی گێتی تا ئەبەد کرایە دەرەوە. بۆلشەوێکەکان لە تورکە شۆڕشگێڕەکانی ئەنادۆڵ نزیك کەوتنەوە و بە پێچەوانەی حکومەتەکانی دەوری "چار"ەکان دەسی یارمەتییان بۆ تورك و مستەفا کەمال درێژکرد. ئەمەش یەکێك بو لەو هۆیانەی کە بە تایبەتی چاوی ئینگلیزەکان بکاتەوە. ترسی ئەوەیان لێ نیشت کە تورك و ڕوس ڕێبکەون و مستەفا کەمال خۆی بهاوێتە باوەشی بۆلشەفیکەوە.

لەشکرەکانی یۆنان لە بەرامبەر تورکەکانا خۆی نەئەگرت و بەرەو زەریا ئەگەڕایەوە. حکومەتی ئەستەموڵ سست و لاواز و دەسەپاچە کەوتبو. چرای

---

[٣٣] تأمینی موازنت.

سەڵتەنەت و خەلافەت لە کوژانەوەدا بو. فەرەنسەو ئیتالیا کە لە شەڕا شەریکی ئینگلیزو دوژمنی تورك بون لەو ڕۆژەدا لە مستەفا کەمال ئەچونە پێشەوەو ئەویان (فەرەنسە) لە قینی قوستەنتینی مەلیکی تازەو ئەمیان (ئیتالیا) لە داخی ئینگلیز یارمەتی تورکیان ئەدا. ڕوسیەی تازەش سەرباری هەموان لە تورکیای تازە نزیك ئەکەوتەوەو دەسی ئەخستە ناو دەسی مستەفا کەمال. ئیتر ئینگلیز بڵێن چی؟ چاو لەم هەمو هۆیانە چۆن بپۆشن و شت بکەنە بوە (واقع)و حەقیقەت؟ لەبەرئەمە لەسەر شێوەی خۆیان دەسبەجێ بایان دایەوەو دەسیان بۆ مستەفا کەمال درێژ کرد. بەڵام مەبەسی ئینگلیزەکان لەگەڵ هی ئەوانی تر جیاواز بو. ئەمان بۆ ئەوە دەسیان درێژ ئەکرد کە لە باوەشی ڕوسەکانی بهێننە دەرەوە!.. چونکە مستەفا کەمال گەیشتە ڕادەیەك کە ڕەگەزی مەغۆلی بخاتەوە یادی تورك و بیری خۆرهەڵاتیەتی بخاتە مێشکیانەوەو بەم جۆرە لە ڕوس نزیك بکەوێتەوە. تەنانەت ئەڵێن بیری لەوەش ئەکردەوە کە دینی بودا بکا بە دینی تورك، لەگەڵ ئەمەشا هەمو شتێك بە مەرامی مستەفا کەمال ئەهاتە پێشەوە.

حکومەتی کورد، لە عێراقا، کە دڕکێکی تیژو کوشندە بو لە ژێر پێی مستەفا کەمال، بە لەشکری ئینگلیز لە ژێر پێی کێشرایەوەو شێخ مەحمودی حوکمداری کورد لە لایەن هێزی ئینگلیزەوە بە دیل گیراو نێررایە وڵاتانی دوری بێگانە! کوردەکانی تورکیاش خۆیان هەلیان لە دەس دابو و لایەنی مستەفا کەمالیان گرتبو. لەبەرئەمە تەقەلای ناوبەناوی نیشتمانپەروەرەکان و نوێنەرەکان و نوێنەرەکانی کۆمەڵە پەرش و بڵاوکراوەکانی کوردیش بێسود مایەوەو سەری نەگرت.. ئیتر نۆرەی پوچکردنەوەی پەیمانی سەڤەر بو. گەورەکانی سوێندخۆرەکان لە لۆزان کۆبونەوە. ویستیان لەسەر بناغەیەکی تر ڕێبکەون و باسی پەیمانێکی تازە بخەنە پێشەوە. بەڵام ئەمجارە نوێنەری مستەفا کەمال واتە عیسمەت پاشای قارەمانی شەڕەکانی "ئینونو" بەرامبەریان دانیشتبو و بۆ ئەوە هاتبو کە تێیان بگەیەنێت میللەتی تورك ماوەو نەمردوە. زیندو بۆتەوەو داوای بەری "غەزا" گەورەکەی و نرخی ئەو خوێنە ئەکا کە لە ڕێی ڕزگاری وڵاتەکەیا

ڕژاندبوی[٣٤]. نوێنەری ئەمجارەی تورك لە عاستی گەورەكانی سوێندخۆرەكانا سەری نەئەچەماندەوە. وەكو نوێنەری حكومەتی خەلیفە تەماشای دەمو كاوێژی ئەوانی نەئەكرد. چونكە عیسمەت بە پشتیوانی بێگانە نەچوبوە سەرشانی قەومەكەی. یەكێك بو لە یاخیە چەتونەكانی هاوڕێی مستەفا كەمال. لە ناوچەی شەڕا بەرامبەر بە دوژمنی وڵاتەكەی سەركەوتبو. قارەمانی ڕزگاری نیشتمانەكەی بو. بە خواستی میللەتەكەی گەیشتبوە بەرزترین پلە. لەبەرئەمە بە سانی سەرەكی قەومێكی ئازادو سەربەخۆو نوێنەری دەوڵەتێكی تازەو زیندو ڕوی تێئەكردن‌و بۆ مافەكانی تورك بەپێی میساقی میللی تەقەلای سەركەوتنی ئەدا!!

سوێندخۆرەكان كە بۆ فەوتاندنی تاقمی "مستەفا كەمال" هیچ نەمابو نەیكەن، نەیانئەویست ئەم هەلەیان لە كیس بچێت. ئەبو عیسمەت پاشا دەسبەتاڵ نەگەڕێتەوە تا "مستەفا كەمال" ڕونەكاتەوە ڕوسەكان‌و فریویان بۆ نەخوا. لەبەرئەمانە هەموی بڕیاریان دا كە بە پەیمانی لۆزان دەمی عیسمەت پاشا شیرین بكەن‌و ئەمجارەش توركەكان بكشێنەوە باوەشی خۆیان!..[٣٥]

---

[٣٤] لە جێی خۆیا بە درێژی باسی پەیمانی لۆزان ئەكەین. (ڕ. ح).

[٣٥] **شێخ مەحمود مرد!**

بەڵێ ئەو كەسە كە نزیكەی ٦٠ ساڵ لە كوردستانا لە درێژی‌و پانی وڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا، لە عێراقاو بەڵكو لە هەمو خۆراوای ناوەڕاستا ناوی ئەزرنگایەوە، شەوی سێشەممەی ڕێكەوتی ١٩٥٦/١٠/٩ لە بەرە بەیانا، لە نەخۆشخانەی حەیدەر لە بەغدا ڕەوانی پاكی بە یەزدانی گەورە سپاردو هەر ئەو ڕۆژە تەرمە پیرۆزەكەی برایەوە سلێمانی.

باسی ئەوە كە ئەم تەرمە پیرۆزو بەهادارە لە بەغداوە چۆن بەڕێ خراو لە سلێمانی بە چە جۆرێك بەرەو پیری كرا، لەوانە نیە كە بە نوسین بگێڕێتەوە. چونكە ئەمە پێویستی بە ڕەشكردنەوەی كتێبێكە، ئەوەندە ئەڵێین كە هەرچەند هەمو گیاندارێك ئەبێ بمرێت. بەڵام جێی داخی هەرە گەورەمان ئەوەیە كە مردن لە كاتێكی ناخۆش‌و ناهەموارا چاوی بە "شێخ مەحمود" قوچاند.

داخی ئەوە لە دڵ دەرناچێ كە شێخ مەحمود لە كاتی هاتنە خوارەوە لە پلەی بەرزی‌و گەورەیی‌و لە دوای دابەزین لە ئەسپی شاسواری توشی پەنجەی ئەجەل بو. لە كاتێكا كە نوشوستی یەخەگیری ببوو لە ئێمەی نزیك خستبۆوە چاوی فرمێسكاوی لێك ناو لەم دونیا بێوەفایە چوە دەرەوە! لەكاتێكا مرد كە خۆی بە بچوك ئەهاتە بەرچاو. بەڵام نەیئەزانی كە نوشوستی ئەوی

بەرز کردبۆوە. بە هاتنە خوارەوە، لە خەڵق! نزیک کەوتبۆوەو گەورەیی بێ ئالایشی لەوانەوە دەرکەوتبو.

داخی من بۆ ئەوەیە کە ئەم بەشی یادداشتە دوایی بە ڕەحمەتچونی ئەو تەواو بو! واتە نەگەیشت کە حەقیقەتی خۆی لە یادداشتدا بخوێنێتەوە!!..

ڕەفیق حیلمی

سێشەمە

١٩٥٦/١٠/٩

٤ ڕەبیعی ئەوەڵ ١٣٧٦